

Η επιστολή αυτή, που απευθύνεται προς πάντα ενδιαφερόμενο, θέτει μερικά ερωτήματα που δεν είναι μόνον ερωτήματα του γράφοντος αλλά και χιλιάδων άλλων πολιτών αυτού του τόπου και ιδιαίτερα εκείνων που υπηρέτησαν και υπηρετούν την ελληνική εκπαίδευση.

Μέχρι πρότινος γνωρίζαμε το αρμόδιο Υπουργείο, για την παιδεία, ως **Υπουργείον Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων** (ΥΠΕΠΘ), και με τον θεσμικό αυτό τίτλο αναφερόμαστε οι υπαγόμενοι σ' αυτό. Κατά τα τελευταία όμως έτη, παραδόξως και χωρίς καμιάν έγκριση του κυρίαρχου λαού, ούτε σχετική απόφαση του Ελληνικού Κοινοβουλίου, ο τίτλος του Υπουργείου σχετικά με το πρώτο αντικείμενό του, εμφανίζεται πλέον χωρίς τον επιθετικό του προσδιορισμό «Εθνικής».

Εύλογα κατόπιν τούτου προκύπτουν τα ερωτήματα: Τι συνέβη και αφαιρέθηκε ο όρος «Εθνικής» και τι σημαίνει αυτή ακριβώς η ενέργεια; Έπαυσε πλέον η παιδεία αυτής της χώρας να εκφράζει τον εθνικό χαρακτήρα της; Η προσφερόμενη παιδεία στους νέους Έλληνες πολίτες πρέπει να μη διαμορφώνεται με βάση το ιστορικό μας κυρίως παρελθόν, τις εθνικές μας παραδόσεις, την εθνική μας γλώσσα, την ιστορική μας συνέχεια και τέλος πάντων ό,τι ονομάζουμε εθνική μας συνείδηση και ταυτότητα, στοιχεία που αποτελούν για κάθε λαό και κάθε έθνος την **ειδοποιό** διαφορά του;

Τι χαρακτήρα θα έχει από 'δω κι εμπρός η παιδεία μας; Στο όνομα ποιων επιταγών απεμπολούμε αυτό που διατηρήθηκε επί αιώνες και μάλιστα σε καιρούς χαλεπούς ξένης κυριαρχίας ως κύριο χαρακτηριστικό του λαού, ώστε τώρα να ενοχλεί και ως περιττό να αποβάλλεται;

Τότε μήπως πρέπει ο ίδιος επιθετικός προσδιορισμός να αφαιρεθεί και από τον «Εθνικό» μας Ύμνο, από τους «εθνικούς» ποιητές μας, Διονύσιο Σολωμό και Κωστή Παλαμά; Και ο εκάστοτε Πρόεδρος της Ελληνικής Δημοκρατίας, θα πρέπει **να μην** επισημαίνεται ως Σύμβολο «Εθνικής» Ενότητας;

Μήπως κι' αυτή η αλλαγή στον τίτλο του Υπουργείου αποτελεί μια ακόμα επιβεβαίωση της συρρίκνωσης της εθνικής μας κυριαρχίας, σύμφωνα μ' εκείνη την ανεξήγητη πρόρρηση από επίσημα χείλη προς τον αναλαμβάνοντα το 2005 καθήκοντα σημερινό Πρόεδρο της Ελληνικής Δημοκρατίας: «**Επί των ημερών σας, κ. Πρόεδρε, χάριν της Ευρωπαϊκής ενότητας... θα περιορισθεί η εθνική μας κυριαρχία...**»;

Στο όνομα λοιπόν της Ευρωπαϊκής Ένωσης, κράτη και λαοί θα πρέπει να ομογενοποιηθούν και να συγχωνευθούν; Μέχρι ποιου σημείου χάριν της συμμετοχής μας σ' αυτήν την Ένωση, αναγκαίας ως ένα βαθμό, θα ενδίδουμε, με αποτέλεσμα να χάνεται η αυτοτέλειά μας ως λαού και ως Έθνους;

Και κάτι ακροτελεύτιον. Ας μη στοχαστεί κανείς πως αυτά είναι ακόμα μια φωνή «εθνοφροσύνης» απ' αυτές που συνήθως θορυβούν μ' έναν άκρατο σωβινισμό. Όχι, βέβαια. Απλώς αρνούμαστε να χάσουμε ό,τι αποτελεί την «ειδοποιό» μας διαφορά ως λαός που από τα πανάρχαια χρόνια ζει και μεγαλουργεί με τον πολιτισμό, το στοχασμό και το λόγο του προπαντός, σ' αυτή την εσχατία της «γηραιάς» μας Ηπείρου.

Υπάρχει απάντηση;

Ανοιχτή επιστολή

Γράφει ο
Πρόεδρος της ΕΚΔΕΦ
Σπ. Γ. Μοσχονάς

Ο ΕΡΓΑΤΗΣ ΤΟΥ ΔΙΑΦΩΤΙΣΜΟΥ ΒΕΝΙΑΜΙΝ ΛΕΣΒΙΟΣ ΚΑΙ ΤΟ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΟ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ ΤΗΣ ΕΝΝΟΙΑΣ ΤΗΣ ΕΥΔΑΙΜΟΝΙΑΣ

Της ΑΝΝΑΣ ΚΕΛΕΣΙΔΟΥ

δρ. φιλοσοφίας - επιτ. Διευθύντριας Κ.Ε.Ελλην. Φιλοσοφίας Ακαδημίας Αθηνών

Οι κοσμοθεωρίες, όταν δεν είναι αφηρημένα συστήματα εξήγησης του πραγματικού, όπως είναι στην εγελιανή φιλοσοφία, ή εξιδανικεύσεις του, παράδειγμα η πλατωνική, όπου το «ύγιές», το «ἄμεινον» και το «λυσιτελέστερον» είναι το ορθόν (Φαίδων 90 e, Νόμοι 679 b) ή, ακόμη, όταν δεν είναι ουτοπικές προσεγγίσεις, όπως στην πληθώνεια ερμηνεία, είναι βιοθεωρίες με διαστάσεις ρεαλιστικές: αφορούν, δηλαδή, στο δυνατόν της πολιτικοκοινωνικής εκτίμησης της πραγματικότητας.

Κάθε φορά που στον ιστορικό βίο οι κρίσεις κορυφώνονται, στον φιλοσοφικό στοχασμό ταυτίζονται δέον και είναι, δικαιώματα και σκοποί και προτείνονται, ως προοίμιο προβληματισμού, θέματα που συνιστούν κίνητρα για τη διαμόρφωση ή την αλλαγή της ζωής.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα η θεώρηση της ευδαιμονίας από τον «εργάτη του διαφωτισμού» Βενιαμίν Λέσβιο (1762-1824), τον φυσικό επιστήμονα, δάσκαλο (Κυδωνίες), κληρικό, ιεροκήρυκα και «αθεϊστή», τον «επαναστάτη στις πολιτικές αντιλήψεις και στις εκπαιδευτικές αρχές του», «που έφερε την περιοχή του Ανατολικού Αιγαίου στο προσκήνιο της εκπαιδευτικής ζωής για πρώτη φορά στους νεότερους χρόνους», τον άνθρωπο « που έλαβε μέρος στα πρώτα σχέδια διακυβερνήσεως και διοικήσεως», όπως επιγραμματικά τον σκιαγραφεί ο εξαιρετός μελετητής του ελληνικού στοχασμού G.P. Henderson, στο δωδέκατο κεφάλαιο του βιβλίου του *Η αναβίωση του ελληνικού στοχασμού, 1620-1830* (μτφρ. Φ. Βώρου, Ακαδημία Αθηνών, 1994).

Τα δύο πρώτα κεφάλαια των *Στοιχείων της Ηθικής** του Βενιαμίν, τα «περί των φυσικών δικαιωμάτων και φυσικών χρεών κεφάλαια», Αρ-

χείον *Φιλοσοφίας και θεωρίας των Επιστημών*, I (1939, 465-483), με τα οποία ο Νεοέλληνας σοφός απέβλεπε κυρίως στην πολιτική διαπαιδαγώγηση των νέων στο πλαίσιο της ηθικής αγωγής τους, περιέχουν και τις βασικές συνιστώσες της θεωρίας του για την έννοια της ευδαιμονίας. Προεξάρχουσες ιδέες είναι δυο ιδέες διαχρονικού βεληνεκούς, που χαρακτηρίζουν κάθε ορθολογική ηθική: Η επισήμανση της απουσίας της ευδαιμονίας από τη ζωή των τυράννων και η σύζευξη της ευδαιμονίας με τη γνώση. Η πρώτη, που συνδέει τυραννίδα και αθλιότητα ερείδεται στη θεμελιακή για τον Βενιαμίν Λέσβιο διάκριση λογικότητας και μωρίας. Ο Νεοέλληνας φιλόσοφος ελέγχει την αριστοτελική θέση για την τυραννίδα -«μοναρχία προς το συμφέρον του μοναρχούντος»- και υποστηρίζει ότι η πρόκληση αθλιότητας- δυστυχίας στους πολλούς συνεπάγεται την επιστροφή της δυστυχίας στον ίδιο τον τύραννο:

*...Ο παρά του Αριστοτέλους ορισμός της τυραννίδος είναι κατά δόκησιν αληθής, ό έστί δεν είναι αληθές, ότι ο τύραννος έχει δια σκοπούμενον το εαυτού συμφέρον. Καθότι, απ' αρχής κόσμου μέχρι σήμερα, τί λέγουσιν αι ιστορίαι περί του τέλους των τυράννων, εμμή σφαγήν; ... ώστε τυραννίς ήθελεν είναι μοναρχία προς ίδιον όλεθρον, είτε άνοιά τις και μωρία άντικρυς. Τί δε; ενώ ζώσιν οι τύραννοι ζώσιν άρα γε ζωήν ευδαιμονικήν και μακαρίαν; Αλλά ποία άλλη ζωή αθλιώτερα της δεσποτικής και τυραννικής; .. αν η τυραννίς έχει την εαυτής ύπαρξιν επί της αθλιότητος των πολιτών και εάν είναι αθλιότατος ο ποιητής των 3 αθλίων, επόμενον είναι ο τύραννος να είναι ο πρώτιστος των αθλίων, ως η μεγίστη κακοποιός δύναμις του ανθρωπίνου γένους ...»**

Ἦδη ο Πλάτων χαρακτηρίζει την εγκληματικότητα και την τυραννία ως οικείον κακόν για την ψυχή και την πολιτεία, ενώ υποστήριζε ότι και τα δύο αυτά σώζονται και ευδαιμονούν με τον νου και τους νόμους που στηρίζονται στον νου (Φαίδρος 265 a-c, Πολιτεία 540 a- ο φιλόσοφος κατονομάζε την τυραννία ως «τέταρτον και έσχατον πόλεως νόσημα», 544c-, Νόμοι 713 e-714). Ο Πλάτων επέμεινε στην απουσία από τη ζωή των τυράννων της αληθινής ελευθερίας και της φιλίας (Πολιτεία 576 a), στην παρουσία της «ανοίας και αναισχυντίας», (571c-d), που οδηγούν τον τύραννο στην αυτοκαταστροφή συμπαρασύροντας όμως, όπως, σύμφωνα με το ιατρικό λεξιλόγιο του Πλάτωνος, γίνεται με τα ολέθρια νοσήματα και «την πόλιν όλην» (Νόμοι 875 b-c).

Όπως ο Πλάτων εναλλάσσει την έννοια της τυραννίδος με το πρόσωπο του τυράννου, ο Βενιαμίν περνά από την τυραννία στον μονάρχη, εδώ μάλιστα με αποκαλυπτικά διαλεκτικό-εγγελιανό θα έλεγα τρόπο, για να συσχετίσει το όφελος του μοναρχούντος και την ωφέλεια των αρχομένων: «διότι ο μονάρχης είναι όνομα αναφορικών και αν έλειπον οι αρχόμενοι δεν ήθελεν είναι ούτε μονάρχης και μοναρχία τρόπον τινα δεν είναι άλλο, ή μη έν σώμα, του οποίου η κεφαλή είναι ο μονάρχης ώστε, αν ο μονάρχης βλάπτει και αδυνατεί εαυτόν, και εξ εναντίας, αν ωφελή και ισχυροποιεί τους υπ' αυτόν αρχομένους, αυτός ωφελεί και ισχυροποιεί εαυτόν...».

Η δεύτερη σύνδεση της ευδαιμονίας, η σύζευξη με τη γνώση έχει και πάλι στον Βενιαμίν τις πλατωνικές -μάλιστα με άμεση αναφορά-, εμπνευστικές πηγές της. Πρόκειται για το μέγιστον αρχαιοελληνικό μάθημα της παιδείας: «Πώς τις έχει να διευθύνη τα λογικά ζώα και να τα καταστήση ευδαίμονα, αν αγνοή την καρδιάν του ανθρώπου, τούτο ήθελεν είσθαι ωσάν να ελάμβανέν τις εις τας χείρας την ζωήν των ανθρώπων και να κάμη τον ιατρόν, χωρίς να γινώσκη τα πάθη και τα βότανα' και ποίον άραγε άλλο είναι το αίτιον της αθλιότητος των ανθρώπων, ειμή η άγνοια των εξουσιών. Η άγνοια των

κακών, τα οποία εκτελούσιν εις τους υπηκόους αυτών; Δια ταύτα άριστα είπεν ο Πλάτων ότι τότε έσονται οι άνθρωποι ευδαίμονες, όταν ο ηγεμών φιλοσοφή. Έπειτα, αν οι εν εξουσία είναι απαίδευτοι, οποίους νόμους άραγε έχουσι να διατάξωσι δια να αποκαταστήσωσιν ευδαίμονα το υπήκοον αυτών; « (Ηθική 220, βλ. Αιολικά Γράμματα 278 και Βαλέτας, Βενιαμινικά 153).

Ο Βενιαμίν αναθυμάται και τον Δημόκριτο: «η παιδεία ευτυχούσι μεν εστι κόσμος, ατυχούσι δε καταφύγιον» (B 180).

Η ευδαιμονία όμως στον Βενιαμίν δεν νοηματοδοτείται αποκλειστικά με αναφορές στο παρελθόν. Απόδειξη η σύνδεσή της με την αλήθεια, που έχει, βέβαια, πλατωνικές ρίζες, είναι όμως επηρεασμένη από τον σύγχρονό του στοχασμό. Όπως και άλλοι λόγιοι της εποχής του ο Βενιαμίν «επιδιώκει ένα καινούριο προσανατολισμό στην ηθική»* και κατά την έκφραση του Henderson (ένθ. αν., 182), «δεν συσκοτίζει όσα έχει να πει με φόρτο ιστορικό». Το πνεύμα των νεώτερων χρόνων, με δεσπόζουσα την ιδέα του ανθρωπισμού, οιακοστροφεί τη θεώρηση της ευδαιμονίας του Βενιαμίν. Τη θεώρηση αυτή δομούν κατηγορίες, όπως του φυσικού δικαιώματος- δεν είναι τυχαίο ότι στην Ηθική προτάσσεται το κεφάλαιο «περί των φυσικών δικαιωμάτων του ανθρώπου», της εξουσίας, του νόμου- έκφρασης της γενικής θέλησης- της δύναμης, της ζωής και του Εγώ -των οποίων η διατήρηση είναι φυσικό δικαίωμα- που δείχνουν ότι εμπνευστικές πηγές του Νεοέλληνα φιλοσόφου είναι οι φυσιοκρατικές ιδέες του 18ου αιώνα και οι ιδέες της Γαλλικής Επανάστασης. Θα θυμίσω πάντως ότι η έννοια της ευδαιμονίας απαντά και στον Πλήθωνα, στην Εισαγωγή των Νόμων, του κυριότατου συγγραμματος όπου ο φιλόσοφος του Μυστρά αναπτύσσει τις αναμορφωτικές του ιδέες και όπου ορίζεται ως σκοπός της φύσης για τον άνθρωπο και ως «κοινόν επίθυμα» για την εξασφάλιση του οποίου υπάρχουν οι νόμοι. Στον Πλήθωνα όμως (Νόμοι A 28) η θεώρηση είναι αξιολογική και διατηρεί την παλαιά «προκατάληψη», όπως θα έλεγε ο Habermas* μιας αριστοκρατίας του

στοχασμού, που διέκρινε τους λίγους ικανούς να ευδαιμονήσουν από τις πολλές αμέτοχες φύσεις, αριστοκρατίας που φτάνει ως τον Hegel και διακόπτεται τον 18ου αιώνα «από τους αντιπροσώπους του διαφωτισμού». Στην αισιόδοξη και δυναμική ανθρωπολογία του Βενιαμίν δεν υπάρχουν διακρίσεις στο υποκείμενο της ευδαιμονίας. Αίτιο της αισιοδοξίας αυτής είναι η πίστη στη λογικότητα, στο προνόμιο του ανθρώπου για ορθή γνώση. «Είναι των αδυνάτων αδύνατον, το να θέλη τις την αθλιότητα του ανθρώπινου γένους, εν ώι είναι λογικός. Τούτο θέλει να ειπή ότι πράττει εναντίον του νόμου, τον οποίον φέρει εγγεγραμμένον εν τη καρδία αυτού» (ια) Ο φυσικός προικισμός της λογικότητας είναι αδύνατον να είναι μάταιος: «Καθότι επειδή και ο άνθρωπος γεννάζεται δυνάμει και όχι ενεργεία λογικός, και επειδή το λογικόν είναι δώρον ουράνιον, και εξ αυτού μόνον ήθελε φθάσει ο άνθρωπος εις την υπό της φύσεως διορισθείσαν αυτού ευδαιμονίαν, φυσικόν είναι το συμπέρασμα ότι το να μη θέλη τινάς να μείνη εις τον βαθμόν της ζωότητος, εις τον οποίον εγεννήθη, αλλά να ζητά την εαυτού βελτίωσιν, είναι δικαίωμα (Α ιζ).

Από αυτή την τελευταία συνάρτηση, της αματαιότητας-τυχειότητας με την αλογία είναι και πάλι δυνατή η επιστροφή στο αρχαιοελληνικό πνεύμα - δεύτερο χαρακτηριστικό του ελληνικού διαφωτισμού, παράλληλα με εκείνο των προβλημάτων της γλώσσας. Η συνάρτηση απαντά από την εποχή του Λευκίππου (Β 2), με αντιδιαστολή προς τα «εκ λόγου» και «υπό τινος αιτίου» ως αρχών κοσμοθεώρησης. Στους Πλάτωνα και Πλήθωνα η άρνηση της τυχειότητας (του εική) συνοδεύεται από τη θέση της έλλογης εκλογής. Στο επίπεδο της βιοθεωρίας συσχετίζονται αθλιότητα και τυχειότητα ως αντίμαχα στην ευδαιμονία: «Εικηί δε και ό,τι ποτ' αν τύχοι εκάστοτε αιρούμενος αν και διαπραττόμενος, λάθοι αν αυτόν αθλιώτατος αν ούτω τύχη, ανθρώπων αντ' ευδαίμονος γενόμενος» Πλήθων, Νόμοι Α 26).

Στον Βενιαμίν τελολογία και λογικότητα συνδέουν τη φύση και τον άνθρωπο και τα ίδια δο-

μούν μια ηθική χαρακτηρισολογία της κοινωνίας. Νόμος ατομικός και νόμος κοινωνικός με διάμεσο τη λογικότητα έχουν κοινό στόχο την ευδαιμονία: «Επειδή όμως και οι νόμοι δεν δίδονται απλώς και επί ματαίωι, αλλά διά τι τελικόν αίτιον, αλλέως οι νομοθέται ήθελον είναι άμοιροι λογικού, το οποίον αντίκειται εις τον νομοθέτην, έπεται εξ ανάγκης ότι εδόθησαν εις τον άνθρωπον και οι ηθικοί νόμοι διά τι τελικόν αίτιον, το οποίον εκτός πάσης αντιλογίας, είναι η ευδαιμονία αυτού' ώστε ο άνθρωπος εδιωρίσθη εκ φύσεως δια να τρέχη προς την ευδαιμονίαν αυτού το οποίον είναι το σκοπούμενον της ηθικής» (ι).

Από όσα προηγήθηκαν έγινε ήδη φανερό ότι θεμελιακή είναι στον Βενιαμίν η έννοια της φύσης, που στηρίζει το κύρος της θεωρίας για την ευδαιμονία: η ίδια η έννοια της φύσης είναι μέγεθος που διασώζει την έννοια της ζωής για την οποία υπάρχει η θεωρία. Εκτός από την άρνηση της αυτοκτονίας και η δυναμική άμυνα για τη διατήρηση της ζωής συστοιχούν στην αποφυγή των κινδύνων αφαιρέσεως του φυσικού δικαιώματος που είναι η ευδαιμονία. Ευθυντήρας των δικαιωμάτων του ανθρώπου είναι η ζωή: «καθότι το να πεινά τις, να διψά και να ψύχηται ου μόνον είναι κακόν, και δια τούτο αντίκειται εις την ευδαιμονίαν του ανθρώπου, αλλά και αν χρονίση φέρει τον άνθρωπον εις τον θάνατον» (Α ιδ).

Όπως οι κατηγορίες της λογικότητας και του φυσικού δικαιώματος στεγάζουν την έννοια της ευδαιμονίας στο επίπεδο της ατομικής ζωής, στο επίπεδο της κοινωνίας η κατηγορία της αγαθότητας στηρίζει τους κοινωνικούς νόμους. Αγαθότητα είναι ο λόγος ύπαρξης των νόμων και λόγος της δυνατότητας λειτουργίας τους. Έτσι γεφυρώνονται στο πνεύμα του Βενιαμίν η φύση και ο λαός, δυο οικείες έννοιες, στυλώματα του διαφωτισμού:*

«.. επειδή και οι νομοθέται δεν λέγουσιν εαυτούς άλλο τι, ει μη διεορμηγευτάς της φύσεως, και δια τούτο βέβαια γίνονται και ευπαράδεκτοι εις τον λαόν, τούτου ένεκεν δεν πρέπει να έχωσι άλ-

λο διασκοπούμενον, ειμή τον σκοπόν της φύσεως, τουτέστι την ευδαιμονίαν του λαού, είτε το να σμικρύνωσι, το δυνατόν, τα κακά από του προσώπου της γης. Ὡστε άπαντες οι γραπτοί νόμοι πρέπει να είναι πραγματικά αγαθοί, πρώτον: δια να συμφωνούν με τους νόμους της φύσεως, και δεύτερον: δια να γίνωνται δεκτοί εις τον λαόν».

Εκτός από τη σημαντική, από κοινωνιολογική άποψη, θέση όπ οι νομοθέτες πρέπει να έχουν σκοπόν την ευδαιμονία του λαού, η επισήμανση που ακολουθεί, ως εναλλακτική λύση στην περίπτωση της δυσχέρειας στην επίτευξη της ευδαιμονίας: «είτε το να σμικρύνωσι, το δυνατόν, τα κακά από του προσώπου της γης» αποδεικνύει, μια ακόμη φορά, το οξυδερκές του πολιτικού στοχαστή. Είναι γνωστό ότι στην κατηγορία του δυνατού αναφέρθηκαν στην αρχαιότητα ο Πλάτων και ο Πλήθων (π.χ. *Νόμοι* Α 34), σε γνωσιολογική προοπτική, και ο Αριστοτέλης με πολιτικά συμφραζόμενα.. Ενώ όμως ο Πλάτων, όπως αναφέραμε ήδη στην αρχή αυτής της εισήγησης, παραχωρεί, στο ιδανικό του σχέδιο, τη θέση της ευδαιμονίας στην ορθότητα της ζωής, και ο Πλήθων, με το ουτοπικό του πρότυπο εξαρτά τη βεβαιότητα για την ευδαιμονία του ανθρώπου από το θείο, ο Βενιαμίν περνά από το αφηρημένο και απόλυτο καθολικό στο δυνατόν της πολιτικοκοινωνικής εκτίμησης του πραγματικού. Η περίπτωση του Αριστοτέλη θα χρησίμευε εδώ για μια παρατήρηση, που φέρνει νερό στον μύλο του Σταγυρίτη: στον ανθρωπισμό του Βενιαμίν, όπως είδαμε, δεν ισχύουν για την κοινή ζωή διακρίσεις στο υποκείμενο της ευδαιμονίας. Η ένσταση είναι αναπόφευκτη ως προς τον τυποκρατικό χαρακτήρα του περιεχόμενου της έννοιας. Ο Αριστοτέλης παρατηρεί στα *Ηθικά Νικομάχεια* (Α 1059 a19): «Την γαρ ευδαιμονίαν οι πολλοί και οι χαρίεντες λέγουσιν το ευ ζην και το ευ πράττειν ταυτόν υπολαμβάνουσι τω ευδαιμονείν». Η αναφορά στον Αριστοτέλη είναι σκόπιμη, ακριβώς επειδή ο Σταγυρίτης είδε την ανθρώπινη ζωή ως «ψυχής ενέργειαν και πράξιν μετά λόγου» (1098 a 10-11).

Θα κατέληγα επαναλαμβάνοντας μια φράση του Δ. Γληνού* - ίσως ξεχασμένου κι αυτού, όπως τόσοι άξιοι και τόσες αξίες στη - λησμονητική εποχή μας: «Οι κοσμοθεωρίες και βιοθεωρίες δεν είναι συστήματα εξήγησης, (αλλ')... όργανα για τη διατήρηση (της ζωής) ή για την αλλαγή». Η θεωρία του Βενιαμίν Λεσβίου για την ευδαιμονία καταξιώνεται ακριβώς από το πραγματικά ανθρώπινο και ανθρωπιστικό της περιεχόμενο.

*έκδοση Απ. Βακαλοπούλου, *Από τα ανέκδοτα «στοιχεία Ηθικής» του σοφωτάτου Κυρίου Βενιαμίν του Λεσβίου* (1762;-1824)

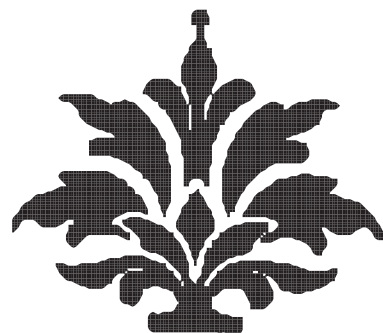
**Από την ανέκδοτη Ηθική του Βενιαμίν του Λεσβίου, Αιολικά Γράμματα*, παρ. 243, σ. 272 και Γ. Βαλέτα, *Βενιαμινικά*, εκδ. Εταιρείας Αιολικών Μελετών, Μυτιλήνη, 1982, σ. 143 επ.

* Ρ. Αργυροπούλου, *Τα «Στοιχεία Ηθικής» του Βενιαμίν του Λεσβίου και η παιδεία της Ν.Α.Ευρώπης* Παρνασσός, 16 (1974) 431-432)

* Τί, χρειάζεται ακόμη η Φιλοσοφία, *Signum* 9 1979, 13

* βλ. Ρουσσώ, *Το κοινωνικό συμβόλαιο*, μτφρ. Κ. Παπαρηγοπούλου, Αθήνα" 1923,46 επ.

* Πλάτωνα, *Σοφιστής*, Αθήνα, Ελληνοευρωπαϊκή Κίνηση Νέων, 1971, 15

Η ΑΙΣΘΗΤΙΚΗ ΔΙΑΣΤΑΣΗ ΤΗΣ ΦΥΣΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ¹

Του ΑΝΤΩΝΗ ΚΑΛΑΜΠΑΚΑ

δρ. μηχανολογίας Ε.Μ.Π

Συνηθίσαμε να συνδέουμε τη φυσική επιστήμη με τη λογική μας και θαυμάζουμε τα επιστημονικά επιτεύγματα, κυρίως γιατί μας βελτιώνουν τις υλικές συνθήκες διαβίωσής μας, όμως πίσω από τον καθρέφτη της πρακτικής σημασίας, διακρίνουμε και μια αρχιτεκτονική, μια ομορφιά στη δομή και λειτουργία του σύμπαντος, μια αρμονία παντού. Όλα στριφογυρίζουν και κινούνται, δισεκατομμύρια τώρα χρόνια, στις ίδιες πάντα τροχιές, με μια κανονικότητα και μια περιοδικότητα που προκαλούν το θαυμασμό.

Μας εντυπωσιάζει η αρμονική συνύπαρξη των αντιθέτων στοιχείων και εννοιών που, κατά την κινεζική και αρχαιοελληνική φιλοσοφία, είναι το κύριο χαρακτηριστικό της λειτουργίας του σύμπαντος. Από το ένα μέρος η λογική της "Φυσικής επιστήμης", κι' από το άλλο η ομορφιά¹ της "Φύσης", μοιάζουν να είναι δυο λέξεις με ξεχωριστές έννοιες.

Όταν, όμως, αναφερόμαστε στο σύμπαν, ή τουλάχιστον στο τμήμα του σύμπαντος που εμείς οι άνθρωποι μπορούμε και ερευνούμε, οι δύο αυτές έννοιες, που είναι πράγματι ξεχωριστές, συμβαδίζουν ενωμένες, ώστε κάθε τι το λογικό να είναι ταυτόχρονα και όμορφο. Από το άλλο μέρος η λογική είναι μια έννοια που συμβαδίζει με την μαθηματική επιστήμη και τα μαθηματικά είναι η κύρια γλώσσα της Φυσικής. Από αυτή την αλυσίδα προκύπτει ένα ερώτημα σχετικό με τα προηγούμενα: Μήπως ο συνδετικός κρίκος μεταξύ της λογικής της φυσικής επιστήμης και της ομορφιάς της φύσης είναι τα Μαθηματικά τα οποία ενώνουν τις δύο αυτές έννοιες; Η σημερινή αναφορά μας στην «αισθητική διάσταση της φυσικής επιστήμης» ακριβώς αναφέρεται στις απαντήσεις που, κατά καιρούς, έχουν δοθεί στα, σχετικά με το θέμα μας, προβλήματα και σ' ό,τι σχετικό έχει γίνει σήμερα αποδεκτό από την παγκόσμια επιστημονική σκέψη, και όχι μόνο, όπως θα δούμε.

Η ιδέα της αισθητικής αξιολόγησης γενικότερα κάθε επιστήμης, απασχόλησε τους επιστήμονες και φιλόσοφους από την πολύ παλιά ακόμα εποχή, έτσι ώστε, με τα χρόνια, εδραιώθηκε στην εποχή μας κι' αυτή, ως συμπλήρωμα των επιστημονικών ερευνών.

Ο Jean Ladriere (1921-2007) σύγχρονος Βέλγος φιλόσοφος αναφέρει στο άρθρο του "The aesthetic dimension of science": «Θα μπορούσαμε να πούμε ότι για τον Πλάτωνα η Φύση είναι όμορφη γιατί ο κόσμος έχει μαθηματική δομή και γιατί τα Μαθηματικά είναι τα ίδια όμορφα ή ακόμα, πιο καλά, γιατί τα Μαθηματικά διαχέουν την ομορφιά τους σε ό,τι περιγράφουν και το κάνουν να φαίνεται κι' αυτό όμορφο».

Στο προηγούμενο τεύχος του περιοδικού μας, για τα Πλατωνικά πολύεδρα, αναφέρεται ότι «ο Πυθαγόρας και ο Πλάτων εισάγουν τα Μαθηματικά ως σπονδυλική στήλη που πάνω της στηρίζεται όλη η δομή και η αρμονία του Σύμπαντος».

Ο μεγάλος σύγχρονος Γερμανός μαθηματικός Hermann Weyl (1885-1955), σε κείμενό του σχετικό με τη φυσική επιστήμη (science of nature), και αναφερόμενος ειδικότερα στον "Τίμαιο", γράφει «Ο σκοπός αυτού του έργου είναι να εδραιώσει μια θεωρία για τον κόσμο του οποίου η πορεία εξηγείται σαν να πρόκειται για το έργο ενός καλλιτέχνη ανωτάτου επιπέδου»

Ο Paul Betts, ιστορικός, καθηγητής στο πανεπιστήμιο του Sussex, αναφέρει ότι «Η απόλυτη άποψη για τη φύση των Μαθηματικών έχει τις ρίζες της στον Πλατωνισμό. Κατά τον Πλάτωνα τα Μαθηματικά είναι ανεξάρτητα από την ύπαρξη και την ενεργητικότητα των ανθρώπων, είναι η γλώσσα του σύμπαντος που οι άνθρωποι την ανακάλυψαν και δεν την εφεύραν», και ο γνωστός Bertrand Russell έχει σημειώσει ότι «Το πιο περίεργο της μοντέρνας επιστήμης είναι η επιστροφή της στον Πυθαγορισμό».

Ο Αμερικανός R. Osserman, στο βιβλίο του "Η Ποίηση του Σύμπαντος" γράφει «Όσοι δεν ξέρουν Μαθηματικά είναι δύσκολο να νιώσουν την ομορφιά, τη βαθύτερη ομορφιά της φύσης».

Όπως βλέπουμε, πολλοί σημερινοί επιστήμονες και φιλόσοφοι ανατρέχουν στους αρχαίους Έλληνες για να αντλήσουν από 'κει ερεθίσματα για τις σκέψεις τους πάνω στο θέμα μας.

Και έχουν δίκιο.

Οι βασικότερες από τις αισθήσεις μας, με τις οποίες συνειδητοποιούμε το περιβάλλον μας, είναι η ακοή και η όραση, και οι βασικότεροι αρχαίοι Έλληνες φιλόσοφοι που ασχολήθηκαν μ' αυτές είναι ο Πυθαγόρας και ο Πλάτων. Και οι δύο αυτοί φιλόσοφοι εκείνης της εποχής (6ος και 5ος αι. π.Χ.) χρησιμοποίησαν μαθηματικές έννοιες ως μέσο προσέγγισης του αντικειμένου που ερευνούσαν.

Και πρώτα-πρώτα για τους ήχους και τη μουσική.

Είναι γνωστό ότι κατά τον Πυθαγόρα:

-- οι αριθμοί είναι η ρίζα όλων των όντων του σύμπαντος, εμβίων και μη.

-- κάθε μορφή του επιστητού τηρεί κάποιες αριθμητικές αναλογίες.

Ειδικότερα για τη μουσική, ο Πυθαγόρας

-- βρήκε πειραματικά ότι η συνήχηση δύο διαφορετικών ήχων είναι πιο εύχηη όταν η αριθμητική αναλογία των συχνοτήτων τους είναι $3/2$ ($=1,5$).

-- με βάση αυτή την απλή αναλογία, και με μαθηματική επεξεργασία, σχημάτισε την κατωτέρω λεγόμενη «Πυθαγόρεια μουσική κλίμακα» 2

do re mi fa sol la si Do1

1 9/8 81/64 4/3 3/2 27/16 243/128 2

η οποία, επειδή σχηματίστηκε με βάση την αρμονική αναλογία $3/2$, θεωρείται η πιο εύχηη ή αλλιώς, η πιο αρμονική, μουσική κλίμακα στον κόσμο.

Το σημαντικότερο με αυτή την κλίμακα είναι ότι μπορούμε να καταλήξουμε στην ίδια ακριβώς κλίμακα με μαθηματική επεξεργασία, 3 ακολουθώντας τη διαδικασία με την οποία, κατά τον Πλάτωνα στον «Τίμαιο», ο Θεός δημιούργησε την ψυχή του κόσμου.

Αυτό σημαίνει ότι, αφού η Πυθαγόρεια κλίμακα μπορεί να σχηματιστεί είτε με μαθηματική επεξεργασία του λόγου $3/2$, είτε με τη ίδια μαθηματική διαδικασία με την οποία, κατά τον Πλάτωνα, ο Θε-

ός δημιούργησε την ψυχή του κόσμου, δηλ. τον κορμό του σύμπαντος, εύκολα συνάγεται ότι, κατά τους Πυθαγόρα και Πλάτωνα:

1. Το σύμπαν δημιουργήθηκε με τρόπο ώστε να είναι γεμάτο με μουσική αρμονία σε δομή και λειτουργία, όπως το ίδιο αρμονικό είναι το κάθε μουσικό κομμάτι που διαμορφώθηκε και εκτελείται αν στηρίζεται κι' αυτό, όπως και το σύμπαν, στην αρμονικότερη μουσική κλίμακα που είναι, όπως αναφέραμε, η Πυθαγόρεια κλίμακα, και

2. Η μουσική αρμονία διαχέεται σ' όλο το σύμπαν, όπως εξαγγέλλουν από την αρχαιότητα οι Πυθαγόρειοι, με την έκφραση «Αρμονία των Σφαιρών» 4. Η πίστη στη μουσική αρμονία του σύμπαντος (harmonia mundi) ενισχύθηκε πολύ αργότερα, τον 17ο αι., όταν ο Νεύτων ανακάλυψε ότι υπάρχει σχεδόν πλήρης αντιστοιχία μεταξύ των επτά φθόγγων της Πυθαγόρειας μουσικής κλίμακας και των επτά φυσικών χρωματικών περιοχών που συνθέτουν το φάσμα του ηλιακού φωτός.

Πράγματι οι συχνότητες των ακραίων χρωμάτων του ηλιακού φωτός είναι 750×10^{12} περ/δλ του ιώδους και 400×10^{12} περ/δλ του ερυθρού, και ο λόγος τους είναι $750/400 = 1,875$

Ο λόγος, τώρα, των συχνοτήτων των ακραίων φθόγγων της Πυθαγόρειας κλίμακας, do και si είναι $243/128 = 1,898$ (πολύ κοντά στο 1,875).

Εκτός αυτών, ο Νεύτων εξακρίβωσε ότι υπάρχει και μία σαφής αντιστοιχία και των εσωτερικών χρωματικών περιοχών του ηλιακού φάσματος με τους εσωτερικούς φθόγγους της Πυθαγόρειας κλίμακας.

Επίσης εύκολα παρατηρούμε πως οι συχνότητες των φθόγγων της Πυθαγόρειας κλίμακας ακολουθούν μια μαθηματική γεωμετρική πρόοδο, 5 με λόγο το $9/8$, με εξαίρεση τα δύο ημιτόνια Mi-Fa και Si-Do1.

Πράγματι είναι: $1 \times 9/8 = 9/8$, $9/8 \times 9/8 = 81/64$, $4/3 \times 9/8 = 36/24 = 3/2$, $3/2 \times 9/8 = 27/16$, και $27/16 \times 9/8 = 243/128$

Τον 18ο αι., ο Γερμανός αστρονόμος J. Bode ανακάλυψε πως και οι αποστάσεις των πλανητών του ηλιακού μας συστήματος ακολουθούν επίσης την κατωτέρω μαθηματική γεωμετρική πρόοδο, μέχρι τον πλανήτη ουρανό,:

0 3 6 12 24 48 96 192

Με λόγο το 2.

Αν σε κάθε όρο της ανωτέρω προόδου προσθέσουμε το 4 και τον διαιρέσουμε δια 10 παίρνουμε τη σειρά 0,4, 0,7...κλπ. που είναι οι αποστάσεις των πλανητών από τον ήλιο, αντιστοιχώντας το 1 με την απόσταση της γης. Πράγματι είναι:

Γεωμ.πρόοδος 0, 3, 6, 12, 24, 48, 96, 192,
Σειρά Bode 0,4 0,7 1 1,6 2,8 5,2 10 19,6

Ερμής Γη Άρης Ζεύς Κρόνος

Αφροδίτη Αστεροειδείς Ουρανός

(Μετρομημένες αποστάσεις 0,39 0,72 1 1,52 2,77
5,2 9,54 19,2)

Η μουσική του σύμπαντος δεν ακούγεται από εμάς τους ανθρώπους, γιατί οι συχνότητες των ήχων της βρίσκονται έξω από την περιοχή συχνότητων που μπορεί να συλλάβει το ανθρώπινο αντί, είναι μια σιωπηλή μουσική για τους ανθρώπους, που μπορούμε να τη νιώσουμε μόνο με έντονη εσωτερική διεργασία, με ένα είδος διαλογισμού. Πολλοί φυσικοί ερευνητές και φιλόσοφοι υιοθετούν την άποψη ότι η μουσική που ακούμε είναι αντανάκλαση της μυστικής μουσικής του σύμπαντος.

Ο Inayat Khan διαπρεπής σούφι⁶ φιλόσοφος αναφέρει στο βιβλίο του «*Το Μυστήριο του ήχου και η Αρμονία της Ζωής*»: «Στα ίδια τα βάθη της ύπαρξης του ανθρώπου, η αρμονία της λειτουργίας ολοκλήρου του σύμπαντος συνοψίζεται σε μια τέλεια μουσική που την ακούν και την απολαμβάνουν εκείνοι που αγγίζουντα ίδια τα βάθη της ζωής τους», και ο καθηγητής D.H.Andrews, στο βιβλίο του «*Η συμφωνία της ζωής*», γράφει ότι «μέσα στο άτομο της ύλης υπάρχουν στριγγοί ήχοι δωδεκάδες οκτάβες υψηλότερα από τους οξύτερους ήχους του βιολιού.», ήχοι που, φυσικά, είναι έξω από την περιοχή των ακουστών ήχων.

Αυτά, βέβαια, είναι ένα είδος μυστικισμού που όποιος θέλει τα πιστεύει.

Εμείς δεν κάνουμε σχόλια πάνω σ' αυτά, επισημαίνουμε όμως αυτό που όλοι οι μουσικοί δέχονται, ότι σε ένα μουσικό κομμάτι και οι παύσεις του είναι μουσική. Εδώ μπορούμε να κάνουμε την αφαίρεση. Μπορούμε να φανταστούμε ένα μουσικό κομμάτι που ν' αποτελείται μόνο από παύσεις. Είναι τότε η υπέρτατη μουσική που δεν την ακούμε,

αλλά την αισθανόμαστε. Είναι η έκσταση.

Από όσα αναφέραμε ως τώρα φαίνεται ότι το Σύμπαν είναι, εν πολλοίς, δομημένο με βάση τη λογική των Μαθηματικών και, μαζί, είναι πλημμυρισμένο από μουσικότητα και αρμονία. Θα το πούμε άλλη μια φορά «οι ανωτέρω μαθηματικές σχέσεις, που ενώνουν το σύμπαν με τα Μαθηματικά και τη μουσική, δεν μπορεί να είναι τυχαίες συμπτώσεις»

Υπάρχουν κι' άλλες ενδείξεις γι' αυτό.

Το 1866 μ.Χ. ο Άγγλος χημικός Newlands (1837-1898) διατύπωσε την άποψη ότι οι χημικές ιδιότητες των στοιχείων της ύλης, όταν αυτά καταταχθούν κατά σειράν αύξοντος ατομικού βάρους, πρέπει να επαναλαμβάνονται έπειτα από κάθε επτά (αριθμός 7) στοιχεία. Και ω! του θαύματος. Σε τρία χρόνια ο Ρώσος χημικός Mendeleev (1834-1907) και ο Γερμανός Meyer (1830-1895), εργαζόμενοι ανεξάρτητα, επαλήθευσαν την άποψη του Newland στα 63 γνωστά τότε χημικά στοιχεία, και από εκεί διαμορφώθηκε το λεγόμενο «*περιοδικό σύστημα των στοιχείων*» που ισχύει και σήμερα. Αξιοσημείωτο είναι ότι και τα υπόλοιπα, ανακαλυφθέντα μετά, χημικά στοιχεία, συμφωνούν μ' αυτό το σύστημα, πολλά μάλιστα απ' αυτά ανακαλύφθηκαν με βάση τις χημικές ιδιότητες που έπρεπε να έχουν για να συμπληρώσουν τα κενά του σχετικού πίνακα που είχε εν τω μεταξύ διαμορφωθεί.

Ο Ρώσος διανοητής και μυστικιστής φιλόσοφος George Gurdjieff, (1877-1949) επεξέτεινε την ισχύ του αριθμού 7, καθιερώνοντάς τον, με την ονομασία «*νόμος των οκταβών*», ως γενικό νόμο του σύμπαντος, και ο σύγχρονος διάσημος βιολονίστας και καθηγητής της μουσικής Herbert Whone (1925-2010), στο βιβλίο του «*Το κρυφό πρόσωπο της μουσικής*»⁷ γράφει στην προμετωπίδα:

«Οι νόμοι που κυβερνούν τη σύνθεση και την ερμηνεία της μουσικής, είναι οι ίδιοι νόμοι που κυβερνούν τη σύνθεση και τη λειτουργία του Ανθρώπου, της Φύσης και του Σύμπαντος.»

Σήμερα μιλήσαμε για τη μουσική του σύμπαντος, μια μουσική διαφορετική από τη μουσική που δημιουργούν οι άνθρωποι στη γη.

Στην απόλυτα αρμονική Πυθαγόρεια μουσική κλίμακα, που πάνω της στηρίζεται η μουσική του

σύμπαντος, τα διαστήματα των ημιτονίων mi-fa και si-Do1 δεν είναι ακριβώς το μισό του διαστήματος ενός ολόκληρου τόνου, αλλά λίγο μικρότερα, που σημαίνει, κατά τους ειδικούς, ότι η δίεση ενός φθόγγου (π.χ. do δίεση) ακούγεται ελαφρώς διαφορετικά από την ύφεση του επόμενου φθόγγου (re ύφεση).

Στην επικρατήσασα εν πολλοίς Ευρωπαϊκή μουσική, εφαρμόζεται το λεγόμενο «συγκερασμένο» σύστημα στο οποίο, σε όλες τις μουσικές του κλίμακες, τα ανωτέρω ημιτόνια είναι ακριβώς το μισό του όλου τόνου, και οι φθόγγοι με δίεση ακούγονται εντελώς όμοια με τους επόμενους φθόγγους με ύφεση. Αυτό απλούστευσε πολύ τη διαδικασία των μουσικών συνθέσεων καθώς και την κατασκευή και τον χειρισμό των μουσικών οργάνων.

Και κάτι άλλο: Από τις αρχές του περασμένου αιώνα άρχισε στον πλανήτη μας μια αναθεώρηση των μέχρι τότε παραδεδεγμένων κανόνων της μουσικής σύνθεσης με πρωτότυπες επινοήσεις, σταδιακή συρρίκνωση του τονικού συστήματος με το πλήθος των κλιμάκων του, μέχρι και την κατάργησή του, ακόμα και την αλλαγή του τρόπου της σημειογραφίας της Μουσικής. Είναι μια επανάσταση γενικά στις καλές τέχνες, με τον σουρεαλισμό στη λογοτεχνία και στη ζωγραφική, την λεγόμενη αφηρημένη τέχνη κλπ, μια επανάσταση που, στη μουσική τουλάχιστον, εξακολουθεί μέχρι τις μέρες μας.

Είναι πολλοί οι θιασώτες αυτών των νέων ρευμάτων, που τα θεωρούν σαν μια αποτίναξη ζυγών, μια αποδέσμευση από φόρμες, μια πορεία προς αυτό που ονομάζουν "πλήρη ελευθερία".

Η μουσική στον πλανήτη μας όλο και διαφοροποιείται από την αρμονική Μουσική του σύμπαντος, θα' λεγε κάποιος ότι είναι αντίδραση ή ένα είδος φυγής από τις συνθήκες ζωής που εμείς δημιουργήσαμε στη ζωή μας.

Ωστόσο πιστεύω πως η αρμονία είναι από τα κύρια χαρακτηριστικά της ύπαρξης και λειτουργίας του σύμπαντος, και δεν υπάρχει άνθρωπος που δεν την ένιωσε, τουλάχιστον από τότε που η φαντασία των αρχαίων Ελλήνων άνοιξε διόδους για να φτάσουμε ως αυτήν.

Σήμερα μιλήσαμε για την αρμονία στη μουσική του σύμπαντος, την πίστη μας στην ύπαρξη και

ομορφιά την οποίαν εδραιώσαμε με εφαρμογή της μαθηματικής λογικής.

Σε επόμενο άρθρο θα μιλήσουμε για την αρμονία του σύμπαντος και στους εικαστικούς χώρους της θέασης.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. «Ομορφιά» είναι η ποιότητα του οποιουδήποτε, που μας προκαλεί ευχαρίστηση στις αισθήσεις, στη νόηση, ή στο πνεύμα μας.

2. Οι αριθμοί κάτω από τους φθόγγους είναι η αριθμητική αναλογία της συχνότητας του αντίστοιχου φθόγγου προς τη συχνότητα του αρχικού φθόγγου do.

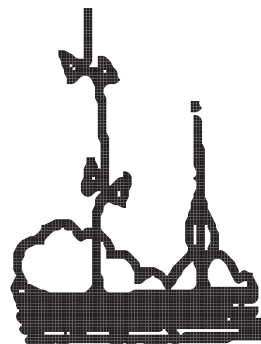
3. Η μαθηματική αυτή επεξεργασία περιγράφεται διεξοδικά στο βιβλίο του Κ. Μπέη "Η Θεωρία για το Λόγο" Εννομία 2007 σελ. 65-69.

4. Εδώ συνιστώ το σπουδαίο βιβλίο «Η Αρμονία των Σφαιρών» του μουσικού και υπεύθυνου ερευνών του Γαλλικού Κέντρου CNRS, Dominique Proust, Εκδόσεις Διάυλος 2008, καθώς και την Ιστοσελίδα www.oakweb.ca/harmony/pythagorean/pythagorean.html.

5. «Γεωμετρική πρόοδος» είναι μια σειρά αριθμών διατεταγμένη έτσι που κάθε αριθμός της προέρχεται από τον προηγούμενό του αριθμό με πολλαπλασιασμό επί έναν σταθερό πάντα αριθμό που λέγεται «λόγος» αυτής της προόδου.

6. «Σουφισμός» είναι μια μυστική εσωτερική διάσταση του Ισλαμισμού

7. Ένα θαυμάσιο βιβλίο, έκδοση του μουσικού εκδοτικού οίκου "Παπαρηγορίου-Νάκας"

Παιδεία και Εκπαίδευση

Του ΑΝΤΩΝΗ ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ
 πρ. Καθηγητή Πανεπιστημίου Πατρών

Με βάση τα κυκλοφορούντα Λεξικά της Νεοελληνικής: Παιδεία είναι η παροχή συστηματικών γνώσεων (σε κάποιον) και η αρωγή (προς αυτόν), με στόχο την άνοδο του πνευματικού του επιπέδου. Τις γνώσεις και την αρωγή προσφέρει ο διδάσκων (ενήλικος) στον διδασκόμενο (ανήλικο ή νεότερο) και το αποτέλεσμα είναι η μόρφωση, η καλλιέργεια, η πνευματική και ηθική αγωγή (του δεύτερου).

Εκπαίδευση είναι ο θεσμός που αποσκοπεί στη συστηματική διδασκαλία των μαθητών / σπουδαστών, στην ανάπτυξη των σωματικών, πνευματικών και ηθικών ικανοτήτων τους, μέσω ειδικών ιδρυμάτων και μεθόδων, με στόχο την εκ μέρους των διδασκόμενων άσκηση επαγγελματικών ή άλλων δραστηριοτήτων.

Οι έννοιες δηλαδή της Παιδείας και της Εκπαίδευσης είναι πλατύτερες των εννοιών «μάθηση», που αφορά κυρίως τις νοητικές δραστηριότητες, και «εκγύμναση» που αφορά το σώμα, και «κατάρτιση», που στόχο έχει την επαγγελματική εξασφάλιση του διδασκόμενου νέου. Αυτό δηλώνεται καθαρά στα κείμενα των Πλάτωνα και Αριστοτέλη, που με επιμονή ασχολήθηκαν με το θέμα της Παιδείας των νέων.

Ο Πλάτων στο Α΄ βιβλίο των Νόμων του (643d-4b) θεωρεί ως σωστή Παιδεία «τήν προς ἀρετήν ἐκ παίδων», που καθιστά τον νέο «ἐπιθυμητήν καί ἐραστήν τοῦ πολίτην γενέσθαι τέλειον, ἄρχειν τε καί ἄρχεσθαι ἐπιστάμενον μετά δίκης». Και αυτή η Παιδεία πρέπει να τιμάται εμπράκτως «διά βίου». Δεν θεωρεί Παιδεία την επαγγελματική Εκπαίδευση, π.χ. του ναυτικού ή του εμπόρου, την τείνουσα «εἰς χρήματα ἢ πρὸς τινά ἰσχύν (=σωματική) ἢ πρὸς ἄλλην τινά σοφίαν (=μάθηση) ἄνευ νοῦ καί δίκης». Και χαρακτηρίζει αυτά τα «χρηματιστικά» είδη Εκπαίδευσης βάρβαρα και ανελεύθερα.

Με την Παιδεία των νέων ασχολείται και ο Αριστοτέλης στο 8ο βιβλίο των Πολιτικών του. Υποστηρίζει ότι το ήθος της Πολιτείας αντανακλάται στο ήθος των πολιτών και αντιστρόφως (1337a14 κεξ.), ότι η Παιδεία πρέπει να είναι μία και η αυτή για όλους, ότι στόχος της Παιδείας είναι, κατ' αυτόν, η αρετή, ότι όλοι οι πολίτες ανήκουν στην πόλη (Πολιτικών, 1253a2-3: «ὁ ἄνθρωπος φύσει πολιτικὸν ζῶον», πρβλ. τη λεγόμενη «κοινωνικοποίηση» της εποχής μας). Αμφισβητείται, όπως λέει, αν σκοπός της Εκπαίδευσης είναι η αρετή ή η γνώση ή η χρησιμότητα, και αν στόχος της είναι η καλλιέργεια του ήθους ή της διάνοιας.

Απαντώντας στο ερώτημα ο Αριστοτέλης υποστηρίζει ότι διδακτέα είναι εκ των χρησίμων όσα θεωρούνται αναγκαία και συμβάλλουν στη μόρφωση του σώματος, της ψυχής, της διάνοιας με στόχο την αρετή. Θεωρεί ως βασικά τα μαθήματα των Γραμμάτων (ανάγνωση, γραφή, Γραμματική, στοιχεία Αριθμητικής), τη Γυμναστική, τη Μουσική και - ίσως - την Ιχθυογραφία. Δίνει στη Μουσική ιδιαίτερη θέση (το μισό 8ο βιβλίο ασχολείται με τη Μουσική), διότι δύναται «τό ἦθος ποιόν τι ποιεῖν, ἐθίζουσα δύνασθαι χαίρειν ὀρθῶς» και διότι «πρὸς διαγωγὴν τι συμβάλλεται καί πρὸς φρόνησιν».

Δύο πράγματα είναι άξια παρατηρήσεως στα παραπάνω αρχαία κείμενα: η προβολή του ηθικού χαρακτήρα της Παιδείας (στόχος είναι η καλλιέργεια της αρετής στην ψυχή και το πνεύμα του μαθητή) και η υποβάθμιση του χρηματιστικού / επαγγελματικού στόχου της Εκπαίδευσης.

Ο λόγος για τον οποίο παρέθεσα τις περιέχει Παιδείας αντιλήψεις των Πλάτωνα και Αριστοτέλη, που προβληματίστηκαν για το ορθό πολί-

τευμα, είναι για να φανεί η διαφορά των απόψεών τους προς τη σημερινή νεοελληνική πραγματικότητα και την πρακτική των Νεοελλήνων πολιτικών που αναλαμβάνουν τη διαμόρφωση / μεταμόρφωση της νεοελληνικής Εκπαίδευσης.

Και στα σημερινά εκπαιδευτικά προγράμματα δεν λείπουν εκπαιδευτικοί στόχοι παρόμοιοι με αυτούς που πρόβαλαν οι αρχαίοι. Έχει όμως αλλάξει η ιεράρχηση. Βασικός θεωρείται (και για την κοινωνία και για την πολιτεία) ο επαγγελματικός στόχος: Λύκειο και ΑΕΙ υπηρετούν πρώτιστα αυτόν το στόχο, το Λύκειο ως ο προθάλαμος κάποιου ΑΕΙ (τι άλλο δηλώνει ο περιορισμός των υποχρεωτικώς διδασκτέων μαθημάτων στην τελευταία τάξη του Λυκείου, αν όχι και νωρίτερα;), και το όποιο ΑΕΙ ως ο πάροχος μέσω πτυχίων των αντίστοιχων επαγγελματικών δικαιωμάτων.

Χρήσιμο είναι λοιπόν στην Εκπαίδευση ό,τι υποβοηθεί την εξέλιξη αυτή, δηλαδή ο βαθμός. Και πετυχημένος θεωρείται στη Μ. Εκπαίδευση ο επαρκής και ικανός βαθμοθήρας, το ίδιο και στα ΑΕΙ. Η αποστήθιση θεωρείται ως η μόνη επαρκής και αποδεκτή μέθοδος πρόσληψης της διδακτέας ύλης. Πολιτεία και Κοινωνία συμφωνούν επ' αυτού : Η Κοινωνία το δέχεται μέσα στην αγωνία της για το μέλλον των παιδιών της, η Πολιτεία γιατί δεν διαβλέπει άλλον τρόπο επιλογής μεταξύ των υποψηφίων. Ο βαθμός θεωρείται «αντικειμενική» αξία.

Αλλ' η βαθμοθηρική αποστήθιση στερεί από τον μαθητή τη χαρά της νοητικής κατάκτησης του διδακτικού αντικειμένου, τη χαρά να λύσει το όποιο «πρόβλημα» του τέθηκε, τον δυσκολεύει στην κατάκτηση του «κριτικού αλφαριθμητισμού», να αποκτήσει δηλαδή εμπιστοσύνη στην κριτική του ικανότητα και να την αναπτύξει. Αποτελεί ουσιαστικώς πνευματοκτόνο ενέργεια η αποστήθιση, δεν σημαίνει κατάκτηση του διδακτικού αγαθού.

Η ανάγκη της Πολιτείας να επιλέξει τους κα-

ταλληλότερους υποψήφιους για επιστημονική κατάρτιση και επαγγελματική σταδιοδρομία την ωθεί στο να περιορίσει τα μαθήματα των τελευταίων τάξεων / της τελευταίας τάξης στο Λύκειο στα απολύτως απαραίτητα και συγγενή προς τις ανάλογες σπουδές. Για τον λόγο αυτόν μαθήματα φρονηματιστικά, όπως η Ιστορία, παραμερίζονται ή κινδυνεύουν, για χάρη των σχετικών με το μελλοντικό επάγγελμα του κάθε υποψηφίου. Έτσι το κριτήριο της χρησιμότητας υπερισχύει της πνευματικής / ηθικής καλλιέργειας και του προβληματισμού των υποψηφίων.

Φυσικό είναι λοιπόν στις μέρες μας η Παιδεία να έχει συρρικνωθεί σε Εκπαίδευση, και μάλιστα σε μία μορφή της, την επαγγελματική. Και η φημισμένη Σολώνεια και Πλατωνική «διά βίου Παιδεία» να έχει περιοριστεί στον καιρό μας σε «δια βίου (επαγγελματική) επιμόρφωση».

Στην *Σωκράτους Απολογία* που μας παραδίδει ο Πλάτων, 24c κεξ., ο Μέλητος, ερωτώμενος από τον Σωκράτη, παραδέχεται ότι τους νέους διδάσκουν και «βελτίους ποιούσιν» οι δικαστές, οι ακροατές των δικαστηρίων, τα μέλη της Βουλής των πεντακοσίων, οι συνερχόμενοι στην Εκκλησία του Δήμου, «πάντες Ἕθνηται». Ποιους όμως να νιώσουν ως οδηγούς της παιδευτικής τους πορείας οι σημερινοί νέοι; Μήπως η κρίση των ημερών μας δεν είναι μόνο οικονομική, αποτέλεσμα του υπερκαταναλωτισμού και του ατομικισμού μας, αλλά και κρίση αξιών, και πολιτική και ηθική και κοινωνική;

Ας θυμηθούμε τον Έζρα Πάουντ, στο **Canto XLV**, σε μετάφραση Η. Κυζηράκου, όπου:

Η «τοκογλυφία» είναι η λατρεία του χρήματος καθ' αυτό:

«Με την τοκογλυφία... καμιά εικόνα δεν γίνεται για ν' αντέξει ούτε για να ζήσει, αλλά γίνεται για να πουληθεί και να πουληθεί γρήγορα.

Με την τοκογλυφία, αμαρτία ενάντια στη φύση, είναι το ψωμί σου πάντα από μπαγατάκια ψίχουλα, είναι το ψωμί σου στεγνό σα χαρτί».

ΔΥΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΑΙΣΘΗΤΙΚΗΣ ΜΕ ΑΦΟΡΜΗ ΤΟΝ ΠΛΑΤΩΝΙΚΟ ΙΩΝΑ

Του ΚΟΣΜΑ ΣΚΑΒΑΝΤΖΟΥ

δρ. φιλοσοφίας

*«Πάντες γάρ οἱ τε τῶν ἐπῶν
οἱ ποιηταί οἱ ἀγαθοί, οὐκ ἐκ τέχνης,
ἀλλ' ἔνθεοι ὄντες καί κατεχόμενοι
πάντα ταῦτα τά καλά λέγουσι ποιήματα»*

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ο ΙΩΝ του Πλάτωνος είναι ένα μικρό έργο του Αθηναίου φιλοσόφου, τό οποίο γράφτηκε κατά τήν νεανική του ήλικία. Τό κύριο πού μās ενδιαφέρει ἐδῶ είναι οἱ θέσεις πού ἀφοροῦν εἰς τήν Αἰσθητική, πῶς συγκεκριμένα στό ποεῖν, καί στό ἐρμηνεύειν, διότι ὁ Πλάτων στόν ΙΩΝΑ ἔχει ὡς πρόβλημά του τήν ἴδια τήν Ποίησι καί τήν ἐρμηνεία της. Ὁ Πλάτων ἐκφράζει διά τοῦ μικροῦ αὐτοῦ διαλόγου: Α) τήν φορτισμένη σχέση του μέ τήν Τέχνη καί δὴ τήν ποίησι καί Β) μέρος τῶν προβλημάτων, τά ὁποῖα σχετίζονται μέ τό ποιεῖν καί τό ἐρμηνεύειν, ἀλλά καί τίς σχέσεις τοῦ ἐμπνεέσθαι μέ τήν ἐπιστήμη (γνώσιν) καί τήν τέχνη.

Τό δύσκολο στήν πλατωνικήν σκέψι εἶναι ὄχι μόνον νά κατανοήσουμε τήν σημασία τῶν διαφορῶν χωρίων, ὅσον τό νά ἀντιληφθοῦμε τά θεωρητικά πλαίσια, ἐξ ὧν ἀφορμᾶται, θεωροῦσα τά διάφορα προβλήματα καί ζητήματα. Ἐξ ἀρχῆς μὲ μία ὑπόθεσι. Μήπως ὁ Πλάτων διά τοῦ ΙΩΝΟΣ ἐπιθυμεῖ νά ξεχωρίσει καί ξεκαθαρίσει τήν Φιλοσοφία ἀπό τήν Ποίησι; Ἐκ τῶν ἀναγνώσεων πού κάναμε στό ἔργο, διαπιστώσαμε πῶς τοῦτο στηρίζεται σέ δύο πρωταρχικές ἔννοιες, οἱ ὁποῖες παρατιθέμενες συγκροτοῦν τό κύριο δομικό μοτίβο τοῦ διαλόγου αὐτοῦ. Ἐπιστήμη (τέχνη) ἀπό τήν μία καί θεία Ἐμπνευσις - μανία ἀπό τήν ἄλλη. Δύο διαφορετικοί κόσμοι! Δηλαδή «ἄλλογο στοιχεῖο» ἀπό τήν μία, «ἔλλογο στοιχεῖο» ἀπό τήν ἄλλη. Ὅπως εἶναι γνωστό, ἡ ζήτησι τῆς ἀληθείας ἀκολουθεῖ πολλούς δρόμους, πού συνοψίζονται σέ δύο: Τόν πρῶτον, δηλαδή τήν ὑπό τῆς διανοήσεως ζήτησι τῆς ἀληθείας οἰκειοποιήθηκε ἡ Φιλοσοφία, ἡ ὁποῖα ἀποσπάσθηκε βαθμιαίως ἀπό τήν Θρησκεία. Ἡ ἄλλη μορφή γνωστικῆς ἀναζητήσεως, ἡ διά τοῦ συναισθήματος καί τῆς ἐνοράσεως ζή-

τησι, ἔμεινε στοῦς κόλπους τῆς θρησκείας καί τῶν Μυστηριακῶν παραδόσεων, τά ὁποῖα φαίνεται νά γνωρίζει καλῶς καί ὄχι μόνον ex auditu ὁ Πλάτων. Καί σήμερα ἰσχύει τό πρόβλημα αὐτό. Ἡ Θρησκεία ἀπό τήν μία καί ἡ Ἐπιστήμη ἀπό τήν ἄλλη διεκδικοῦν ἀμφοτέρως τήν κατοχή τῆς ἀληθείας. Ἡ μία ὁμως τήν θεωρεῖ κατακτηθεῖσα, ἡ ἄλλη ἐσσεῖ ζητούμενη. Ἡ μία χρησιμοποιεῖ ὀρθολογικό λόγο, ἡ ἄλλη διαισθητικό-ἐνορατικό καί ἐν πολλοῖς ποιητικό λόγο. Ὁ Πλάτων θέτει λοιπόν με τον ΙΩΝΑ ἕνα θέμα καθολικό καί διαχρονικό. Στόν ΙΩΝΑ κρίνεται ἐκ βάσεως μηδενικῆς, ἡ γνωσιολογική ἐγκυρότητα τοῦ ποιητικοῦ λόγου ἐν γένει. Θά ἀσχοληθοῦμε ἐδῶ μέ δύο ἐκ τῶν αἰσθητικῶν ζητημάτων τοῦ Πλατωνικοῦ ΙΩΝΟΣ.

ΤΑ ΑΙΣΘΗΤΙΚΑ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΤΟΥ ΔΙΑΛΟΓΟΥ ΙΩΝ

Πρόβλημα Α': ὁ ραψωδός ὡς ἐρμηνευτής

Θέμα πρῶτο: Στό χωρίον 530 b, c τίθεται τό πρῶτο ζήτημα τοῦ Πλάτωνος: ὁ Σωκράτης θαυμάζει τούς ραψωδούς, διότι συναναστρέφονται μέ ἀγαθοῦς ποιητές, ὅπως ὁ Ὅμηρος καί ἐκμανθάνουν ὄχι μόνον τά ἔπη, ἀλλά καί τήν σκέψι τους. «...Διότι τί εἶδους καλός ραψωδός θά ἦταν κάποιος, ἄν δέν καταλάβαινε καλά τί λέει ὁ ποιητής; Ὁ ραψωδός γιά τό ἀκροατήριό του πρέπει νά εἶναι ὁ ἐρμηνευτής τοῦ πνεύματος τοῦ ποιητῆ. Νά κάνει ὁμως καλά κάτι τέτοιο καί νά ἀγνοεῖ τί ἀκριβῶς ὁ ποιητής λέει, εἶναι ἀδύνατον»¹. Τί εἶναι λοιπόν ὁ καλός ραψωδός; Κάποιος πού ἔχει καταλάβει καλά τά λεγόμενα τοῦ δημιουργοῦ καί τά ἐρμηνεύει στό ἀκροατήριο. Ὁ Πλάτων θέτει ἐδῶ, πολλούς αἰῶνες πρῖν τόν Διονύσιο τόν Ἀρεοπαγίτη καί τόν Αὐγουστῖνο, πόσον μᾶλλον τούς συγχρόνους ὅπως ὁ Schleiermacher, ὁ W. Dilthey (1833 - 1911) καί ὁ Gadamer τό πρόβλημα, καί τό θεμέλιο τῆς ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΗΣ. Τό ἐρμηνεύειν, ὅπως αὐτό ἐμφανίζεται στόν ἑλληνικό, στόν ἰουδαϊκό καί στόν χριστιανικό κόσμο, ἀποτελεῖ σήμερα ἰδιαίτερο κλάδο καί μεθοδολογικό ἐργαλεῖο πολλῶν ἐπιστημῶν, ὅπως τῆς φιλοσοφίας τῆς θεολογίας

καί τῆς φιλολογίας. Ὑπό εὐρείαν ἔννοιαν ὁμως, «ἡ ἑρμηνευτική ὡς μέθοδος καί τέχνη, ἐπιχειρεῖ τήν ἐξακριβῶσι τοῦ βαθυτέρου πνευματικοῦ περιεχομένου ἑνός φαινομένου ἔτσι, ὥστε νά ἐπιτευχθεῖ ἡ κατανόησή του»². Ἡ Ἑρμηνευτική βρῖσκει τόπο στήν φιλοσοφία, στήν φιλολογία, στήν θεολογία, στήν καλλιτεχνική κριτική. Τοιοῦτοτρόπως ἔχουμε ἑρμηνεῖες φιλοσοφικῶν ἀποσπασμάτων, θεολογικῶν ἔργων καί χωρίων, ὅπου χρησιμοποιεῖται ἐν πολλοῖς ἡ ἀλληγορία (λ.χ. ἑρμηνεία εἰς τό Ἕσμη Ἄσμάτων), φιλολογικῶν ἔργων (ποιημάτων) κλπ.

Μέ τόν τρόπο πού θέτει ὁ Σωκράτης τό ζήτημα στόν ΙΩΝΑ, μᾶς ἔρχεται στόν νοῦ ὄχι τόσον ἡ ἑρμηνεία φιλοσοφικῶν χωρίων, ἀλλά καί ἡ μουσική ἑρμηνεία. Λέμε πῶς ὁ Σβιατοσλάβ Ροστρόποβιτς εἶναι ἀξεπέραστος στήν ἑρμηνεία ἔργων Μπάχ γιά βιολοντσέλλο, ἡ Rosalyn Tureck σέ ἔργα Μπάχ γιά πιάνο, ἐννοῶντες τό αὐτό, μέ τοῦτο πού εἶπε ὁ Σωκράτης, ὅτι δηλαδή ὁ ραψωδός ἑρμηνεύει τελικῶς τήν σκέψι τοῦ ποιητῆ στό κοινό του. Κατά τόν ἴδιο προφανῶς τρόπο ὁ Ροστρόποβιτς ἑρμηνεύει τήν μουσική σκέψι τοῦ Μπάχ στούς συγχρόνους του. Ἡ παρτιτούρα ὡς ἀτελές καί ΔΥΝΑΜΕΙ ΟΝ, φαίνεται νά «λέει» ἀτελῶς κάτι, τό ὅποιο ἀντιλαμβάνεται καί ἀποπερατώνει ὁ ἑρμηνευτής. Ὅμως, ποιά ἦταν ἀκριβῶς ἡ σκέψι τοῦ ποιητῆ ὅπως ὁ Μπάχ; Καί τοῦτο φαίνεται μέσα στήν παρτιτούρα καί στήν σημειογραφία τῆς; Γιατί ἄραγε ἡ ἑρμηνεία τοῦ Ροστρόποβιτς εἶναι πιό κοντά στό «πνεῦμα», ἡ «στήν διάνοιαν», ὅπως εἶπεν ὁ Σωκράτης τοῦ δημιουργοῦ τοῦ ἔργου; Τό αὐτό πρόβλημα φαίνεται νά θέτει ὁ Ἰων (τό πρόσωπο τοῦ διαλόγου) λέγων, ὅτι αὐτός μπορεῖ νά λέγει μόνος κάλλιστα περί Ὀμήρου, ὑπερβάλλον κατά τήν ἑρμηνεία ὅλους τούς ἄλλους ἑρμηνευτές.

Ἰδού ἕνα ἄλλο ἐρώτημα: τί ἀπό τά δύο φέρει εἰς ἰσόφως ὁ ἑρμηνευτής; Τήν σκέψι τοῦ δημιουργοῦ, ἡ τίς ἐπιμέρους αἰσθητικές ἀρετές τοῦ ἔργου, ἡ ἀμφότερα ταῦτα; Αὐτή εἶναι μία ἐρώτησι, πού ἀφορᾷ στήν οὐσία τοῦ ἑρμηνεύειν. Ἄς τό διατυπώσουμε μέ ἄλλον τρόπο: Στήν καλλιτεχνική ἑρμηνεία καί ἀπόδοσι τί πρέπει ἐν πρώτοις νά φαίνεται; Ἡ αἰσθητική ἀρετή καί ἀξία τοῦ ἔργου καθ'αυτό, ἡ τό πνεῦμα καί τό ὕφος τοῦ ποιητῆ; Μᾶς φαίνεται λογικό, ὅτι ἡ αἰσθητική ἀξία τοῦ ἔργου προέχει τῆς σκέψεως τοῦ ποιητῆ. Διότι, ὁ ποιητής τοῦ ἔργου μπορεῖ νά μήν εἶχε ἀντιληφθεῖ τίς αἰσθητικές ἀρετές τοῦ ἔργου του. Μπορεῖ νά εἶχε ἀπλῶς

ὡς κίνητρο μόνον τό νά ἐκφρασθεῖ, ἢ, ἴσως, νά ἀποτελειώσῃ μία παραγγελία... Πολλά ἔργα πού σήμερα τά θαυμάζουμε ὡς ὑψηλά δέν ἦταν...παρά παραγγελίες. Παράδειγμα τά διάφορα χορικά καί καντάτες τοῦ J. S. Bach, ἡ ὀρισμένες συμφωνίες τοῦ J. Haydn, ἔργα τοῦ Mozart κλπ.

Τό «τοῖς πάσι κοινόν» σέ ὅλες αὐτές τίς Ἑρμηνευτικές ἀποδόσεις, εἶναι ὅπως φαίνεται ἡ ΜΕΤΑΦΟΡΑ, ἡ ΜΕΤΑΦΡΑΣΙ δηλαδή κάποιου νοήματος, ἀπό τήν μία, τήν πρωτότυπη μορφή σέ μία ἄλλη. Ἑρμηνεία θά πεῖ τό νά ἐκφράσεις σέ μία ἄλλη γλῶσσα τό τί τό ἔργο λέει, ἢ «θέλει νά πεῖ». Ἐδῶ ἐμπλέκεται τό ζήτημα τῆς προθετικότητας. Καλό ἔργο εἶναι αὐτό στό ὅποιο ἡ προθετικότητα τοῦ ποιητοῦ ὀλοκληρώνεται πλήρως στό τελικό ἀποτέλεσμα (ἐξαίρεσι στόν νόμο αὐτόν τό ἡμέρονον, στό ὅποιον ἡ μεγαλόπνοη σύλληψι καί ἸΔΕΑ εἶναι κατά πολύ ὑπερβάλλουσα, πρὸς τήν τεχνική καί συνθετική ἰκανότητα τοῦ ποιητῆ). Οὕτως, ὁ ἀρχαῖος ραψωδός μελετᾷ τήν μορφή καί τό περιεχόμενο τοῦ ἔργου ἑνός ποιητῆ, ὅπως ὁ Ὀμηρος ἐν προκειμένω, καί ἔπειτα μεταφέρει κατά τρόπον ἴδιον καί προσωπικό τό νόημα σέ μία ἄλλη, ἀλλά συναφή μορφή στό κοινό.

Ὁ Κ. Παλαμᾶς τό εἶχε ἀντιληφθεῖ αὐτό, ὅταν ἔλεγε: ὁ ποιητής καί στό τραγούδι καί στό ρωμάντσο καί στό δράμα, καί ὁ πιό πρωτότυπος μεταφράζει!³. Ἀλλά καί ὁ Paul Valery, ὁ ὁποῖος ἀσχολεῖται μέ τό φαινόμενο τῆς ποιήσεως, τό αὐτό περίπου φρονεῖ⁴. Ἐδῶ ἐγείρεται μία ἄλλη ἀρώτησι: Γιατί τό κοινό ἔχει ἀνάγκη ὡς μεσολαβητή τόν ραψωδόν; Καί γιατί δέν προστρέχει τό ἴδιο στήν σκέψι τοῦ ποιητοῦ; Μήπως ὁ ποιητής ὑπό τό κράτος τῆς ἰερούς του μανίας ὀμιλεῖ ἕναν δυσνόητο καί πολυεπίπεδο λόγο, τόν ὅποιο μόνον ὁ ραψωδός μπορεῖ νά μεταφράσει στήν καθομιλουμένη καί νά μᾶς τόν προσφέρει.... Τό αὐτό πιθανότατα ἰσχύει καί γιά τόν ζωγράφο. Μήπως ἡ γλῶσσα τῆς τέχνης, εἶναι μία ἀνεπαρκῆς γλῶσσα, ὅπως αὐτή τῆς Μεταφυσικῆς; Γιατί τό ἔργο τῆς τέχνης, ὡς ποιητικό ἐπιγένημα ἔχει τόση μεγάλη ἀνάγκη ἑρμηνευτῶν καί μεθερμηνευόντων; Κατά τόν Adorno «...ἡ ἀνάγκη τῶν ἔργων τέχνης νά ἑρμηνευθοῦν, δηλαδή νά ἐξαχθεῖ ἡ ἀλήθεια πού ἐμπεριέχουν, εἶναι τό στίγμα τῆς συστατικῆς τους ἀνεπάρκειας. Τά ἔργα δέν μποροῦν νά φθάσουν ἐκεῖ ὅπου ἀντικειμενικά κατατείνουσιν»⁵. Δέν συμφωνοῦμε μέ τό παράθεμα, ἄν καί ἡ σημασία του γιά περαιτέρω ἀνάλυσι εἶναι μεγάλη. Γιατί, δηλαδή θά πρέπει νά ἐξαχθεῖ

μία ρητή «ἀλήθεια» από τὰ ἔργα τῆς τέχνης; Ἐάν δέν ἐξαχθεῖ, τότε τὰ ἔργα εἶναι ὀλιγώτερο ἔργα; Ἐάν ἐκλάβουμε τώρα τὴν Φύση ὡς ποιητή, τότε ἰσχύει ἡ αὐτὴ σχέσι ὅπως μέ τόν ποιητή – ραψωδὸ. Μόνον πού ἐδῶ ἔχουμε τὸ διώνυμον ΦΥΣΙ – Ζωγράφος. Πολλοὶ βλέπουν τὸ τοπίο, ὅμως μόνον ὁ ζωγράφος βλέπει τί τὸ τοπίο «λέγει»! Τὴν ὁμορφιά, τὴν ὑποβλητικότητα καὶ τὸ μεταφυσικό βάθος τοῦ τοπίου μόνον ὁ ζωγράφος τὰ βλέπει - εἴτε ἐκ θείου χαρίσματος, εἴτε ἐπειδὴ ἔχει ἐξασκηθεῖ νὰ βλέπει. Ἐπειτα ἓνα μέρος αὐτῶν τῶν πραγμάτων τὰ μεταφέρει στὸν καμβά του, ὑπὸ μία γλῶσσα προσωπική. Ὁ κοινὸς θεατὴς δέν ἔχει τὴν εὐαισθησία καὶ τὴν ἐξάσκησι νὰ βλέπει ὄντως, ὅπως ἓνας καλὸς ζωγράφος. ἀλλὰ καὶ νὰ δεῖ, δέν μπορεῖ μετὰ νὰ ἐρμηνεύσει (νὰ «μεταφράσει» δηλαδή εἰκαστικῶς σέ φόρμες, γραμμὲς καὶ χρωματικὲς προσμίξεις) τὸ ὁρώμενο. Ἡ ἀξία τῆς τέχνης ἔγκειται μᾶλλον στὸ «δεικνύμενο» δηλαδή τὸ ὅτι μᾶς δείχνει κάτι ἀπὸ τὴν ΦΥΣΙ, τὰ ΟΝΤΑ, ΤΟΝ ΑΝΘΡΩΠΟ, τὸν ΚΟΣΜΟ, κατὰ τέτοιο τρόπο, πού καμμία ἄλλη δραστηριότητα τοῦ ἀνθρώπου δέν μπορεῖ νὰ μᾶς τὰ δείξει! Γύρω στὰ 1882 ἔγραφε ὁ Vincent van Gogh στὸν ἀδελφὸ του Theo, ἀπὸ τὴν Χάγη: Κάθομαι μ' ἓνα ἄσπρο τελάρο μπροστά στὸ μέρος πού μου κάνει ἐντύπωση, κοιτάζω αὐτὸ πού ἀπλώνεται μπροστά μου, λέω στὸν ἑαυτὸ μου, αὐτὸ τὸ ἄσπρο τελάρο πρέπει νὰ γίνῃ κάτι..... - μὰ βλέπω ὡστόσο (ἔπειτα) στὸ ἔργο μου μίαν ἠχώ ἀπ' αὐτὸ πού μου ἔκανε ἐντύπωση, βλέπω πὼς ἡ ΦΥΣΗ ΜΟΥ ΔΙΗΓΗΘΗΚΕ ΚΑΤΙ, μού μίλησε, καὶ πὼς τὸ σημείωσα στενογραφικά. Στὸ στενογράφημά μου πιθανόν νὰ ὑπάρχουν λέξεις δυσανάγνωστες, σφάλματα καὶ κενά, ὡστόσο κάτι μένει ἀπ' ὅ,τι εἶπαν τὸ δάσος, ἡ ἀκρογιαλιά, τὸ πρόσωπο...»⁶.

Ἐδῶ ὁ ζωγράφος εἶναι ὁ διερμηνέας τοῦ ΛΟΓΟΥ τῆς ΦΥΣΕΩΣ, κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον πού ὁ Ἰων ἦταν ὁ διερμηνέας τοῦ λόγου τοῦ Ὁμήρου.

Πρόβλημα Β': λογικὸ καὶ ἀλογικὸ στοιχεῖο στὴν ποιητικὴ δημιουργία - ἡ γνωστικὴ ἀξιοπιστία τοῦ ἔργου τέχνης.

Ο ποιητικὸς αἰσθαντικὸς λόγος μᾶς λέει ἀλήθεια ἢ ψέματα; Ὁ διάλογος ΙΩΝ ἀπὸ τὸ χωρίον 533 a καὶ ἐκεῖθεν θέτει τὸ πρόβλημα, πὼς κάποιος ραψωδὸς μπορεῖ νὰ ἐξηγῆ μόνον τὸν Ὁμηρο, ἐνῶ γιὰ ἄλλους ποιητὲς νὰ μὴν ἔχει τί νὰ πεῖ; Ὁ Σωκράτης τότε προβαίνει στὴν εὐλόγη ὑπόθεσι, ὅτι ἡ ἐπιτυχία τοῦ Ἰωνος στὸν Ὁμηρο δέν

εἶναι ἀποτέλεσμα τέχνης (ἐπιστήμης στὴν μετάφρασι), ἀλλὰ κάποιος ΘΕΙΑΣ ΔΥΝΑΜΕΩΣ, ἡ ὁποία καὶ κινεῖ τὸν ραψωδὸ, ὅπως ἀκριβῶς ὁ μαγνήτης πού μεταδίδει τὴν δύναμίν του στὰ μέταλλα, μέ τὰ ὁποία ἔρχεται σέ ἐπαφή⁷. Τὸ χωρίο πού μᾶς ἐνδιαφέρει, σχετικῶς μέ τὸ ἀ-λογικὸ τῆς ποιήσεως εἶναι λίγο κατωτέρω, παραθέτουμε τὴν μετάφρασί του (ἀπὸ τὸν Λ. Κούσουλα): «...καὶ λένε ἀλήθεια, γιὰ τὸ ποιητὴς εἶναι πράγμα ἐλαφρὸ, πεταχτὸ καὶ δαιμόνιον, καὶ δέν μπορεῖ νὰ δημιουργῆσι παρά σάν ἐνθουσιαστὴ μόνον καὶ πέσει σέ ΕΚΣΤΑΣΗ καὶ ΧΑΣΣΕΙ τὸ ΛΟΓΙΚΟ ἀπὸ μέσα του· ὅσο ἀντίθετα τὸ κρατᾷ (τὸ λογικὸ του) ΑΔΥΝΑΤΟ νὰ δημιουργῆσι κανεὶς ποίημα, ἢ νὰ δώσει χρησμὸ.

Καθὼς λοιπὸν ὑπὸ θεϊκὴ δύναμη μόνον εἶναι δημιουργικοί, κι ὄχι ἀπὸ ἐπιστήμη (τέχνη στό πρωτότυπο), φέροντας στό φῶς πολλὰ κι ὠραῖα γιὰ ὅλα τὰ πράγματα ὅπως ἐσύ γιὰ τὸν Ὁμηρο, αὐτὸ μόνον μπορεῖ νὰ φέρῃ καλά κανεὶς σέ τέλος, στὸ ὁποῖο τὸν σπρώχνει ἡ ΜΟΥΣΑ του»⁸.

Ἐδῶ τονίζεται ὁ ἀ-λογικὸς χαρακτήρας τοῦ ΠΟΙΕΙΝ καὶ τὰ προβλήματα πού θέτει ὁ Πλάτων εἶναι πολλὰ. Τὰ συνοψίζουμε στὰ κάτωθι 4 ἐρωτηματικά – ζητήματα: Πρῶτον, στὴν ποιηματικὴ δημιουργία δέν συμμετέχει καθόλου τὸ ἔλλογο στοιχεῖο; Δέν ἀπαιτεῖται γνῶσι, μνήμη προσοχῆ; Ἐστὼ ὅμως ὅτι δέν συμμετέχει. Εἶναι ἡ ποιητικὴ δημιουργία γιὰ αὐτὸ ἄνευ γνωστικῆς ἀξίας; Δέν φαίνεται κάτι τέτοιο στὸν διάλογο. Δεύτερον, ποιὲς εἶναι οἱ σχέσεις ἔργου τέχνης καὶ μεγαλοφυΐας μέ τὴν τρέλλα; Θὰ μπορούσε ἓνας παράφρων νὰ εἶναι μεγάλος καλλιτέχνης καὶ νὰ κάνει ἓνα ἀριστούργημα; Τρίτον, μήπως τὸ ποίημα τελικῶς γεννᾶται ἀπὸ μίαν σύζευξι λογικῶν - ἀλογικῶν στοιχείων; Καὶ ποιὰ εἶναι ἡ σχέσι τῆς ποιήσεως μέ τὴν ἀλήθεια; Τέλος, ἐάν ὁ ποιητὴς χάνει τὸ λογικὸ του, προκειμένου νὰ συνθέσει, τότε γιὰ τὴν θαυμάζουμε τὸν ποιητή, ὁ ὁποῖος κατόρθωσε κάτι τὸ ὑψηλὸν καὶ αἰσθητικῶς ἀξιόλογο; Ὁ ποιητὴς κατὰ τὸν Πλάτωνα θεωρεῖται ἐδῶ ὡς κάτι τὸ ἐνδιάμεσον μετὰ τοῦ ἐκεῖ (Μοῦσα) καὶ τοῦ ἐδῶ (ἀκροατῆς). Ὁμως ἡ διαδικασία τοῦ ποιεῖν δέν ἀπαξιῶνεται ἐάν χαθεῖ τὸ αὐτοπραϊρετο καὶ ἡ προθετικότητα;

Τὰ ζητήματα αὐτὰ δέν θὰ τὰ πραγματευθοῦμε ἐδῶ. Ὅσον ἀφορᾷ τὸ δεύτερο ἐρώτημα, συστήνουμε ἓνα κατατοπιστικὸ σύγγραμμα. Εἶναι τοῦ Γ. Ν Παπαδημητρίου (νευρολόγου - ψυχιάτρου καὶ τῶς διευθ. τοῦ Δρομοκαίτειου, Ἀθῆναι, 1964) καὶ

φέρει τον τίτλο: *Ταλέντο και τέχνη στο φως της σύγχρονης επιστήμης*. Από την σελίδα 252 - 357 ο συγγραφέας ασχολείται με τις ψυχιατρικές βιογραφίες των μεγάλων καλλιτεχνών.

Αλλ' ἄς επανέλθουμε στον Πλατωνικό *Ίωνα*. Από το 537 α και εκείθεν τίθεται το ζήτημα, για ποιά πράγματα γνωρίζει καλώς να όμιλει ο ποιητής, διότι κατά τον Πλάτωνα ή κάθε τέχνη είναι επιστήμη (γνώσις) διαφορετικῶν πραγμάτων ή μία από την ἄλλη. Σίγουρα ούτε ο Όμηρος ούτε και ο Ίων γνωρίζουν την τέχνη του ήνιόχου, του μουσικού του μάντιδος, του στρατηγού. Και όμως τά ἔπη –παρατηρεί ο Πλάτων– είναι πλήρη με περιγραφές από τις τέχνες αυτές. Το ύπόροητο και άφανές ερώτημα που θέλει να θέσει ο Πλάτων είναι το ἔξης: Ποιά πράγματα γνωρίζει τελικῶς καλά ο ποιητής; Τίθεται δηλαδή πάλι ζήτημα γνωσιολογικής αξιοπιστίας του ποιητικού λόγου! Γιατί όμως τό να είναι κάτι άνορθολογικό ὅπως λ.χ. ένα ποίημα, σημαίνει ότι αυτό είναι και γνωστικά άναξιόπιστο; Σήμερα θά θέταμε τό ίδιο ερώτημα ως ἔξης: Ό ποιητικός λόγος, ως άκραία μορφή μεταφυσικού λόγου, ἔχει σχέση με την ἀλήθεια, ή καλύτερα ἔχει αντικειμενική θεμελίωση; Μέ ἄλλο τρόπο, τό καλόν και τερπνό του ποιητικού λόγου συνδέεται και με τό ἀληθές; Έδῶ είναι σαν να ρωτᾶμε για την αντικειμενική θεμελίωση του λόγου της προσευχῆς, με την όποία ή ποίηση όμοιάζει πολύ, ὅπως δέχεται ο E. Παπανούτσος στην *Αισθητική του!* "Η σαν να ζητᾶμε την λογική τεκμηρίωση των μεταφυσικῶν ἀποφάνσεων! Μήπως ή ποίηση, τελικῶς, δέν λέει, ἀλλά κάνει; Όπως εἶπε ο Valéry: «για ένα ποιητή, τό θέμα ποτέ δέν είναι να πει ότι βρέχει. Τό θέμα είναι ...να δημιουργήσει τή βροχή»¹⁰! Τό παράδοξο τουτο ἀπόφθεγμα του Valéry δέν πρέπει να παρεξηγηθεῖ. Η «βροχή» του ποιητού δέν ταυτίζεται προς τό φυσικό φαινόμενο που τό λέμε «βροχή». Αλλά ή βροχή ἔδῶ ἀντανακλᾶ κάτι από τόν λόγο και την δυναμική του φυσικού φαινομένου, που τό λέμε βροχή. Τά ὄντα, ἄλλωστε, της τέχνης δέν είναι ὄντα φυσικά, ἀλλά σκευαστά. Μία φύγκα λ.χ. δέν ἀπαντᾶται πουθενά στην φύσι. Έδῶ στο ἀπόσπασμα του Βαλερύ τίθεται ένα ἄλλο πρόβλημα. Πολλοί ύποστηρίζουν ότι ή γλώσσα ἔχει ιδρυτική της πραγματικότητας δύναμη. Όπως τό ἔθεσε ο Γκούντμαν «με την γλώσσα – γλώσσες –και οί γλώσσες είναι συμβολικά συστήματα– κατασκευάζουμε τον κόσμο μας και την πραγματικότητα».

Ό Πλάτων παρὰ τούς προβληματισμούς του και τις δυσαρέσκεις με την Ποίηση, δέν την ἔγκαταλεί-

πει ως μορφή λόγου ποτέ. Γιατί ἄραγε;.. Τούναντίον, την χρησιμοποιεί – κυρίως ὅπου ο λόγος ἀποδεικνύεται ἀνεπαρκής και ή εικόνα καλύτερη – υπό την μορφή του μύθου, της ἀλληγορίας και της «ἔξαιφνης» ἀποκαλύψεως σε πλῆθος διαλόγων του μιλώντας πιό πολύ σαν στοχαστής-μυστικός και ὄχι σαν ὀρθολογικός φιλόσοφος. Κερδίζει ἔτσι ἑπάξια τόν τίτλο του Φιλοσόφου – καλλιτέχνη¹², ο ὅποιος ἄν και κατηγοροῦσε την Ποίηση, την χρησιμοποιούσε συνεχῶς!..

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Πλάτωνος *ΊΩΝ*, Ἀθήνα, ἔκδ. Καστανιώτη, μετάφρ. Λ. Κούσουλας, 1983, 530 b
2. Κωσταρά Φιλ. Γρηγορίου: *Φιλοσοφική προπαιδεία*, Ἀθήνα, 5η ἔκδοση, σελ. 70.
3. Παλαμᾶ Κωστή, *Πεξοί δρόμοι*, Α, Ἀθήνα, ἔκδ. Μπίρης - Γκοβόστης, ἄ. χ. σελ. 141.
4. Valéry: *Ἐπιλογή ἀπό τό ἔργο του* - Στοχασμοί Ν, ἔκδ. Στιγμή, Ἀθήνα, 1996, ἀπόσπ. 163.
5. Adorno Theodor, *Αισθητική θεωρία*, μτφρ. Λ. Ἀναγνώστου, Ἀθήνα, ἔκδ. Ἀλεξάνδρεια, σελ. 222.
6. Van Gogh: *Γράμματα στον ἀδελφό του Theo*, Ἀθήνα, ἔκδ. Γκοβόστη, 1984, ἐπιστολή Νο 228, σελ. 71.
7. Πλάτωνος *ΊΩΝ*, 533 b-c.
8. Πλάτωνος *ΊΩΝ*, 534 b-c.
9. Πλάτωνος *ΊΩΝ*, 537, d-e.
10. Valéry, ὀ.π., ἀπόσπ. 161.
11. Ό Ἄγγελος Σικελιανός στον περίφημο «Πρόλογο» του *Λυρικού Βίου* ύποστηρίζει ότι ὑπάρχει μία ειδική αισθαντικότητα που μπορεί να γνωρίζει την Βιολογική ἀλήθεια. Η αισθαντική ψυχή των περισσότερων ἀνθρώπων ἀλλά και των διαβασμένων είναι ἀνίκανη να την γνωρίσει. Αὐτή είναι όμως προσιτή στον Ποιητή, στον Στοχαστή και στον Μυστικό, σε αὐτούς τούς γνήσιους αὐτοδίδακτους πρωτόγονους και «ἐδαφικούς» ὀργανισμούς, ὅπως τούς λέει. Βλ. συναφῶς Ἄ. Σικελιανού, *Λυρικός Βίος*. Τόμος Α, Πρόλογος, σελ. 13 -17.
12. Όπως μαρτυρεῖ ο φιλόσοφος Όλυμπιόδωρος, σε ένα μᾶλλον δυσεύρετο ἔργο του με τίτλο «Βίος του Πλάτωνος» ο Πλάτων μαθήτευσε σε πολλές Τέχνες. Στην Μουσική με δάσκαλο τόν Δράκοντα. Στην Ζωγραφική, ὅπου και ἐκπαιδεύτηκε ειδικά στην μετρί των χρωμάτων. Στην τραγωδία, ἀλλά και στην σύνθεση διθυράμβων. Αὐτό φαίνεται στον διάλογο ΦΑΙΔΡΟΣ ὅπου ή ἐπιρροή ἀπό τόν διθύραμβον είναι καθαρή (πάνου πνεόντος του διθυραμβιδούς χαρακτήρος). Σε τόση ἐκτίμηση εἶχε ο Πλάτων τῶ ποιητικά αὐτά εἶδη, ὥστε ὅταν πέθανε βρέθηκαν στην κλίνη του ἔργα του Ἄριστοφάνους του κωμικοῦ και του Σόφοκλους. Εἶχε συνθέσει και τραγικά και διθυραμβικά ποιήματα, τά ὅποια όμως κατέκαυσε ὅταν γνώρισε τόν Σωκράτη! Σχετικά βλ. Platonis Opera - Cum Scholiis a Ruhnkenio, (Editio Stereotypa) Tomus I, Lipsiae, Typis Caroli Tauchnitui, 1929, pag. 1-9.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Adorno Theodor: *Αισθητική θεωρία*, μτφρ. Λ. Ἀναγνώστου, Ἀθήνα, ἔκδ. Ἀλεξάνδρεια, 2000
- Κωσταρά Φιλ. Γρηγορίου: *Φιλοσοφική προπαιδεία*, Ἀθήνα, 5η ἔκδοση
- Πλάτωνος, *ΊΩΝ*, Ἀθήνα, ἔκδ. Καστανιώτη, μετάφρ. Λ. Κούσουλας, 1983
- PLATONIS OPERA - Cum Scholiis a Ruhnkenio, (Editio Stereotypa) Tomus I, Lipsiae, Typis Caroli Tauchnitui, 1929
- Παλαμᾶ Κωστή : *Πεξοί δρόμοι*, Α και Β, Ἀθήνα, ἔκδ. Μπίρης - Γκοβόστης, ἄ. χ.
- Παπαδημητρίου Γ. Ν.: *Ταλέντο και Τέχνη*, Ἀθήνα, 1964
- Παπανούτσου Εὐαγγέλου : *Αισθητική*, Ἀθήνα, ἔκδ. Ἰκαρος, 1976
- Σικελιανού Ἄγγελου: *Λυρικός Βίος*, τόμος Α, Πρόλογος, Ἀθήνα, Ἰκαρος, 2008
- Valéry Paul: *Ἐπιλογή ἀπό τό ἔργο του - στοχασμοί Ν*, ἔκδ. Στιγμή 1996
- Vincent Van Gogh: *Γράμματα στον ἀδελφό του Theo*, Ἀθήνα, ἔκδ. Γκοβόστη, 1984

Ο ιδεολογικός προσανατολισμός του Μεγάλου Φωτίου

Του ΣΠΥΡΟΥ Γ. ΜΟΣΧΟΝΑ

Πρ. Καθηγητή Φιλοσοφίας Γυμναστικής Ακαδημίας Αθηνών,
Προέδρου της ΕΚΔΕΦ

Ο ιδεολογικός προσανατολισμός του Φωτίου εκφράζεται κυρίως μέσα από το συγγραφικό του έργο, με το οποίο αναδεικνύεται μέγας συντελεστής της αναβίωσης των Ελληνικών γραμμάτων

Το συγγραφικό του έργο διαιρείται σε τρεις μεγάλες κατηγορίες:

- α. Φιλολογικά - Φιλοσοφικά
- β. Εκκλησιαστικά - Θεολογικά
- γ. Κανονικά - Πολιτικού δικαίου

Στα πρώτα υπάγονται τα:

- Λέξεων Συναγωγή
- Επιστολαί
- Μυριόβιβλος

Τα περισσότερα έχουν γραφεί κατά την περίοδο πριν από την ανάρρησή του στον πατριαρχικό θρόνο. Τα αναφέρω κατά χρονολογική σειρά:

1. Λέξεων Συναγωγή

Σύμφωνα με μαρτυρία του ίδιου του Φωτίου το έργο αυτό συντάχθηκε σε νεαρή ηλικία «**τῆ τῶν μειρακίων ἡλικία συνέγραψε**». Όταν ανακαλύφθηκε το χειρόγραφο αυτό έργο του Φωτίου, το 1603 -βρίσκεται από τότε στην Παρισινή Βιβλιοθήκη- ο Ισαάκ Casauboni επεσήμανε: *Habemus tandem Lexikon, illud illustrium Photii* (κατέχουμε επιτέλους Λεξικό, εκείνο του τρισπόθητου Φωτίου)¹.

Περιεχόμενο: Έχει συγκεντρώσει όλες τις λό-

γιες λέξεις της εποχής του για να αποδείξει την ενότητα της ελληνικής γλώσσας και τη δύναμη που εξασκεί στην ανθρώπινη νόηση η ανάλυση των λέξεων και η σημασία της ερμηνείας τους. Ο ίδιος επιμαρτυρεί: «**ἡ τῶν λογῶν λέξεων μελέτη, τὴν ἐπὶ τοῖς ῥήμασι δύναντα σοφωτέραν μᾶλλον ἐπιμαρτυρήσειεν**»². Και δεν θα ήταν άστοχη η διατύπωση της άποψης ότι ο Φώτιος προηγείται, κατά 12 και πλέον αιώνες της λεγόμενης αναλυτικής φιλοσοφίας που αναζητά τις λογικές σχέσεις που υπάρχουν στις λέξεις μιας πρότασης, και που το νόημα μιας λέξης ή μιας πρότασης εξαρτάται όχι από το πού αναφέρεται, αλλά από τον τρόπο που χρησιμοποιείται από τους χειριστές της. Κάτι τέτοιο μ' έναν πρώιμο βέβαια τρόπο σκέψης επιχειρεί ο Μέγας Φώτιος στο έργο του αυτό.

Το Λεξικόν του Φωτίου διαιρείται σε δυο μέρη. Το πρώτο μέρος περιέχει λέξεις φιλολογικής και φιλοσοφικής σημασίας, με άκρως ενδιαφέρουσες παρατηρήσεις του. Το Β' μέρος αποτελεί ένα πλήρες δικανικό λεξικό. Σ' αυτό ο Φώτιος περισώζει όρους όχι μόνο του παλαιού ρωμαϊκού δικαίου, αλλά περιλαμβάνει και νέους όρους και κυρίως το τμήμα αυτό περιέχει πολλές μαρτυρίες για τις ισχύουσες νομικές διατάξεις της εποχής του.

2. Νομοκάνων

Στα μη θεολογικά ακραιφνώς έργα του Φωτίου συγκαταλέγεται και ο Νομοκάνων.

Το έργο αυτό συνέγραψε ο Φώτιος κατά την

περίοδο της Β΄ Πατριαρχείας του (879/880-893) και σ' αυτό γίνεται αναθεώρηση των πολιτικών νόμων και κατά την μαρτυρία του G.E.Heinback: «Κανένα βιβλίο των Ελλήνων δεν έχει τέτοια ισχύ δικαίου όσο το έργο Νομοκάνων του Φωτίου³».

3. Επιστολαί

Έχουν διασωθεί 254 επιστολές του Φωτίου. Ο Φώτιος έδινε μεγάλη σημασία στο λογοτεχνικό είδος της επιστολογραφίας. Σχολιαστές των Επιστολών του, όπως ο Β. Λαούρδας και ο Ιωάννης Βαλέττας υπογραμμίζουν το ιδεολογικό περιεχόμενό τους. «Οι αντιλήψεις του Φωτίου που περιέχονται στις Επιστολές» παρατηρεί ο Β. Λαούρδας, «πηγάζουν εκ της παραδόσεως της ανθρωπιστικής παιδείας υπέρ της οποίας συνέβαλεν ο Φώτιος, όπως και οι μεγαλύτεροι Ανθρωπισταί-Χριστιανοί του Βυζαντίου⁴». Ο Φώτιος έχει πρότυπον επιστολογράφων τους Αρχαίους Έλληνες και μάλιστα τον Αριστοτέλη και τον Ισοκράτη. Οι επιστολές του είναι βραχύλογες, πλην εκείνης προς τον Βόγοριν-Μιχαήλ της Βουλγαρίας. Σ' αυτές εκφράζεται η αγάπη προς τους φίλους, και η αγάπη προς την παιδεία. Από αισθητική απόψεως σ' αυτές επικρατούν η χάρις, η ισχύς, η κομψότητα, η σαφήνεια, η ηδύτητα, η ηθικότητα.

Σε τρεις Φιλοσόφους, όπως τους αποκαλεί, απευθύνει σύντομες επιστολές, που σ' αυτές εκφράζει φιλοσοφικές ιδέες και στοχασμούς και είναι οι ακόλουθες:

προς Λέοντα Φιλόσοφον 77 επιστολή

προς Ιωάννην Φιλοσοφούντα 78, 79 επιστολή
προς Νικηφόρον Φιλόσοφον 114, 115, 116,
244, 248 επιστολή

Από τις επιστολές του Φωτίου ιδιαίτερα γίνεται λόγος για δυο: την 6η επιστολή προς τον Βόγοριν-Μιχαήλ και αυτήν που απευθύνει προς τον Επίσκοπο Ταρσού Θεοδώρητο. Η πρώτη έχει παραινετικό χαρακτήρα, η δεύτε-

ρη θίγει φιλοσοφικά θέματα. Η 6η αποτελεί, όπως προαναφέρθηκε, **επιστολημαία διατριβή** διαιρεμένη σε 114 επιμέρους ενότητες. Το περιεχόμενό της είναι συμβουλευτικού χαρακτήρα και απευθύνεται στον νεαρό άρχοντα της Βουλγαρίας Βόγοριν-Μιχαήλ και το κύριο θέμα της είναι όπως ο ίδιος ο Φώτιος την τιτλοφορεί: «*Τί ἐστίν ἔργον Ἄρχοντος*⁵». Θυμίζει σε πολλά σημεία τον Ισοκράτη αλλά και τον Αριστοτέλη στην επιστολή του προς τον Άρχοντα της πόλεως Αταρνεά.

Κύρια γραμμή των παραινέσεών του είναι η ανάδειξη του Άρχοντα σε πρότυπο Πολίτη: «*πρόσεχε*» λέγει προς τον Βόγοριν «**μή μόνον ἀκροατής ἔσει ἀλλά καί ποιητής γένει καλῶν πράξεων (κε τμήμα). Πολλαχόθεν τόν ἄρχοντα θηρεύειν τάς γνώμας τῶν ὑπηκόων καί οὕτω κοινωνοῖς χρῆσθαι φιλίας καί ἀρετῆς**». Συνεχίζει με τις προτροπές που παραθέτω σε νεοελληνική απόδοση.

Επί πλέον στους λόγους να είσαι προσεκτικός και σύντομος. Γιατί η συντομολογία, όταν αναλύει κανείς σοβαρά ζητήματα και παραθέτει αντεπιχειρήματα δεν είναι ευκαταφρόνητη, είναι όμως ανόητη όταν κάποιος δημηγορεί.

Αλλά και ο χαρακτήρας των λόγων του Άρχοντα κατά τον Φώτιο πρέπει να διακατέχεται από την αριστοτελικήν μεσότητα. Συνιστά στον νεαρό Άρχοντα: «**ὥσπερ γάρ αἰσχροῦν ἐστὶ καὶ ταπεινὸν πρὸς ἡδονὴν ὀμιλεῖν τῷ πλήθει, οὕτως ἐπικίνδυνον καὶ σφαλερόν αἰεὶ σοβαρεύεσθαι καὶ ὑπέρογκον ὀρᾶσθαι. Ἐκάτερον ἄκρον φυγόντας ὡς ἀρετὴν τὴν μεσότητα**».

Στην ηθική του διδασκαλία ο Φώτιος κάνει λόγο για όλα εκείνα τα πάθη που ταλαιπωρούν τον άνθρωπο, πάθη που τα αποκαλεί «τυφλά» όπως π.χ. ο θυμός, η οργή, ο φθόνος, η σκοφαντία, αλλά και το ευερέθιστο, η ζηλοτυπία, το μίσος (*πδ-πζ ενότητες*).

Η οξυδέρκεια του Φωτίου για την φθαρτότητα των παρόντων επικεντρώνεται στην τελευταία

ενότητα (ριδ): «**Σήμερον γάρ εισί τά Βασιλεια σά, καί αὔριον οὐκ ἔσονται σά' μετά δέ τήν αὔριον ἑτέρου καί τήν μετ' ἐκείνην τοῦ μετ' ἐκείνου, ὥστε γάρ οὐκ ἔστιν οὐδέποτε οὐδενός...**». Και τελειώνει: «**Ἐπεὶ χρὴ μεταβῆναι τῆς ἐντεῦθεν ἐξουσίας, σπεύδομεν ἀμείψασθαι δι' ἀρετῆς⁶**».

4. Η Μυριόβιβλος ἢ Βιβλιοθήκη

Το ἔργο αὐτὸ ἀποτελεῖ ἀναμφίβολα τὸ κορυφαῖο ἔργο τοῦ Μεγάλου Φωτίου. Κατὰ τὸν καθηγητὴ τῆς ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας στο Παν/μιο Ἀθηνῶν Ἀρχιεπίσκοπο Χρυσόστομο Παπαδόπουλο «**ἐν αὐτῇ (τῇ Μυριοβίβλῳ) διαφαίνεται ὁ Φιλολόγος, ὁ Φιλόσοφος, ὁ Θεολόγος, ὁ Ἱστορικός, ὁ Νομομαθῆς, ὁ Κριτικός... καὶ μόνον τοῦτο ἠδύνατο νὰ δοξάσῃ τὸν Φῶτιον⁷**». Ο δε γνωστὸς κριτικὸς τῆς Ἱστορίας τῆς Φιλοσοφίας E. Gibbon ἀπεκάλεσε τὴν Μυριόβιβλο «*a living monument of erudition and criticism*» (ἐνα ζωντανὸ μνημεῖο πολυμάθειας καὶ κριτικῆς). Και γιὰ νὰ περιοριστῶ στις γνώμες θα ἐπισημάνω καὶ αὐτὴν τοῦ δικοῦ μας Βαλέττα που υπογραμμίζει: «*Ἡ Μυριόβιβλος ὅπως μυριάκις ἀπὸ πολλοὺς ἔχει ἀναγνωριστεῖ, τυγχάνει πολῦτιμο διάσῳμα τοῦ ἀρχαίου μας πλούτου⁸*».

Ἀλλὰ τί εἶναι ἡ Μυριόβιβλος; Περιέχει ἀναλύσεις πᾶμπολλων ἀρχαίων καὶ χριστιανικῶν κειμένων με εὐρύτατες κριτικὲς παρατηρήσεις τοῦ Φωτίου, σχόλια καὶ προσωπικὲς τοῦ ἀπόψεις στα διαλαμβανόμενα. Συγκεκριμένα, ἀναλύονται πάνω ἀπὸ 400 ἔργα 168 συγγραφέων (τα 98 ἀρχαίων ἐλλήνων κλασικῶν). Ἡ παρισινὴ ἐκδοσὴ τοῦ 1601 ἀπὸ τὸν D. Hoeschel ἀποτελεῖται ἀπὸ 1600 δίστηλες σελίδες μεγάλου σχήματος καὶ θεωρεῖται μοναδικὸ φαινόμενο τοῦ χρόνου καὶ τῆς συγγραφῆς στο φιλολογικὸ παρελθόν καὶ ἀποτελεῖ αὐτο-

δύναμη φιλολογικο-φιλοσοφικὴ ἐκφραση τῆς προσωπικότητος τοῦ συγγραφέα⁹.

Ἡ Μυριόβιβλος ἀπὸ τοὺς Ἀρχαίους Ἑλληνας Συγγραφεῖς περιλαμβάνει:

Ἔργα Ρητόρων: (Αἰσχίνου, Ἰσοκράτους, Ἀντιφώντα, Ἀνδοκίδου, Δημοσθένους, Δεινάρχου, Ἰσαίου, Λυκούργου, Λυσίου, Ἀγαθαρχίδου, Ἀριστείδου).

Ἔργα Ἱστορικῶν: (Ἡροδότου, Κεφαλαίωνος: *Σύντομαι Ἱστορίαι*, Πραξαγόρου, Ἀθηναίου, Διοδώρου Σικελιώτου, Κτησίου Κνιδίου, Ἡλιδώρου: *Αἰθιοπικά*, Δεξιπίου: *Τα μετὰ Ἀλέξανδρον*, Διονυσίου Ἀλικαρνασέως: *Παρθικά*, Ἀρριανού: *Τα κατὰ Ἀλέξανδρον*, *Τα μετὰ Ἀλέξανδρον*, Ἡρωδιανού: *Ἱστορικοὶ λόγοι*, Ὀλυμπιόδωρου: *Ἱστορίας λόγος*, Πλουτάρχου: *Βίοι*).

Ἔργα Σοφιστῶν: (ἀγνώστων στους πολλοὺς) (Χορικίου, Σωπάτρου, Ἰμερίου, Λουκίου Πατρέως, Παλλαδίου σοφιστοῦ).

Ἔργα Φιλοσόφων καὶ Φιλοσοφούντων: (Ἰαμβλίου: *Δραματικόν «τούτου τοῦ Θεμιστίου πάντα τὰ ἀριστοτελικὰ φέρονται ὑπομνήματα... καὶ εἰς τὰ πλατωνικά*», Θεμιστίου: *Πολιτικοὶ λόγοι εἰς τὰ περὶ ἀριστοτέλους*, Φιλοστράτου Τυρίου: *εἰς τὰ τοῦ ἀπολλωνίου Τυανέως*, Φλέγοντος Τραλλιανού, Φίλωνος Ἰουδαίου: *Περὶ τῶν παρ' Ἰουδαίους Φιλοσοφησάντων*, Διοσκουρίδου, Νικολάου: *Περὶ Παραδόξων Ἐθνῶν Συναγωγὴ*, Αἰνησιδήμου: *Πυρρωνίων λόγοι*, Ἰεροκλέους: *Περὶ Προνοίας καὶ εἰμαρμένης*, Δαμασκίου: *Ἰσιδώρου βίος φιλοσόφου*, Πυθαγόρου: *Βίος*, Ἀριστείδου: *Πρὸς Πλάτωνα*, Θεοφράστου: *Φυσικά Ἀριστοτέλους*).

Ἱατρικά ἔργα: (Ὀρειβασίου Ἱατροῦ: *Ἐπιτομή*, Γαληνοῦ: *Ἱατρικά*, Θέωνος ἀρχιάτρου: *Ὁ Ἄνθρωπος*, *ιατρικὸν βιβλίον*, Αετίου Ἀμιδηνού: *Ἱατρικοὶ λόγοι*).

Λεξικά: (ἀναφερόμενα καὶ ἀναλυόμενα) (Ἐλλαδίου: *Τῆς Καθαρᾶς ἰδέας*, καὶ *Τῆς Σεμνῆς ἰδέας*, Πολλίωνος, Τιμαίου λεξικόν: *περὶ τῶν*

παρά Πλάτωνι λέξεων, Αιλίου Διονυσίου, Πausανίου, Βοηθίου: *Λέξεων πλατωνικών συναγωγή, Των παρά Πλάτωνι απορουμένων, Δωροθέου: Περί των ειρημένων λέξεων, Φρυνίχου: Λέξεων Σοφιστικής Συναγωγή).*

Ποικίλων Συγγραφέων Έργα: (Ιωάννου Στοβαίου, Αντωνίου Διογένους: *Των υπέρ Θούλην απίστων, Πρόκλου: Χρηστομάθεια, Πτολεμαίου Ηφαιστίωνος: Πολυμάθεια, Ακαστορίδου: Των κατά πόλιν μυθικών).*

Ετυμολογικά: (Π.χ. μούσα (α) οί μὲν ἀπό μαιούσαν: μουσικήν παιδείουσιν (β) οί δέ ἀπό μάσθαι (δωρικό μω) (γ) μῶται παρ' Ἐπιχάρμω, μῶνται παρ' Εὐθύφρονι, μῶμεσθαι παρά Σοφοκλεί).

Όλα τα έργα παρουσιάζονται με κριτική διάθεση, π.χ. για τον Ιμέριο: «**περιβολήν τε οὖν καί ζήλον Δημοσθένους πλεονάζει καί τῷ πολυσχηματίστῳ ποικίλεται καί λέξει δέ χρῆται καί ταῖς ιδέαις καλῶς τούς λόγους κεράννυσι**».

Γενικότερα οι κρίσεις του Φωτίου στα περιλαμβανόμενα στην Μυριόβιβλο έργα αφορούν το *ύφος*, την *αξιολογία*, την *σαφήνεια*, την *λογοτεχνική αξία*, την *ακρίβεια των αναφερομένων*. Οι κρίσεις είναι σύντομες, σαφείς, διεισδυτικές, και θεωρούνται από νεότερους σχολιαστές αξιόπιστες.

Χαρακτηριστική είναι η κρίση του Φωτίου για το *Περί Προνοίας και Ειμαρμένης* έργο του φιλοσόφου Ιεροκλέους: «**Ἔστιν οὖν τήν προαίρεσιν φιλόσοφος ὁ ἀνὴρ, ἡ δέ συγγραφή αὐτοῦ Ὀλυμπιόδωρον κριτήν προκαθίζει... ὄν καί αὐτόν ἔχοντα τοῦ φιλοσοφεῖν ἔρωτα, οὐ μὴν οὐδέ τῆς πολιτικῆς σοφίας ἄπειρον**¹⁰».

Για τον Λούκιο τον Πατρέα σχολιάζει: «**σαφῆς τήν φράσιν τε καί καθαρός καί γλυκύτατος, φεύγων τήν ἐν λόγοις καινοτομίαν**¹¹».

Για τον Φίλωνα τον Ιουδαίο φιλόσοφο κρίνει: «**τοσοῦτον αὐτόν τοῖς ἑλληγισταῖς παρασχέιν θαῦμα καί τῆς ἐν τοῖς λόγοις δυνάμεως ὡς καί λέγειν αὐτοῖς: ἢ Πλάτων φιλονί-**

ζει ἢ Φίλων πλατωνίζει¹²».

Για τον Ιουστίνο τον φιλόσοφο και μάρτυρα: «**οἱ λόγοι αὐτοῦ δυνατοί καί τό ἐπιστημονικόν διασώζοντες, ἀποστάζοντες ἡδυσμάτων... καί τούς πολλούς τῶν ἀκροατῶν ἐφελκόμενοι**¹³».

Η *Μυριόβιβλος* αποκτά ιδιαίτερη σημασία γιατί σ' αυτήν διασώζονται έργα της κλασικής αρχαιότητας που μόνο από τον Φώτιο γνωρίζουμε. Αναφέρω ενδεικτικά τα εξής:

Κτησίου: τα *Περσικά*, και *Ινδικά*, Αρριανού: τα *μετά Αλέξανδρον*, τα *Παρθικά*, και *Βυθυνακά*, Ολυμπιόδωρου: *Λόγοι ιστορικοί*, Κόνωνος: *Διηγήσεις*, Πτολεμαίου Ηφαιστίωνος: *Πολυμάθεια*, Μέμνονος: *Ιστορικόν, Ισιδώρου του φιλοσόφου βίος*, Ιμερίου: *Μελέται*, Αγαθαρχίδου: *Λόγοι*, Ελλαδίου Βυζαντινού: *Χρηστομάθεια κ.α.*

Ο ιδεολογικός φιλοσοφικός προσανατολισμός του Φωτίου αντλεί το περιεχόμενό του κατ' ευθείαν από την ελληνική αρχαιότητα και για τούτο θεωρείται συνεχιστής της. Η προσφορά του αυτή υπήρξε σημαντικότερη. Γιατί στο Βυζάντιο η νέα φιλοσοφία που καλλιέργηθηκε αναδύεται μέσα από την χριστιανική σκέψη, όπως αυτή παρουσιάστηκε στα Ευαγγελικά και Αποστολικά κείμενα. Και ναι μεν για τον πιστό αυτά αποτελούν «*αποκάλυψη*» και θέματα πίστεως, δεν παύουν όμως να αποτελούν ιδέες, που για τον απροκατάληπτο μελετητή αποτελούν αντικείμενο γνώσης. Όσοι λοιπόν Χριστιανοί διανοούμενοι διείδαν μια νέα σκέψη στα κείμενα αυτά τα εκαλλιέργησαν με κριτικό στοχασμό και με αντιπαράθεση προς την αρχαία ελληνική κυρίως σκέψη. Και ενώ κατά την πρώτη εμφάνισή τους, παρουσιάστηκαν ως αντιπαράθεση στην αρχαία σκέψη¹⁴, ενωρίτερα την αποδέχτηκαν και την συνύφαναν με την νέα¹⁵. Σ' αυτό το έργο γίνεται συνεχιστής και ο Φώτιος. Για τούτο και η σκέψη του είναι επηρεασμένη από τους αρχαίους φιλοσόφους, και κυρίως από τον

Πλάτωνα και τον Αριστοτέλη, αλλά και από τους άλλους ονομαστούς Προσωκρατικούς και Μετασωκρατικούς. Καταδεικνύεται αυτό από την μεγάλη υπόληψη που δείχνει στα σχολιαζόμενα έργα των Αρχαίων.

Στον Πλάτωνα εκτιμά τις απόψεις του για το ερωτικό στοιχείο που πρέπει να αναπτυχθεί στον άνθρωπο στη σχέση του με την αρετή: «φιλοσόφου καὶ ἐρωτικοῦ, φησὶν ὁ Πλάτων, ἰσοτίμως ἀπάγεσθαι... φιλοσοφῆσαι μὴν ἀδόλως, καὶ ταῖς καθαρτικαῖς ἀρεταῖς ἑαυτὸν παραδιδόντα...» και παραπέμπει στις σχετικές απόψεις του Πλάτωνα, όπως περιέχονται στον *Θεαίτητο*. Για τη φιλοσοφία χρειάζεται *ἐρωτας ψυχῆς*, σχολιάζει σε άλλο κείμενό του, πάλι αναφερόμενος στον Πλάτωνα: «παιδεραστῆσαι μὲν φιλοσοφίας ὁ ταῖς πραγματικαῖς ἀρεταῖς ἐνασκηθεῖς». Αυτό ισχύει περισσότερο για τους αναλαμβάνοντας καθήκοντα ηγετικά, σημειώνει ο Φώτιος: «*Ἐν Πολιτείᾳ Πλάτων παραδίδωσι φιλοσόφους λέγων, ἄρχοντας ἐφεστᾶναι ταῖς πόλεσι, ἵνα λήξωσι ποτέ τῶν κακῶν, καὶ ὡς οὐκ ἂν ποτέ εὐδοκιμῆσθαι πόλεις, εἰ μὴ αὐτῶν διαγράψαιαν*¹⁶».

Οι ιδέες του κυρίως αναφέρονται στον τομέα της Ηθικής Φιλοσοφίας (παράδειγμα η Επιστολημαία προς Βόγοριν¹⁷).

Αντικείμενο της φιλοσοφικής του έκφρασης αποτελεί και το πρόβλημα της ύπαρξης του κακού, που τον απασχολεί στην Επιστολή που απευθύνει στον επίσκοπο Μεθόδιο και που την επιγράφει «*περὶ Αὐτεξουσίου*». Ιδού οι συλλογισμοί του: «*Ἀπὸ ποῦ προέρχονται τὰ κακά; καὶ ποιὸς εἶναι ὁ δημιουργὸς τους; Γιατί ἀσφαλῶς δὲν εἶναι ὁ Θεός, γιατί μ' αὐτὰ δὲν εὐχαριστιέται ἀλλὰ καὶ ἀποστρέφεται ἐκείνους πού τὰ πράττουν*».

Αποδίδει την ύπαρξη του κακού σε κάτι έξω από τον θεό που το ονομάζει Ἰγλή: «*Διὸ ἔδοξέ μοι συνυπάρχειν τί αὐτῷ τοῦνομα Ἰγλή ἐξ ἧς*

*καὶ τὰ κακά εἶναι μοι δοκεῖ*¹⁸». «*Επειδή*», συνεχίζει, «*ἡ ἴγλη υπήρχε χωρὶς ποιότητα (ἄποιος) και χωρὶς σχῆμα (ἀμορφος) ἐπὶ πλεον δε ἐφέρετο χωρὶς τάξη και σκοπὸ στο χάος, για τούτο ο Θεός δεν την ἀφησε να φέρεται ἔτσι πάντοτε, ἀλλὰ ἀρχισε ἀπ' αὐτὴν να δημιουργεῖ. Και ὅσα διέκρινε σ' αὐτὴν να εἶναι καλὰ τα ξεχώρισε ἀπὸ τα ἀσχημα κι ἔτσι ἐδημιούργησε ἀπ' αὐτὴν ὅσα ἀξίζαν. Τα ἀσχημα (τα τραγῶδη) αὐτὰ δεν εθεώρησε ὅτι ἔπρεπε να δημιουργηθῶν και τα ἀφησε ὅπως ἦταν. Ἀπ' αὐτὰ υποστηρίζω, τώρα ὅτι παρήχθησαν τα κακά*». Με το ίδιο θέμα θα ασχοληθεῖ στον σχολιασμό που κάνει στο *Περὶ Προνοίας* ἔργο του φιλοσόφου Ιεροκλέους: «*ὁ θεὸς κακῶν ἀναίτιος*¹⁹».

Καταπολεμώντας ἐξάλλου τις θεωρίες για την αφθαρσία του κόσμου, στην επιστολή προς τον Θεόδωρον επίσκοπον Ταρσού, γράφει: «*Κατὰ μέρος ἀνθρώπων ἕκαστος φθαρότος ἐστὶ καὶ θνητός*». Εἶναι λοιπὸν φανερόν συμπεραίνει ὅτι και η φύση του κόσμου στην ίδια κατάληξη οδηγεῖται αφού παραμείνει και υποστεί τις χρονικές διαδοχές. Αυτό που εἶναι ἐκτὸς χρόνου, το «*αχρόνητον*» ἔχει μόνον αὐτὴν αφθαρσία γιατί δεν ἐπιδέχεται και δεν νοεῖται σε χρονικές διαδοχές. Επομένως και ο κόσμος εἶναι θνητός: «*ὅτι δὲ καὶ ὁ κόσμος θνητός, δῆλον ἐξ ὧν καὶ τὰ ἐν τῷ κόσμῳ θνητά: πῦρ καὶ ὕδωρ καὶ γῆ καὶ ἀήρ*». Γιατί αὐτὰ καὶ φθείρονται καὶ γίνονται, ἀκριβῶς γιατί συντελοῦνται ἐν χρόνῳ²⁰ (Κατὰ Εἶμαρμένης)²⁰.

Η ἔννοια του χρόνου ἐξάλλου εἶναι χαρακτηριστικό στοιχείο της σκέψης του. Ὅπως προηγουμένως ο Αυγουστίνος, ἔτσι και ο Φώτιος δέχεται την χωρο-χρονική ἔννοια της δημιουργίας, ἀκριβῶς για να την ἀντιδιαστείλει με την ἔννοια του ἀχρόνου Δημιουργοῦ. Στα σχόλια του στον Ιεροκλή (Περὶ Προνοίας) θα ἐπισημάνει και πάλι: «*τον θεὸν μόνον ἀχρόνητον λέγωμεν*²¹».

Αλλά και με θέματα γνωσιολογίας ασχολήθηκε στις συγγραφές του ο Φώτιος. Στην ίδια επιστολή προς τον Θεόδωρον Ταρσού θα υποστηρίξει ότι η γνώση ως δυνατότητα είναι έμφυτη στον άνθρωπο και ότι η μελέτη και η εμπειρία είναι εκείνες που προσθέτουν σ' αυτήν την φυσική ικανότητα, τελειότερη γνώση: **«έμφυτός πως τοῖς ἀνθρώποις ἡ γνῶσις καθέστηκεν, ἀγγίνουν μὲν γὰρ οὐκ ἔστιν γενέσθαι τὸν μὴ φύσει τοῦτον πεφυκότα. Μελέτη δὲ καὶ πραγμάτων πείρα, πρόχειρον ἐμποιοῦσι τὴν γνῶσιν»**.

Απλώς κατά τον Φώτιο η μελέτη και η εμπειρία φέρουν στο προσκήνιο της συνειδήσεως, αυτό που από τη φύση του ο άνθρωπος κατέχει. Καταφαίνεται εδώ η πλατωνική επίδραση στη σκέψη του Φωτίου, όπως αυτή καταγράφεται ως γνωστόν στον Μένωνα. Παρά ταύτα ο Φώτιος δέχεται ότι η μελέτη και η εμπειρία είναι στοιχεῖα απαραίτητα για την εμπέδωση των γνώσεων. Επισημαίνει προς τούτο: **«πολλάκις ἐν αὐτοῖς τοῖς ἔργοις ὀξύτερον ἔδειξαν τον ἐκγεγυμνασμένον ἢ τούς ταύτης τῆς δυνάμεως κατά φύσιν μετεσχηκότας»**. Στο ερώτημα δηλ. πώς παράγεται η γνώση ο Φώτιος ακολουθεί την συνδυαστική θεωρία που αργότερα βέβαια ο Καντ θα τη υποστηρίξει στις *a priori* και *a posteriori* απόψεις του για τη γνώση. Επί πλέον υποστηρίζει ότι η ανάγκη της γνώσης που είναι έμφυτη στον άνθρωπο, τον οδηγεί στη μελέτη. Η δίψα δηλ. για γνώση που εκφράζεται ως απορία κατά τον Πλάτωνα στον *Θεαίτητο* με το: **«φιλοσόφου τοῦτο τό πάθος, τό θαυμάζειν²²»**, αποτελεί κατά τον Φώτιο το κίνητρο για μελέτη, υπογραμμίζει σχετικά: **«ἡ ἄγνοια τοῦ ζητουμένου τῆς τέχνης ἀπάσης καὶ τῶν περὶ αὐτῆς, τὰς βίβλους εἰς ἀνάγκην ἂν ἀπῆγεν συναγαγεῖν²³»**.

Με την παράθεση του συγγραφικού έργου του Φωτίου, μέσα από το οποίο καταφαίνεται ο ιδαιολογικός του χαρακτήρας αναδεικνύεται όντος ο Φώτιος όχι μόνον ισχυρή εκκλησιαστική μορφή

αλλά και Μέγας συνεχιστής της αρχαίας ελληνικής διανόησης.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ:

1. Το έργο του Φωτίου *Λέξεων Συναγωγή* υπάρχει σε χειρόγραφο που ανακαλύφθηκε το 1603 και βρίσκεται έκτοτε στην Παρισινή Βιβλιοθήκη.
2. *Lexicon Photii*, εκδ. Lipsiae, Τομ Β (1923).
3. P.G. 104, 980 & εξής.
4. Β. Λαούρδα: *Παρατηρήσεις επί των επιστολών του Φωτίου* Ε.Ε.Β.Σ. 21 (1951) σ. 74-109.
5. Βλ. Ιω. Βαλέττα ό.π., *Επιστολή 6η προς Μιχαήλ Αρχοντα Βουλγαρίας* σ. 200 & εξής.
6. Ιω. Βαλέττα ό.π., *6η Επιστολή* (ενότητα ριδ).
7. Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου, Αρχιεπισκόπου Αθηνών, *Περί της Επιστημονικής δράσεως του Μεγάλου Φωτίου*, Αθήνα ΧΙΧ.
8. Ιω. Βαλέττα ό.π., *Προλεγόμενα στις Επιστολές του Φωτίου*.
9. Βλ. Μ. Φούγια: *Εισαγωγή εις τον Μέγαν Φώτιον*, Αθήνα χ.χ.).
10. Κριτική παρουσίαση του έργου του Ιεροκλέους *Περί προνοίας* από τον Φώτιον, P.G. 103, 701
11. P.G. 103, 37
12. P.G. 103, 412
13. P.G. 103, 405
14. Προς Κολοσ. β, 8 (Απ. Παύλου επιστολή).
15. Πρβλ. Σπ. Γ. Μοσχονά: *Ο φιλοσοφικός στοχασμός στην χριστιανική παράδοση*, Αθήνα 1968, σ.22 & εξής.
16. Πλάτωνος *Πολιτεία*, 499 b-c.
17. Ιω. Βαλέττα ό.π. σ.200 & εξής.
18. P.G. 103, 1148
19. P.G. 107, 705
20. P.G. 104, 76
21. P.G. 103, 76
22. Πλάτωνος: *Θεαίτητος* 155, d.
23. Ιω. Βαλέττα: ό.π. *Επιστολή 46η* σ.551

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ:

- Βαλέττα Ιω.: *Επιστολαί Φωτίου*, εκδ. Παρισίων, 1864
 Βασιλιεφ Α.Α.: *Ιστορία Βυζαντινής Αυτοκρατορίας* (μεταφρ. Δημοσθένη Σαβράμη, Αθήνα 1973)
 Λαούρδα Βασ.: *Μάξιμος ο Μαργούνιος και ο Φώτιος*, περ. «Ορθοδοξία», 1951
 Του ίδιου: *Παρατηρήσεις επί των επιστολών του Φωτίου*, Ε.Ε.Β.Σ. 21 (1951)
 Migne: *Patrologia Graeca*, τόμοι: 102, 103, 104, 105, 107
 Ostrogorsky: *Ιστορία της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας*.
 Παπαδοπούλου Χρυσοστόμου, Αρχιεπισκόπου Αθηνών: *Περί της επιστημονικής δράσεως του Μεγάλου Φωτίου*.
 Στεφανίδη Βασ.: *Εκκλησιαστική Ιστορία*, Αθήνα.
 Τωμαδάκη Νικολάου: *Σύλλαβος Μελετών και Κειμένων*, Αθήνα 1961
 Φούγια Μεθοδίου: *Εισαγωγή εις τον Μέγαν Φώτιον*, Αθήνα, χ.χ.

ΧΡΕΟΚΟΠΙΑ ΚΑΙ ΕΥΘΥΝΕΣ

Του ΓΙΩΡΓΟΥ Ν. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ

δρ. Φιλοσοφίας

Θα ήθελα κατ' αρχάς να συμφωνήσω με την κριτική της Γ. Αλατζόγλου-Θέμελη (τχ. 58) στο κείμενο της Ν. Ζαχαροπούλου στο τχ. 57 του περιοδικού. Το κείμενο αυτό είναι πράγματι γενικόλογό και συγχέει πολλά πράγματα, μεταξύ αυτών το θέμα της ενοχής και της ευθύνης. Όταν η Ν. Ζαχαροπούλου κάνει λόγο για ευθύνη όλων σημαίνει ότι δεν υπάρχει ένοχος, ότι δεν φταίει κανείς. Από τη στιγμή όμως που υπάρχει ένα έγκλημα υπάρχουν συγκεκριμένοι ένοχοι και οι συνεργάτες τους, οι οποίοι είναι γνωστοί και πρέπει να τιμωρηθούν ως φυσικοί και ηθικοί αυτουργοί. Το έγκλημα ή το αδίκημα το διαπράττει αυτός που ασκεί βία, όχι αυτός που την υφίσταται (αλλ' ο βιάζων, ουχ ο την βίαν υπομένων, αδικεί).

Σήμερα η βία ασκείται στα κατώτερα και μεσαία στρώματα από τους κυβερνώντες και την ιθύνουσα οικονομική τάξη. Αυτοί είναι οι ένοχοι που άσκησαν και ασκούν τη βία κατά των κατωτέρων και μεσαίων στρωμάτων τα οποία την υφίστανται –περικοπές μισθών και συντάξεων, μεγάλη φτώχεια, πρωτοφανής ανεργία, 20.000 άστεγοι, αυτοκτονίες, κατάθλιψη. Αυτοί είναι οι ένοχοι που χειρίστηκαν τα χρήματα των δανείων και των φορολογουμένων, που έλαβαν αποφάσεις και ψήφισαν νόμους σε συνεργασία με τράπεζες, επιχειρήσεις, μεγαλοεργολάβους και ΜΜΕ. Οι ίδιοι όμως οι κυβερνώντες των δύο κομμάτων και οι οικονομικοί ιθύνοντες όχι μόνο δεν πλήττονται από τα σκληρά μέτρα αλλά έχουν φροντίσει να εξασφαλίσουν το μέλλον τους και το μέλλον των απογόνων τους, με επενδύσεις, φοροδιαφυγή, εισφοροδιαφυγή, αγορά χρυσού, κατάθεση κεφαλαίων στις τράπεζες του εξωτερικού, και όλα αυτά εις βάρος του κοινού αγαθού.

Αυτό που πρωτίστως χρειαζόμαστε σήμερα είναι κατ' αρχάς η αυτοκριτική αυτών που συναίνεσαν ή ανέχθηκαν το κομματοκρατικό σύστημα, ως ψηφοφόροι ή οπαδοί των δύο ανίκανων και διεφθαρμένων κομμάτων, τα οποία άσκησαν την εξουσία επί τριάντα επτά έτη (37), και κυρίως η ουσιαστική αλλαγή στις πεποιθήσεις και στις πράξεις τους. Επιβάλλεται επίσης και η τιμωρία αυτών που συνετέλεσαν με τον έναν ή τον

άλλο τρόπο στη χρεοκοπία της χώρας ως βασικά ανώτατα στελέχη και κυβερνητικά όργανα των δύο κομμάτων και της οικονομικής ιθύνουσας τάξεως. Η αυτοκριτική, η κριτική, η αμφισβήτηση και η τιμωρία των ενόχων είναι οι απαραίτητες προϋποθέσεις και το βασικό στάδιο για να υπάρξει κάθαρση, για να αρχίσει μία άλλη καινούρια πορεία.

Από την άλλη για τη χρεοκοπία ευθύνονται συγκεκριμένοι θεσμοί, νόμοι και πολιτικό σύστημα, τα οποία προφανώς πρέπει να αλλάξουν. Όσο οι Νεοέλληνες δεν βλέπουν αυτές τις αλήθειες τόσο δυσκολότερη γίνεται η ζωή και αυξάνονται τα αδιέξοδα. Ο εφησυχασμός, ο στρουθοκαμηλισμός και οι γενικόλογιες συντελούν σε αυτά τα αδιέξοδα. Πρέπει πια να τελειώσουν, διότι τέλειωσε η περίοδος της «αθωότητας» και της πλαστής ευημερίας. Πρέπει λοιπόν να αλλάξουν η νοοτροπία και οι αντιλήψεις, και να υπάρξουν δράσεις κατά αυτών που οδήγησαν στη χρεοκοπία και κατά του πολιτικού συστήματος που τους ανέδειξε και τους προφυλάσσει ακόμα από την τιμωρία.

Ελπίζω εντός των ημερών να στείλω ένα σχετικό κείμενο που ετοιμάζω για δημοσίευση και στο οποίο αυτά τα ζητήματα συζητούνται εκτενέστερα. *Θα πρέπει να αρχίσει ουσιαστική πολιτική και φιλοσοφική συζήτηση για τα αίτια της παρακμής και την αναζήτηση λύσεων. Αυτό δεν σημαίνει πολιτικολογίες, γενικόλογιες, κομματικές σκοπιμότητες ή αμπελοφιλοσοφίες. Θα πρέπει να γίνει σαφές επίσης πως πολιτική φιλοσοφία δεν σημαίνει την ενασχόληση μόνο με τις πολιτικές ιδέες του Πλάτωνα στην Πολιτεία και στους Νόμους ή με τις αναλύσεις του Αριστοτέλη στα Πολιτικά, αλλά και την προσπάθεια κατανόησης της σημερινής πολιτικής και κοινωνικής κατάστασης μίας χώρας που βυθίζεται άγανδρη. Η προσπάθεια αυτή είναι ταυτοχρόνως απαραίτητη προϋπόθεση για τη δημιουργία ενός γηγενούς φιλοσοφικού, κοινωνιολογικού, ανθρωπολογικού και πολιτικού στοχασμού, που τόσο λείπουν σήμερα, και κατ' επέκταση αποτελεί ουσιαστικό παράγοντα για την ανάδυσση μιας αποτελεσματικής συνειδητής και έλλογης πολιτικής πράξεως – επιμένω πολιτικής και όχι κομματικής.*

**Απάντηση στις ενστάσεις της κας Αλατζόγλου-Θέμελη, αναφορικά με το άρθρο
«Ό,τι μάς ενώνει», που δημοσιεύθηκε στο τεύχος 57 του περιοδικού.**

Ευχαριστώ κατ' αρχήν το περιοδικό «Φιλοσοφία και Παιδεία» όχι μόνο για την πρώτη δημοσίευση του άρθρου «ό,τι μάς ενώνει», αλλά και για τη δυνατότητα που μου παρέχει να απαντήσω στο κείμενο-ένσταση της κας Κ.Αλατζόγλου-Θέμελη¹.

Υπάρχουν δύο βασικά σημεία στο κείμενο της Κ.Α. στα οποία ίσως θα όφειλα μίαν απάντηση, διότι όλα τα υπόλοιπα που επισημαίνει και με τα οποία ασχολείται εξ αφορμής του άρθρου, θα μπορούσαν ίσως να εκληφθούν από κάποιον ως ένα ξεσπασμα ψυχής έναντι όσων βιώνουμε ως κοινωνία, πιθανόν και εκείνη προσωπικά, τα οποία όμως δεν έχουν σχέση με το περιεχόμενο και την ουσία του «ό,τι μάς ενώνει».

Αντιθέτως, θα έλεγα ότι η Κ.Α. αφ' ενός τροφοδοτεί με τις θέσεις που εκφράζει τη νοοτροπία (ποιός φταίει; ο άλλος πάντα), που είναι ενάντια και πολέμια σε κάθε προσπάθεια συναίνεσης, συμπολίτευσης, συνοχής και εποικοδομητικής συνεργασίας ως προς την αποφυγή της περαιτέρω διάλυσης του κοινωνικού ιστού, και, αφ' ετέρου, είναι ολοφάνερο ότι καθίσταται επιτακτική η ανάγκη να προχωρήσουμε με ταχύτητα βήματα σε αυτό που το υπό κατηγορίαν άρθρο προτείνει, δηλαδή την ενότητα, τη σύμπνοια, τη σύμπλευση, προκειμένου να υπερβούμε τη στενωπό ή μία επιπλέον τραγική και ολέθρια καταστροφή στην ιστορία μας.

Τα δύο σημεία λοιπόν στα οποία αμέσως θα επικεντρωθώ είναι τα εξής:

1. Γράφει η Κ.Α.: «Χρησιμοποιεί ως υπότιτλο τον στίχο του Σολωμού: «αν μισούνται ανάμεσό τους, δεν τους πρέπει ελευθεριά»... Τολμώ να πω ότι κάνει ανίερους συγκρίσεις, αλλά και «παίζει εν ου παικτοίς»...

Ένα ερώτημα που προκύπτει είναι το εξής: Η Κ.Α. δεν έχει αντιληφθεί τον ύπουλο και καθοδηγούμενο θυμό που υποδαυλίζεται ή και ευθαρσώς προωθείται με σκοπό να είναι διαχωρισμένες οι διάφορες κοινωνικές ομάδες (π.χ. ιδιώτες κατά δημοσίων υπαλλήλων, κατά επιχειρηματιών, κατά ποικίλων κατηγοριών επαγγελματιών κ.λπ.), εξυφαινόντας την οργή, ίσως και το μίσος, την αίσθηση της αδικίας, την άρνηση, τον κατασπαραγμό, την αντίδραση κ.λπ.;

Στο σημείο αυτό, και ασχέτως θρησκευτικής πίστης, ίσως θ' άξιζε ή και θα όφειλε έκαστος εξ ημών, μετά την αυτοεξέτασή του, να καταλήξει: ο αναμάρτητος πρώτος τον λίθον βαλλέτω. Ένας προβληματισμός που επίσης προκύπτει από τη θέση της θα ήταν και ο ακόλουθος: Αν στα οποιαδήποτε προσωπικά ή κοινωνικά συμβάντα του βίου δεν κάνουμε την αναφορά στην οποία εκ των πραγμάτων μας υποβάλλει η Τέχνη, τότε ποιο το νόημα ύπαρξής της;

2. Το δεύτερο σημείο σχετίζεται με την αποστροφή της: «Έλεος! Ζητάει να γίνει ο απλός πολίτης Σωκράτης;»

Εδώ έρχεται ν' απαντήσει ο ίδιος ο Αριστοτέλης με τα Πολιτικά και τα Ηθικά Νικομάχεια, αναλύοντας και τεκμηριώνοντας, αλλά και, συγχρόνως, ακυρώνοντας το εν αγνακτήσει διατυπωμένο ερώτημα της Κ.Α. Ο φιλόσοφος φαίνεται κιόλας να καταργεί την πιθανότητα οποιασδήποτε περαιτέρω

συζήτησης, διατεινόμενος πως «η καταξίωση της πολιτικής κοινωνίας έρχεται μέσα από τις καλές πράξεις των πολιτών της^{2,3}».

Άλλωστε, όπως είναι γνωστό, ο Αριστοτέλης «βλέπει τον άνθρωπο, τον φορέα των ηθικών πράξεων, ως πολίτη, ως μέλος της πολιτικής κοινωνίας», σε αντίθεση με τον Ν.Μachiavelli ή «τον Thomas Hobbes, θεμελιωτή της Πολιτικής ως επιστήμης σύμφωνα με την νεωτερική αντίληψη, ο οποίος υποστηρίζει τον χωρισμό της Πολιτικής από την Ηθική».

Τις χυνέπιες από την εφαρμογή στην πράξη της συγκεκριμένης θεωρίας, η οποία συμβαίνει να είναι κοινή πρακτική σε όλα τα επίπεδα της καθημερινής ζωής, διατρέχοντας και διαπερνώντας κάθε είδους εξουσία (καί όχι μόνο την πολιτική), οδηγώντας στην εκτράχυνση, τον εκχυδαισμό και την ασυδοσία τα αντιμετωπίζει όχι μόνο η Ελληνική κοινωνία, αλλά και η παγκόσμια κοινότητα.

Κατά συνέπεια, μάλλον ναι, ο καθένας μας οφείλει να γίνει Σωκράτης. Όχι μόνο για τον εαυτό του, αλλά και για το σύνολο εντός του οποίου ζει και αναπτύσσεται, ξεκινώντας από το στοιχειώδες Πυθαγορικό: πή παρέβην, τι δ' έρεξα, τι μοι δέον ουκ ετελέσθη;

Κι αν πιθανόν σ' αυτό το σημείο υποστήριζε κάποιος ότι το προαναφερόμενο είναι θέμα παιδείας, για την οποία ευθύνεται η Πολιτεία κατά κύριο λόγο, θα μπορούσα να σημειώσω ότι και η παιδεία είναι πέρα από κοινωνική παροχή, ουσιαστικά, θέμα προσωπικής επιλογής. Της επιλογής ενός βίου πεπαιδευμένου και σε σύμπνοια, οπωσδήποτε, με την Αλήθεια. Ενός βίου εν-συνειδήτου.

Εξ άλλου θυμάμαι πάντα τους δασκάλους να μας διδάσκουν, και μάλιστα σε εποχές που δεν ήταν καλλίτερες ή ευκολότερες από τις σημερινές, πως η οποιαδήποτε στιγμή μπορεί να καταστεί η πρώτη, η αφετηρία, προκειμένου να καταφέρουμε να σταθούμε με ειλικρίνεια και θάρρος απέναντι στον Καθρέφτη μας, και, εκτός από κάθε άλλο ζήτημα ή πρόβλημα στη ζωή, να έρθουμε αντιμέτωποι και με το περί ατομικής μας παιδείας ερώτημα. Ή, ακόμη και με τις διαπιστώσεις, όχι απλώς για την παιδεία που με τη στάση και τις πράξεις μας διδάσκουμε (ή/και επι-τρέπουμε να διδασκόμαστε), αλλά, κυρίως, ως προς την παιδεία που φέρουμε. Ως προς την παιδεία που ο καθένας μας είναι.

Τελειώνοντας, θα ήθελα με τη σειρά μου να ρωτήσω: οι άνθρωποι χωρίζονται ακόμη σε κατηγορίες όπως: καλοί/κακοί, αθώοι/φταίχτες, ειλικρινείς/ψεύτες κ.λπ.; Τα μανιχαϊστικά διλήμματα δεν έχουν στην εποχή μας πια ξεπεραστεί;

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ:

1. *Φιλοσοφία και Παιδεία*, τεύχος 58
2. Αριστοτέλους, *Πολιτικά*, I, II, εισαγωγή-μτφρ.-σχόλια, Δημήτρης Ι. Παταδής, εκδ. Ζήτρος, Θεσ/νίκη 2006
3. Αριστοτέλους, *Πολιτικά*, 1284 a3

Νατάσα Ζαχαροπούλου
Συγγραφέας

Παρουσιάζοντας

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΠΛΑΤΩΝΟΣ: -Αναβίωση υπό σύγχρονη ματιά-

Στις 18 Δεκεμβρίου 2011, η Υπουργός Παιδείας, Διά Βίου Μάθησης και Θρησκευμάτων, κ. Διαμαντοπούλου, και ο Δήμαρχος Αθηναίων, κ. Καμίνης, παρουσίασαν στο Μουσείο της Ακρόπολης τη δράση «Ακαδημία Πλάτωνος: οι δρόμοι της γνώσης – πολίτης και πολιτεία». Χαιρετισμούς απηύθυναν ο Υπουργός Πολιτισμού και Τουρισμού, κ. Γερουλάνος, ο πρύτανης του Ε.Κ.Π.Α. κ. Πελεγρίνης, ο Πρόεδρος του Κοινωφελούς Ιδρύματος «Αλέξανδρος Σ. Ωνάσης», κ. Παπαδημητρίου, ο Διευθύνων Σύμβουλος του Ιδρύματος Μείζονος Ελληνισμού, κ. Ευφραίμογλου, και η Πρόεδρος του Κοινοβουλευτικού Τομέα Πολιτισμού, κ. Ζούνη. Ο Καθηγητής του Α.Π.Θ. κ. Κάλφας μίλησε με θέμα «Η φιλοσοφία ως ζωντανό μάθημα». Πρόκειται για ένα σχέδιο που, με επίκεντρο την αναβίωση της Πλατωνικής Ακαδημίας, αποσκοπεί στην ανάδειξη της ελληνικής πολιτιστικής κληρονομιάς ως μέσου καλλιέργειας και γνώσης, στο ζωντάνεμα της περιοχής και στην ενεργοποίηση των πολιτών. Κατά τη σύγχρονη οπτική της αναβίωσης, συναντώνται η παράδοση και η τεχνολογία, ενώ ταυτόχρονα δίνεται βάρος στο πνεύμα και τη σημασία του αρχαίου χώρου, τόσο στο πλαίσιο της παιδείας και έρευνας, όσο και στο πεδίο της οικονομικής ανάπτυξης του ιστορικού κέντρου των Αθηνών. Τα εκπαιδευτικά προγράμματα που περιλαμβάνονται στο σχέδιο, στρέφονται γύρω από την εξοικείωση των μαθητών, των φοιτητών, καθώς και πολιτών κάθε ηλικίας, με τις αξίες της αρ-

χαίας Αθήνας, της ελληνικής γλώσσας και του ελληνικού πολιτισμού, και αποβλέπουν στην ανάδειξη της σημασίας της φιλοσοφίας στην καθημερινή ζωή. Επιπροσθέτως, συναρτώνται με την εφαρμοσμένη έρευνα, με σπουδές στην ιστορία, την αρχιτεκτονική, την τέχνη, τις φυσικές επιστήμες, με την πολύγλωσση ανάπτυξη ψηφιακής πλατφόρμας σχετικά με τον Πλάτωνα και με την προβολή της ιστορικής μνήμης της περιοχής. Τέλος, προβλέπεται η δημιουργία Διαδικτυακής Ακαδημίας με υπηρεσίες πληροφόρησης και ενημέρωσης για την αντίστοιχη πλατωνική, και εκ παραλλήλου επιδιώκεται η επιχειρηματική δραστηριότητα στην περιοχή που θα καλύπτει τον τομέα του Πολιτισμού.

Σωτήρης Φουρνάρος
δρ. Φιλοσοφίας

Ο χώρος της Ακαδημίας Πλάτωνος όπως είναι σήμερα

και Σχολιάζοντας

Μια εκδοτική επιτυχία στον χώρο της Φιλοσοφίας

Σπουδαίο εκδοτικό γεγονός αποτελεί η κυκλοφορία από τις εκδόσεις «Κέδρος» του «Φιλοσοφικού Λεξικού του Cambridge», σε μετάφραση στα ελληνικά από την αγγλική γλώσσα.

Για την Ιστορία του πράγματος αξίζει να αναφερθεί ότι το λεξικό αυτό είχε κυκλοφορήσει στην Βρεταννία από το έτος 1995. Περιλαμβάνει 4727 λήμματα γραμμένα από 440 συντάκτες τα οποία μεταφράστηκαν από 16 Έλληνες ειδικούς. Ενώ δηλαδή τα γνωστά λεξικά φιλοσοφικών όρων που κυκλοφορούν στα ελληνικά είναι έργο ενός ή δύο συγγραφέων, το λεξικό του Cambridge έχει συνταχθεί από ομάδα ειδικών σε κάθε τομέα της Φιλοσοφίας και ο κάθε φιλοσοφικός τομέας του έχει μεταφραστεί από αντίστοιχο ειδικό που ασχολείται με την Φιλοσοφία. Περιλαμβάνει σύγχρονα, πλην των καθιερωμένων, λήμματα για τον Άλμπερτ Αϊνστάιν, τον Ζίγκμουντ Φρόιντ, την κβαντική Μηχανική, την θεωρία των παιγνίων, την Ψυχολογία, την τεχνητή νοημοσύνη, την εικασία του Γκόλντμπαχ και επιπλέον διαθέτει όρους μαθηματικούς, της Πολιτικής Οικονομίας, των Κοινωνικών Επιστημών, της Θεολογίας, της Ψυχολογίας, της Θεωρίας των υπολογιστών κ.ά.

Παράλληλα η έκδοση αυτή καλύπτει πολλούς τομείς της σύγχρονης φιλοσοφικής σκέψης, όπως είναι η Φιλοσοφία του νου, ενώ ευρίσκονται καταχωρισμένα λήμματα για την αραβική, την αφρικανική, την ιαπωνική, την ιουδαϊκή, την κινεζική, την κορεατική, την γαλλική, την γερμανική «ηπειρωτική Φιλοσοφία», το «Ζεν», το «Ζιν», το «Γιανγκ», την «Γιόγκα» και άλλες φιλοσοφικές σχολές. Δίδεται έμφαση βεβαίως στην δυτική φιλοσοφική διάνοηση και μάλιστα στην «Αναλυτική Φιλοσοφία» του αγγλοσαξονικού κόσμου, χωρίς να παραγνωρίζονται και άλλες φιλοσοφικές παραδόσεις, αποτυπώνοντας τον διεπιστημονικό διάλογο που χαρακτηρίζει, όπως είναι γνωστό, το αγγλοσαξονικό εκπαιδευτικό σύστημα. Τούτο θα αποτελέσει ίσως το έναυσμα για να προβληματισθούμε οι Έλληνες ως προς την θέση που πρέπει να έχει η Φιλοσοφία στην καθημερινή μας ζωή και στο εκπαιδευτικό μας σύστημα, το οποίο συστηματικά παραγκωνίζει το μάθημα της Φιλοσοφίας από το σχολείο.

Γενικώς το «Φιλοσοφικό Λεξικό του Cambridge» θεωρείται ένα από τα εγκυρότερα λεξικά του είδους του, πολύτιμο εργαλείο για κάθε ειδικό, μελετητή της φιλοσοφικής σκέψης και του παγκοσμίου πολιτισμού.

Χρ. Ν. Πολάτωφ
δρ. Φιλοσοφίας

ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΚΑΙ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ

’Οδυσσέας ’Ελύτης (1911-2011)

’Εκατό χρόνια από τή γέννηση του ’Οδυσσέα ’Ελύτη. Τιμάμε τήν προσφορά του στον τόπο μας με μικρά αποσπάσματα από τό έργο του

’Αν δέν είχα κάτι τό πολύ δυνατό και άθώο συνάμα νά μέ συντηρεϊ, όπως οί μέντες και οί λουϊζες πού ευδοκιμοϋν στον έξώστη μου, θά είχα πεθάνει τής πείνας. Τόσο μακριά βρίσκομαι από τά πράγματα, τόσο κοντά στό κρυφό τους καρδιοχτύπι. Ξυπνάω τίς νύχτες άνήσυχος για κάποιαν απόχρωση του μώβ, ποτέ μου όμως για τό τί μπορεί νά γίνεται στά έμπορεία τής ’Αγοράς. ’Αλήθεια, δέν έχω ιδέα. ’Ακούω πώς έχουν πάντα μεγάλη πέραση τά δάκρυα κι οί αναστεναγμοί (τ’ αντίγραφα, όχι τά πρωτότυπα) όπως κι οί διακυμάνσεις του δολαριου, ο πληθωρισμός, οί συναλλαγές των κομμάτων - αλοίμονο. Μ’ έφαγε όπως τίς καρένες των καϊκιών ο άρμόβουρκος, ή μοναξιά.

**

Στήν όλίγη ’Ελλάδα πού μās απέμεινε, τό μόνο πού μπορείς ακόμη νά κάνεις είναι νά δέσαι στους θεούς σου. Ποιούς θεούς; ’Ω, μά είναι πολλοί. Σχεδόν όσοι και ο πληθυσμός τής χώρας. Δύο μέτρα κάτω άπ’ τή γης ή πάνω από τον πλαϊνό σου τοίχο τον γδαρμένο, άγρυπνοϋν. Μέ σπασμένες μύτες, κομμένο τον ένα βραχίονα, λίγο πράσινο παλαιοϋ καιροϋ στον μανδύα ή βυσσινί στους ώμους κι ένα βλέμμα πού δέν σταματάει επάνω σου μόνο τραβάει πέρα. Μοιάζουν συλλογισμένοι και σκυφτοί σαν νά κρατάνε πετονιές πού ’ναι τά ίδια τά νήματα τής ζωής μας. Κι αυτά όλα, μέσα σέ μιάν ατμόσφαιρα παραμονής μεγάλων γεγονότων πού δέν ξέρεις αν θά επιμβοϋν ποτέ.

(’Ιδιωτική ’Οδός)

**

’Η έλευθερία έχει δύο κοφτερές όψεις όπως τά παλιά ξυραφάκια

**

Κοίτα νά κόβεις κάθε τόσο τά νύχια τής ’Ιστορίας, επειδή έτσι και μεγαλώσουν θά πνίξουν κι έσένα και τήν αλήθεια.

**

’Ω δύσβατη δύσβατη ζωή, από ποιό σοκάκι γίνεται κανείς νά σέ περάσει!

(’Εκ του πλησίον)

Πουθενά άλλου δέν ένιωσα τή ζωή μου τόσο δικαιωμένη όσο πάνω στή γέφυρα ενός πλοίου. Στή θέση τους τή σωστή, τά πάντα: οί βίδες, οί λαμαρίνες, οί σωλήνες, τά συρματόσχοινα, οί άεραγωγοί, τά όργανα πλεύσεως και ο ίδιος έγώ πού έγγράφω τήν άέναη μεταβολή παραμένοντας στό ίδιο σημείο. ’Ενας πλήρης, αυτόρκης και συγκροτημένος κόσμος πού μου ανταποκρίνεται και του ανταποκρίνομαι και εισχωρούμε μαζί σαν ένα σώμα στον κίνδυνο και στό θαϋμα.

(Πλοιο διαρκείας ή χώρα μου)

Μιά μέρα πού ένιωθα νά μ’ έχουν εγκαταλείψει όλα και μια μεγάλη θλίψη νά πέφτει άργά στην ψυχή μου, τράβηξα, κει πού περπατούσα μέσ στα χωράφια χωρίς σωτηρία, ένα κλωνάρι άγνωστου θάμνου. Τό ’κοψα και τό ’φερα στό άπάνω χέιλι μου. Εϋθύς άμέσως κατάλαβα ότι ο άνθρωπος είναι άθώος. Τό διάβασα σ’ αυτή τή στυφή από αλήθεια ευωδιά τόσο έντονα πού πήρα νά προχωρώ τό δρόμο της μ’ έλαφρύ βήμα και καρδιά ίεραποστόλου. ’Ωσπου, σέ μεγάλο βάθος, μου έγινε συνείδηση πιά ότι όλες οί θρησκείες λέγανε ψέματα. Ναι, ο Παράδεισος δέν ήταν νοσταλγία. Οϋτε

πολύ περισσότερο, μιά ανταμοιβή. Ήταν ένα δικαίωμα.

(*Ο Μικρός Ναυτίλος*)

Ἡ ὕλη ἡλικία δέν ἔχει. Μόνον ν' ἀλλάζει ξέ-
ρει. Θές πάρ' την ἀπό τήν ἀρχή
Θές ἀπ' τό τέλος.

Ἡρέμα κυλάει ἐμπρός ἡ ἐπιστροφή
κι ἐσύ τήν παρακολουθεῖς δῆθεν ἀδιάφορος
Τραβᾶς ὡστόσο τό σχοινί
σ' ὄρμη Μυρτῶν ἔρμη
Δίχως οὐτ' ἓνα ἐλαιόδεντρο
νά σοῦ ἀπουσιάζει
Ἄχ Θάλασσα πάνω πού ξυπνᾶς
πῶς ξανακαινουργιώνονται ὅλα!

(*Δυτικά τῆς λύπης*)

Ἐπειδή ἐδῶ δέν πρόκειται πιά γιά τή φύση,
πού αὐτήν, πιστεύω, εἶναι πιά σημαντικό νά
τή διαλογίζεσαι παρά νά τή βιώνεις οὔτε κἀν
γιά τήν παράδοση. Πρόκειται γιά τή βαθύτερη
ἐκείνη δύναμη τῶν ἀναλογιῶν πού συνέχει τά
παραμικρά μέ τά σπουδαῖα ἢ τά καίρια μέ τά
ἀσήμαντα, καί διαμορφώνει κάτω ἀπό τήν κα-
τατεμαχισμένη τῶν φαινομένων ἐπιφάνεια
ἓνα πιά στερεό ἔδαφος γιά νά πατήσει τό πόδι
μου – παραλίγο νά πῶ ἡ ψυχή μου.

Μέσα σ' ἓνα τέτοιο πνεῦμα εἶχα κινηθεῖ ἄλλο-
τε, ὅταν ἔλεγα ὅτι ἓνα τοπίο δέν εἶναι, ὅπως
τό ἀντιλαμβάνονται μερικοί, κάποιο ἀπλῶς
σύνολο γῆς, φυτῶν καί ὑδάτων. *Εἶναι ἡ προ-
βολή τῆς ψυχῆς ἑνός λαοῦ ἐπάνω στήν ὕλη.*

Θέλω νά πιστεύω – καί ἡ πίστη μου αὐτή βγαί-
νει πάντοτε πρώτη στόν ἀγῶνα τῆς μέ τή γνώ-
ση - ὅτι, ὅπως καί νά τό ἐξετάσουμε, ἡ **πολυ-
αιώνια παρουσία τοῦ ἑλληνισμοῦ πάνω στά
δῶθε ἢ ἐκεῖθε τοῦ Αἰγαίου χῶματα ἔφτασε νά
καθιερώσει μιάν ὀρθογραφία, ὅπου τό κάθε
ὠμέγα, τό κάθε ὕψιλον, ἡ κάθε ὀξεῖα, ἡ κάθε
ὑπογεγραμμένη, δέν εἶναι παρά ἓνας κολπί-
σκος, μιά κατωφέρεια, μιά κάθετη βράχου
πάνω σέ μιά καμπύλη πρύμνας πλεύμενου,
κυματιστοῖ ἀμπελώνες, ὑπέρθυρα ἐκκλησιῶν,
ἀσπράκια ἢ κοκκινάκια, ἐδῶ ἢ ἐκεῖ, ἀπό πε-
ριστεριῶνες καί γλάστρες μέ γεράνια.**

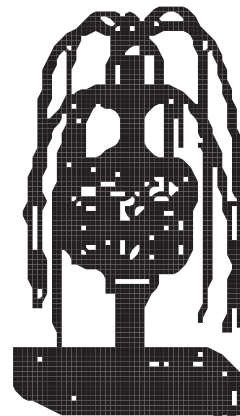
**Εἶναι μιά γλώσσα μέ πολύ αὐστηρή γραμμα-
τική, πού τήν ἔφκιασε μόνος του ὁ λαός, ἀπό
τήν ἐποχή πού δέν ἐπήγαινε ἀκόμη σχολεῖο.
Καί τήν τήρησε μέ θρησκευτική προσήλωση
κι ἀντοχή ἀξιοθαύμαστη, μέσα στίς πιά δυ-
σμενεῖς ἑκατονταετίες. Ὡσπου ἤρθαμ' ἐμεῖς,
μέ τά διπλώματα καί τούς νόμους, νά τόν
βοηθήσουμε. Καί σχεδόν τόν ἀφανίσαμε.
Ἀπό τό ἓνα μέρος τοῦ φάγαμε τά κατάλοιπα
τῆς γραφῆς του καί ἀπό τό ἄλλο τοῦ ροκανί-
σαμε τήν ἴδια του τήν ὑπόσταση, τόν κοινωνι-
κοποιήσαμε, τόν μεταβάλαμε σέ ἓνα ἀκόμα
μικροαστό, πού μᾶς κοιτάζει ἀπορημένος ἀπό
κάποιο παραθυράκι κάποιας πολυκατοικίας
τοῦ Αἰγάλεω.**

Δέν ἀναφέρομαι σέ καμιά χαμένη γραφικότη-
τα. Οὔτε θυμᾶμαι νά 'χω ζήσει σέ καμιά καλή
ἐποχή γιά νά τή νοσταλγῶ. Ἀπλῶς, δέν ἀνέ-
χομαι τίς ἀνορθογραφίες. Μέ ταράζουν. Νιώ-
θω σάν ν' ἀνακατώνονται τά γράμματα στό
ἴδιο μου το ἐπώνυμο, νά μήν ξέρω ποιός
εἶμαι, νά μήν ἀνήκω πουθενά. Τόσο πολύ
αἰσθάνομαι νά εἶναι ἡ ζωή μου συνυφασμένη
μ' αὐτήν τήν «ὑδρογεία λαλιά», πού δέν εἶναι
παρά ἡ ὀπτική φάση τῆς ἑλληνικῆς λαλιάς,
τῆς ἱκανῆς μέ τή διπλή τῆς ὑπόσταση νά ὀμι-
λεῖ καί νά ζωγραφίζει συνάμα.

(*Τά δημοῖσια καί τά ἰδιωτικά*)

Ἐπιμέλεια:

**Μαρία Μαρκαντωνάτου,
Νατάσα Ζαχαροπούλου**

Ο διαχρονικός Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης

-Μύστης της Λαϊκής Παράδοσης, Λάτρης της Λαϊκής Μούσας-

Της ΦΩΤΕΙΝΗΣ ΣΩΤΗΡΟΠΟΥΛΟΥ

Εκπαιδευτικού - Εικαστικού

Η πλούσια νοημάτων ζωή του απλού ανθρώπου του λαού τροφοδότησε την έμπνευση του Α. Παπαδιαμάντη στην αναζήτηση ουσίας και ψυχής, για να συνδυάσει και να μορφοποιήσει το εικαστικό με το συναισθηματικό, το φιλοσοφικό με το μεταφυσικό.

Ο Σκιαθίτης Παπαδιαμάντης τις ομορφιές της μικρής Πατρίδας του τις μετουσίωσε σε λόγο.

«Όμορφη είναι η Σκιάθος του Θεού, μα η Σκιάθος του Παπαδιαμάντη ομορφότερη», έγραψε ο Ανδρ. Καρκαβίτσας.

Στις περίτεχνες περιγραφές του ο Παπαδιαμάντης δεν περιοριζόταν μόνο στις φυσικές ομορφιές της Σκιάθου, σ' απόκρυφα λιμανάκια της, στη λίμνη, στους κήπους, στα στενά σοκάκια «δίπλα στην άμμο του Χειμαδιού, κάτω από τον βραχώδη κρημό τού πάνω μαχαλά», αλλά έσμιγε το ίδιο αξιοθαύμαστα το απλοϊκό μεγαλείο της ζωής των ανθρώπων της. Συνήθιζε να συναναστρέφεται με απλούς αλλά ξεχωριστούς ανθρώπους της καθημερινής βιοπάλης: με καρaboκύριδες και καλαφατάδες, ή με συνταξιούχους και απομάχους ναυτικούς, στα καφενεία και στα καπηλειά, ή και με γριές μαυρομαντηλούσες, σταχομαζώχτρες κι ελαιομαζώχτρες, εμπνεόμενος από τον τρόπο ζωής τους, από τις ιστορίες τους και γενικά από τη συμπεριφορά τους, της οποίας ο αυθορμητισμός διέφερε από τους κλειστούς τύπους της ανώτερης κοινωνίας, στις παρέες των οποίων σπάνια εμφανίζετο.

Είχε το μεγάλο χάρισμα να παρατηρεί τη φύση και τα πρόσωπα, να τα συγκρατεί στην ισχυρή του μνήμη και μετά να τ' απεικονίζει σε γοητευτικές διηγήσεις, μεγάλες ή μικρές, στα μυθιστορήματα και τα διηγήματά του.

Δεν τον κέρδισε το επάγγελμα του δασκάλου

ή του φιλολόγου καθηγητή όπως επιθυμούσε ο πατέρας του, γιατί τον ενέπνεε η Τέχνη, η μελέτη της Λογοτεχνίας, των ξένων γλωσσών και των λαϊκών παραδόσεων των απλών ανθρώπων τόσο της Σκιάθου όσο και της Αθήνας.

«Για κάθε άνθρωπο, χτίριο, δέντρο, ρεματιά, βουνάκι, είχε και μια ιστορία να διηγηθεί, και άμα ήθελε να γράψει ένα διήγημα του έφτανε να ξεφυλλίσει τη μνήμη του ζευγαρώνοντάς την με το βαθύ του αίσθημα», «Τόπος, χρόνος, πλοκή, επεισόδια, λόγια, χωρατά, θρήνοι, λύπη, ξετυλίγονταν μοναχά τους κορδέλα», γράφει επίσης ο Α. Καρκαβίτσας.

Με τη λυρική περιγραφή της φύσης, με την ειλικρίνεια, την απλότητα και τη ρεαλιστική απεικόνιση των ηρώων του, και κυρίως μέσα από τη γοητεία και τη συγκίνηση που αποπνέει ο εσωτερικός κόσμος του πνεύματος, κατόρθωσε ν' αναπλάσει έναν κόσμο που δεν προϋποθέτει τη γνώση μιας κοινωνίας αλλά την παρέχει. Μας αποκαλύπτει, πολλές φορές, κόσμους που μας ήταν άγνωστοι και μας γίνονται οικείοι μέσα από διαχρονικά μηνύματα και αλήθειες ως φιλοσοφικές ιδέες αναμφισβήτητες, αδιαφιλονίκητες. Οι εικόνες του μας επιτρέπουν ν' απενίσουμε σε ανοιχτούς ορίζοντες κάθε φορά και μια άλλη μορφή, μια άλλη πλευρά της πραγματικότητας, σε κοινωνική ή σε συναισθηματική διάσταση, ενώ η ομορφιά τους εναλλάσσεται σε χρώματα, σε σχήματα, ακούσματα και ψιθύρους, εναρμονίζοντας την κίνησή τους στον χρόνο, σ' αυτόν τον αδηφάγο των ζωντανών στιγμών.

Οι διάλογοι και η περιγραφή των χαρακτηριστων στα έργα του Παπαδιαμάντη εμφανώς αναδεικνύουν νοήματα ή και μηνύματα που θα ήθελε να μεταφέρει στους αναγνώστες, ως πυ-

ρήνα διαχρονικών αξιών, ικανών να καθοδηγούν τη σκέψη και τη συμπεριφορά, τις επιλογές και τις πράξεις. Δικαιοσύνη, ελευθερία, υπευθυνότητα, ταπεινοφροσύνη, σεβασμός και αγάπη, είναι βασικές αξίες για κοινωνία ανθρώπινη και πολιτισμένη. Αλλά χωρίς στο έργο του ν' αναβλύζουν ξεκάθαρα οι έννοιες αυτές, έρχονται αντίστροφα να πάρουν θέση και ν' αναδειχθούν οι αντίθετες μορφές τους. Ο κόσμος του Παπαδιαμάντη βρίσκεται σε μια ατμόσφαιρα αδικίας, βασάνων, στέρησης, αποτυχίας, και ταλαιπωρίας των πτωχών, με επιτέγασμα όμως πολλές φορές τη δικαίωση.

Οι αντίθετες τοποθετήσεις στη Λογοτεχνία είναι ένα στοιχείο που δημιουργεί έντονες συγκινήσεις προκαλώντας πολύπλοκα συναισθήματα. Αυτή η αντίθεση συνθέτει μια περίεργη όσο και γοητευτική αρμονία κάτω από τη μαγική μπαγκέτα του «μουσικού» Παπαδιαμάντη, όπου ο λυρισμός της διήγησης εναρμονίζεται με συγκλονιστικές, πολλές φορές, ανθρώπινες παρακρούσεις, όπως στο μυθιστόρημά του «η Φόνισσα». Εδώ τα συναισθήματα ελίσσονται μεταξύ της τέρψης και της οργής αφήνοντας τον αναγνώστη να ταξιδέψει σε φουρτουνιασμένες θάλασσες, αλλά και να πλευρίσει σε ηλιόλουστα ακρογιάλια όμως αφιλόξενα για ν' αράξει, ενόσω η μαγεία εναρμόνισης της πλοκής του έργου αναζητά την ολοκλήρωσή της.

Τα αφιερώματα στο έργο του Α. Παπαδιαμάντη άνοιξαν διάπλατα τις σελίδες όπου με αγάπη έσκυψε γράφοντας για τις ανησυχίες της ψυχής και για το μεγαλείο του απλού ανθρώπου του λαού που έζησε μέσα σε χαρές και λύπες, πάντοτε αναζητώντας την ουράνια προστασία ή και ευχόμενος η θεία δίκη να ελευθερώσει τις καρδιές και ν' απαλλάξει τον νου από την έγνοια της τιμωρίας του κακού. Πλούσια είναι η ανταμοιβή από την προσέγγιση του θησαυρού που κρύβει η γραφή και το πνεύμα του συγγραφέα, όταν με απaráμιλλη λογοτεχνική δεινότητα ξετυλίγει συναισθήματα στο τοπίο

του μύθου και της πραγματικότητας, ενώ αποκαλύπτει πηγές ευαισθησίας που οδηγούν σε σκέψεις και πράξεις, πολλές φορές με όλα τα λάθη της παρορμητικότητας ή της νοοτροπίας και των ταμπού της εποχής.

Είναι πράγματι εκπληκτική η διαχρονικότητα και η ανθεκτικότητα των κειμένων του Παπαδιαμάντη, με τους συμβολισμούς και τις μεταφορές, με τη δύναμη που ζωντανεύει τοπία, χαρακτήρες και γεγονότα, ήθη και παραδόσεις, ώστε να διατηρείται η συναισθηματική φόρτιση αναλλοίωτη, έστω και κατά τη μεταφορά του κειμένου σε απλούστερη γλώσσα και χωρίς τη μελωδία της ντοπιολαλιάς.

Εκτιμήσεις και επιλογές, ως στοιχεία έμπνευσης, ακολουθούν καιρούς και τόπους. Οι συμβολισμοί όμως και οι μεταφορικές έννοιες γίνονται πάντα διαχρονικά σημεία της ζωής, αποδίδοντας ανθρώπινα ψυχογραφήματα τα οποία ο συγγραφέας αφήνει ανερμήνευτα, ασχολίαστα, προσφέροντας έτσι στον αναγνώστη τη χαρά της συμμετοχής του σε μια διαρκή ανίχνευση της βαθύτερης αιτίας, παρωχημένης ίσως αλλά πάντα υπάρχουσας, κάτω από μορφή ανάλογη και προσαρμοσίμη στις εκάστοτε ιδιαιτερότητες των τόπων και χρόνων.

Η τέχνη για να λάμπει έχει ανάγκη τις φωτεινές αναλογίες που δεν θαμπώνουν και δεν εξαφανίζονται στην ομίχλη του παρελθόντος ή σε σκουριασμένες αντιλήψεις, με αρνητική επίδραση, εμπόδιο στην ανάδειξη της ομορφιάς του έργου. Ο λόγος, η γλώσσα, οι εικόνες, το χρώμα, πάντα επισκιάζουν τον μύθο ως μη αυτοσκοπό του λογοτεχνικού έργου, χαρίζοντας ξεχωριστές συγκινήσεις που μόνο η τέχνη μπορεί να προσφέρει.

Ηχαρά της δημιουργίας είναι το ταξίδι στο τοπίο της διήγησης, της περιγραφής των συγκινησιακών στιγμών του συγγραφέα όταν ξεδιπλώνει τον κόσμο του, την ψυχή του, επιλέγοντας τις κατάλληλες ψηφίδες που θα στήσουν την απεικόνιση της ευαισθησίας του,

βλέποντας, παρατηρώντας τα διαμάντια που παραμένουν άγνωστα στην Ιστορία και μόνο η τέχνη τα σώζει για να τα παραδώσει και να τα γνωρίσουν οι μεταγενέστεροι.

Η μεγαλύτερη αξία στο έργο του Παπαδιαμάντη είναι τα βιώματά του, τα ακούσματά του, το περιβάλλον του, τα αισθήματα της εποχής του, το μεγαλείο ή και η μικρότητα των ανθρώπων της· εικόνες που με αισθαντικότητα και δεξιοτεχνία περιγράφει, σε αλληλουχία αξιοθαύμαστη, χωρίς περιττούς σχολιασμούς. Οι προσωπικές παρεμβάσεις, τις περισσότερες φορές, αλλοιώνουν τη χρωματική, τη μουσική αρμονία η οποία αβίαστα κυλά σε δική της υπερβατική κλίμακα με απόγειο όπου κρύβεται η αλήθεια για τον προορισμό του ανθρώπου.

Οι διαχρονικές αλήθειες, μέσω των συμβολισμών της τέχνης, ταξιδεύουν στον χρόνο θέλγοντας και καλλιερμώντας συγχρόνως τον ψυχισμό και τα πνευματικά ενδιαφέροντα, μεθερμηνευόμενες, κάθε φορά, ανάλογα με την ιδιαιτερότητα των αναζητήσεων, ως προσφορά ανάτασης, διαύγειας και γαλήνης, ή ακόμη και διαφωτισμού για τα δίκαια της επιβίωσης των πάντων.

Οι εκάστοτε ερμηνείες του συμβολισμού στην τέχνη είναι απεριόριστες. Ένας πακτωλός μεταφορικών εννοιών αποκαλύπτει τη διαχρονικότητα των αξιών, όπου το άσβεστο φως της αλήθειας, γυμνής από τα ψεύτικα στολίδια του αποπροσανατολισμού, οδηγεί σε σωστή κατεύθυνση, μέσα από τον επαναπροσδιορισμό των συνειδήσεων.

«Όταν σημάνει το τέλος, σου χαμογελά μια νέα αρχή». Σ' αυτό το λόγο η Λογοτεχνία, μεταφορικά, έδωσε παραδείγματα αναδίπλωσης, επαναπροσδιορισμού συνείδησης, με πισωγύρισμα στις αξίες του προορισμού του ανθρώπου, μιλώντας για την απελευθέρωσή του απ' όποια ψυχικά δεσμά, ώστε να στέκει όρθιος, δυνατός και περήφανος. Σε ερμηνεία πολλών διαστάσεων, «ο μικρός αλλά ο Μέγας» όταν φτάσει στα άκρα, το τέλος όταν αντικρίσει «με

το μαχαίρι στο κόκκαλο», «με το λουρί στο λαιμό», συνέρχεται, ανορθώνεται, «αγριεύει και θεριεύει» και πετά από πάνω του το ζυγό· για να μπορεί να σκέπτεται ελεύθερα και να πράττει σωστά για το καλό όλων. Οπότε το «νέο ξημέρωμα» φωτίζει τους πάντες και τα πάντα.

Ο συμβολισμός στη Λογοτεχνία ελίσσεται και τρέχει σαν το ρυάκι από τη νερομάνα πηγή της έμπνευσης, ποτίζοντας μνήμες, ν' ανθίσουν λουλούδια και να καρπίσει το σήμερα. Ενώ ανιχνεύοντας στο χθες αλήθειες και ακρότητες αποκαλύπτεται η «παλίντονος αρμονία», το πισωγύρισμα στις αξίες και στη μεσότητα που θα εμπνεύσει το αύριο.

Σε μια εποχή που διαμορφωμένη ντόπια παράδοση δεν υπήρχε, το 1883, ο Ν. Πολίτης, δια του διευθυντού του περιοδικού «Εστία», προκηρύσσει ένα «διαγωνισμό» με την πρόθεση να στραφούν οι λογοτέχνες προς τη συγγραφή ελληνικού διηγήματος. Η προκήρυξη έστρεφε τους συγγραφείς «προς τα πίσω»: στον τόπο καταγωγής, στις ρίζες τους, στα παιδικά τους χρόνια, στους προγόνους τους, στις τοπικές παραδόσεις, ενώ ενεργοποιούσε παράλληλα την εθνική μνήμη. Ως θεματοφύλακες του ιερού παρελθόντος, οι πεζογράφοι όφειλαν τη δημιουργία εθνικού έργου. Στο κάλεσμα του Ν. Πολίτη ανταποκρίθηκαν με ενθουσιασμό πολλοί, όπως ο Βιζυηνός, ο Δροσίνης, ο Παπαδιαμάντης, ο Μωραϊτίδης, οι οποίοι και έδωσαν κατόπιν αξιόλογο έργο.

Ο Παπαδιαμάντης, μύστης της λαϊκής παράδοσης και απογοητευμένος από τη δυτικόφρονα ατμόσφαιρα της πρωτεύουσας, όπως δείχνεται στα «φραγκοφορεμένα» ήθη της Αθήνας, στρέφεται στη διάσωση της μικρής κοινωνίας του νησιού του, η οποία αναδεικνύεται με την πέννα του πηγή ανεκτίμητων εθνικών θησαυρών. Πιστός του πνεύματος ο Παπαδιαμάντης, και όπως καλά γνωρίζουν όλοι ότι το πνεύμα δεν αποτιμάται όσο του αξίζει, έμεινε φτωχός ως το τέλος της ζωής του, αποτυπώνοντας πάνω στο χαρτί τα διαμάντια του πνεύματός του, ενώ παράλληλα κόπιαζε σκληρά στην εφημερίδα

και μοχθούσε πάνω σε μεταφράσεις για ελάχιστα χρήματα. Ο ίδιος όμως όχι μόνο δεν περηφανευόταν, αλλά ούτε καν σαν σκέψη περνούσε από τον νου του πόσο μεγάλο πνεύμα ήταν.

Το έργο του αποτελεί κατά μία έννοια έναν καθρέφτη που αντανακλά την εικόνα της εποχής του και ιδίως του μικρού νησιού του με τα καθημερινά γεγονότα, τις συνήθειες, τις ιστορικές στιγμές, τις δυσβάστακτες ανηφορίες της ζωής, τον αγώνα για επιβίωση. Ένας παραλληλισμός ενός στίχου του Παπαδιαμάντη προς τη μητέρα του που γράφει: «Συ είσαι η ρίζα και πρέπει να μείνης δια να μη μαρανθή το δέντρο», θα μπορούσε να ισχύει το ίδιο για την ελληνική παράδοση και για την ελληνική ψυχή που τράφηκε και κάρπισε στα ελληνικά χώματα.

Ο Παπαδιαμάντης προσηλωμένος ιδιαίτερα στους «δημώδεις τύπους», στο περίπλοκο γλωσσικό θέμα ξανοίχτηκε αυθόρμητα και γενναία σε μια γλωσσική πρόσμιξη που χώραγε κάθε ελευθερία, από την τοπική διάλεκτο και τη δημοτική έως την αυστηρή καθαρεύουσα. Στις περιγραφές και στους διαλόγους ό,τι ντόπιο του ερχόταν στο νου, τούρκικο, αρβανίτικο, φράγκικο, το έγραφε. Έτσι ζωντανεύουν τα διηγήματά του και μας γίνονται οικεία, σαν σημερινά. Όμως ενώ γράφει για απλούς ανθρώπους φέρνει μαζί του, στον τρόπο που τους προσεγγίζει, όλο τον πλούτο της γλώσσας και της μάθησης που του χάρισε η θητεία του στην αρχαία γραμματεία. Ανεξάντλητες είναι οι μεταφορές στις περιγραφές του με παραθέματα από τον Όμηρο και από τον Ησίοδο καθώς και φιλοσοφικών ρήσεων.

Το υλικό στην ανάπτυξη των εξιστορήσεων του βρίσκεται όχι στον χώρο του δυναμισμού και της ισχύος, της φιλοδοξίας και της επιβολής, αλλά στον χώρο της ανημπόριας, στις καρδιές των ηττημένων της ζωής, των δειλών, των άπραγων, των αλκοολικών, των «ξεχωρισμένων», των περιθωριακών.

Αυτή η τάση ίσως προήλθε από τη δική του ψυχολογία και την αδυναμία χαρακτήρος που

καλλιεργήθηκε από τα παιδικά του χρόνια, όταν περιορισμένος στις αυστηρές παιδαγωγικές αρχές του πατρικού σπιτιού δεν μπορούσε να παραβγεί με τα σκληραγωγημένα παιδιά στο τρέξιμο, στα επικίνδυνα παιχνίδια τους, καθώς σαν κασίκια πήδαγαν ξυπόλυτα και ηλιοκαμένα από βράχο σε βράχο ή πέφτανε στη θάλασσα με τα πόδια ή με το κεφάλι «ανάλογα με τις απαιτήσεις της επίδειξης». Οπότε γινόταν εύκολο θύμα της παιδικής αναληθσίας στις παρέες που εκδηλωνόταν χωρίς αναστολές και ενδοιασμούς.

Από ένα στιχούργημα προς τη μητέρα του, εικοσιτετράχρονος πλέον μαθητής της Δ΄ τάξης του Βαρβακείου, γράφει: «Εγώ 'μαι τ' άμοιρο, το σκοτεινό τρυγόνι / οπού το δέρνει ο άνεμος, βροχή που το πληγώνει», και «στην αγκαλιά σου τη γλυκειά, μανούλα μου ν' αράξω, μες στο βαθύ το πέλαγο αυτό, πριχού βουλιάξω», εύκολα μαντεύουμε την αδυναμία του χαρακτήρα του απέναντι στη ζωή.

Στα διηγήματά του ξεδιπλώνει μνήμες από την παιδική του ηλικία, καθώς και απ' την καθημερινή ζωή των απλών ανθρώπων του νησιού του.

Οι πικρίες, τα βάσανα, η μικρότητα και η μεγαλοσύνη της ψυχής είναι η Μούσα του στις λογοτεχνικές του συλλήψεις.

Η φαντασία του δημιουργού δεν παίρνει σάρκα και οστά μόνο από την προσωπική του πραγματικότητα. Το «είδα κι άκουσα» όταν κωδικοποιείται γίνεται έμπνευση και μεταφορά στη φαντασία για ν' αναγεννηθεί η Ιδέα και η Αλήθεια, στοιχεία που αντέχουν στον χρόνο μέσα από την τέχνη του συγγραφέα που αγγίζουν ό,τι η ελληνική πνευματικότητα έχει αναδείξει.

Η Αρχαία Ελλάδα πηγή έμπνευσης στη Μουσική -Έλληνες και Ξένοι Συνθέτες-

Της Λίτσας Λεμπέση
Εκπαιδευτικού

Η Μουσική έχει τη δύναμη να διαπλάθει την ποιότητα του ήθους της ψυχής συνηθίζουσα αυτήν εις την δυνατότητα ευγενούς και αγνής τέρψης. (Αριστοτέλης)

Η Μουσική είχε σημαντική θέση στη ζωή των Αρχαίων Ελλήνων. Αποτελούσε θεμελιακό, αναπόσπαστο μέρος της αρχαίας ελληνικής παιδείας.¹ Η λέξη Μουσική έχει προέλευση αρχαιοελληνική. Παράγεται από τη λέξη Μούσα. Οι Εννέα Μούσες, θεές του ρυθμού και του τραγουδιού, προστατεύουν τις διάφορες μορφές Τέχνης. Άμεση σχέση με τη μουσική είχαν: Η Ευτέρπη, (μουσική και αυλός), η Πολύμνια, στο τραγούδι και τους ύμνους, η Ερατώ, στο ερωτικό τραγούδι και η Τερψιχόρη στη χορική, λυρική ποίηση και τον χορό. Ο Απόλλων Μουσηγέτης, ο επικεφαλής των Μουσών, ο θεός της Μουσικής και της Ποίησης, ήταν και ο ίδιος εκτελεστής λύρας.

Με τον όρο Μουσική χαρακτηρίζεται μια ενότητα Μουσικής και λόγου. Στη λυρική ποίηση, λόγια μελωδικά με τις χορδές της λύρας συνταιριασμένα², αναφέρονται στον Αρχίλοχο τον Πάριο, την Σαπφώ από τη Λέσβο και τον Αλκαίο.

Ο ραψωδός συνοδευόταν από τον κιθαρωδό στην αφήγησή του, από την αρχαϊκή εποχή, (7ο-6ο αι.).

Ο Διόνυσος, θεός του χορού και του θεάτρου, στην ακολουθία του είχε τον Μαρσύα που έπαιζε αυλό. Στις γιορτές του Διονύσου, ο διθύραμβος - τράγων ωδή, γέννησε την τραγωδία.

Στους μύθους που η Ιστορία τους αφορά την επιρροή της μουσικής, θυμίζω τον Οδυσσέα : οι Σειρήνες με τη δύναμη του τραγουδιού τους μπορούσαν να του αλλάξουν την πορεία. Τον Ορφέα : με τη μουσική της λύρας του γητεύει και πείθει τον Πλούτωνα και την Περσεφόνη να κατέβει στον Άδη για την Ευρυδίκη του.

Στον Αισχύλο, Σοφοκλή και Ευριπίδη ο χορός σχολιάζει και τραγουδά ημικυκλικά: το τραγούδι της εισόδου, τα στάσιμα και την έξοδο.

Στον Αριστοφάνη (5ο προς 4ο αι.) η χορική, η λυρική ποίηση και τα τραγούδια είναι απλούστερα. Συνοδεύονται από μουσικούς εκτελεστές, δεξιότητες οργάνων, εγχόρδων (άρπα, λύρα) και πνευστών (αυλό, δίαυλο).

Στη Σημειογραφία υπήρχαν δυο συστήματα, ένα για την οργανική μουσική κι ένα για τη φωνητική, χρησιμοποιώντας τα γράμματα του αλφαβήτου.

Ο Πλάτων χώριζε κάθε διάλογο σε δώδεκα τμήματα, έτσι ώστε το καθένα να αντιστοιχεί σε μια νότα 12τονικής κλίμακας, εκείνη που εκ του φυσικού παράγεται από το μονόχορδο όργανο της σχολής του Πυθαγόρα.

Τον 4ο προς 3ον αιώνα, ο Αριστόξενος, μαθητής του Αριστοτέλη, ασχολείται, σε αντίθεση με τους Πυθαγόρειους, όχι με τους αριθμούς αλλά με την ακουστική εμπειρία. Ο Αριστόξενος χρησιμοποίησε τον όρο «*λογώδες μέλος*», μελωδία που μιλιέται, δηλαδή κειμενική εκφώνηση.³ Είδος του Γρηγοριανού μέλους κατά το Μεσαίωνα.

Οι αρχαίες τραγωδίες, όπου ο άνθρωπος ήταν μέτρο των πάντων, μεταφράστηκαν στην εποχή της Αναγέννησης. Ο προσανατολισμός προς την αρχαιότητα, ήταν το ερέθισμα να γραφτούν όπερες, με ανάλογα θέματα.

Παρ'όλο που η μουσική του 15ου-16ου αι. δεν βρήκε πρότυπα, όπως οι άλλες τέχνες, τα στοιχεία της Αναγέννησης αντικατοπτρίζονται στον τρόπο γραφής της Μουσικής.

Είναι ο αιώνας με τη διαρκή εξέλιξη, τόσον όσον αφορά την τεχνική σύνθεσης, όσο και την αντιμετώπιση της μουσικής γενικά.

Η πολυφωνική φωνητική μουσική φτάνει στο απόγειό της και η οργανική, παραμένοντας στο επίκεντρο, αναπτύσσει παράλληλα μια πρώτη αυτονομία, μια αυτάρκεια.

Στη Φλωρεντία, ποιητές και μουσικοί, επηρεασμένοι από την μετάφραση των αρχαίων ελληνικών τρα-

γωδιών και φιλοσοφικών έργων, στα τέλη του 16ου αι., προσπάθησαν την αναβίωσή τους μέσα από μελοποιημένα λιμπρέτα.

Μια ιδιαίτερη επεξεργασία του μέλους, αναπτύσσεται στην Αγγλία. Αποτέλεσμα είναι μια φυσική, ρέουσα μελωδία, διαρθρωμένη, με στάσεις βάσει του κειμένου, για τις αναπνοές, καθαρά δομημένη, με απλά μελίσματα.

Η μουσική συμμετέχει στην εξέλιξη της δράσης του κειμένου και κατά κάποιο τρόπο, περιγράφει τα συναισθήματα των ηρώων. Έτσι δημιουργήθηκε η όπερα με μονωδίες, χορωδιακά και οργανικά μέρη. Στη Γαλλία, το 1580, έχει αρχίσει η αυλική λυρική τραγωδία. Από τα πρώτα έργα εμπνευσμένα από την αρχαιότητα, είναι η *Ευρυδίκη του Πέρι*, και με το ίδιο θέμα, του Κασσίνι. Ταυτόχρονα στη Νάπολι ακμάζει η όπερα.

Η χαμένη όπερα του Μοντεβέρντι *Θρήνος της Αριάδνης* για το Θησέα (1608, Μάντοβα), είναι ένα παράδειγμα πρώιμης άριας της όπερας, όπου το κείμενο είναι συνδεδεμένο άλλοτε με απαγγελία (ρετσιτατίβο), συνοδεία οργάνων ή χωρίς, με ένα τρόπο ελεύθερο, όπως περίπου ήταν τα *Μαδριγάλια*.

Αργότερα, στο κλασικό γαλλικό θέατρο, ο Λουλί, στα έργα του Μολιέρου, ενσωματώνει χορούς και τραγούδια που γίνονται αγαπητά στο κοινό. Ταυτόχρονα συμβάλλει και στην όπερα, διαμορφώνοντας ένα διαφορετικό τρόπο έκφρασης, με εισαγωγές και χορούς.

Είχαν προηγηθεί βέβαια, μεγάλοι δάσκαλοι πολυφωνικής μουσικής, όπως ο Παλεστρίνα, ο Ορλάντο ντι Λάσσο, ο Μοντεβέρντι, οι οποίοι είχαν ήδη προετοιμάσει την εποχή μπαρόκ.

Αυτή η μικρή ιστορική αναφορά γίνεται γιατί, κατά τη διάρκεια της έρευνας αυτής, διεπίστωσα ότι υπερτερούσαν, στα έργα τα εμπνευσμένα από την αρχαιότητα, οι όπερες. Ιδιαίτερα στην Αναγέννηση αλλά και στην κλασική και ρομαντική περίοδο, ακόμη και στην σύγχρονη. Ανάμεσα σ' αυτούς που μελέτησαν κι αγάπησαν την ελληνική μυθολογία και κυρίως την τραγωδία, συγκαταλέγονται σημαντικά ονόματα συνθετών όλων των εποχών.

Φιλόσοφοι, ήρωες και ηρωίδες, τροφοδοτούν τα περισσότερα μουσικά έργα. Ενδεικτικά αναφέρω

τους φιλοσόφους: Ηράκλειτο, Σωκράτη, Πλάτωνα. Ηρωίδες: Αντιγόνη, Ηλέκτρα, Μήδεια, Πηνελόπη. Ήρωες: Προμηθέα, Ορφέα, Οδυσσέα, Οιδίποδα, Ηρακλή, ονόματα τα οποία είναι ανάμεσα στα έργα που ακολουθούν στην έρευνα αυτή.

Σημειώνω ότι στην καταγραφή συμπεριλαμβάνονται και έργα, των οποίων η πηγή τους δεν είναι άμεσα συνδεδεμένη με τα αρχαία κείμενα, όπως π.χ. Ανδρομάχη, Ιφιγένεια, Φαίδρα του Ρακίνα. Μήδεια του Σενέκα. Αντιγόνη Ζ. του Ανούιγ. Αντιγόνη, Αγαμέμνων του Ζ. Κοκτώ. Περσεφόνη, του Α. Ζιντ. Γαλάτεια του Λαφονταίν κ.ά.

Φυσικά, υπάρχουν μουσικά έργα και από άλλα είδη γραφής, όπως, ορχηστρικά, χορωδιακά, πιανιστικά και άλλα.

Η διάταξη που ακολουθείται στον κατάλογο, είναι η εξής: Το θέμα-τίτλος του έργου σημειώνεται με κεφαλαία γράμματα (κατ'αλφαβητική σειρά). Οι Έλληνες συνθέτες, οι ξένοι συνθέτες, επίσης αλφαβητικά. Διαχωρίζονται οι ξένοι με αλλαγή παραγράφου. Τέλος, ακολουθεί το είδος μουσικής γραφής εντός παρενθέσεως⁴.

ΑΓΑΜΕΜΝΩΝ Αισχύλου: Ανδριτσάκης, Πλάτων (για φωνή και ορχήστρα δωματίου). Αρύβας Δίων (χορόδραμα).

Βάρβογλης, Μάριος (μουσική για αρχαίο δράμα). Δραγατάκης, Δημήτρης (σκηνική μουσική). Θεοδωράκης Μίκης (μουσική για αρχαίο δράμα). Κραουνάκης, Σταμάτης Το σπίτι του Αγαμέμνονα, (Κύκλος τραγουδιών). Μιμίκος Θόδωρος (μουσική για αρχαίο δράμα). Παλλάντιος Μενέλαος (μουσική για αρχαίο δράμα). Ρώτας, Νικηφόρος (μουσική για αρχαίο δράμα). Χρήστου Γιάννης (σκηνική μουσική). Μιγιάλι Νταριούς (σκηνική μουσική, Παρίσι, 1927). Πάρι, Σερ Χούμπερτ (σκηνική μουσική). Πιζέτι, Ιλντεμπράνο (για χορωδία, ορχήστρα).

ΑΔΕΛΑΪΣ: Κόκκι, Τζοακίνο (όπερα). Τέλεμαν, Γκέοργκ Φίλιπ *Adelheid, oder die ungezwungene Liebe*, (όπερα).

ΑΔΜΗΤΟΣ: Χαίντελ, Φρίντριχ Γκέοργκ (όπερα, 1727).

ΑΔΩΝΙΣ: Μοντεβέρντι, Κλαούντιο (όπερα, 1699). Ντυμπούα, Τεοντόρ (συμφωνικό ποίημα). Τέλεμαν, Γκέοργκ Φίλιπ (όπερα).

ΑΕΤΙΔΕΥΣ: Ιμπέρ, Ζακ (όπερα).

ΑΛΚΗΣΤΙΣ: Ευριπίδη: Λουλί, Ζαν-Μπατίστ (όπερα, Παρίσι, 1674). Σαιν-Σανς, Καμίγ (για πιάνο). Χαίντελ, Φρίντριχ Γκέοργκ («μάσκα»).

ΑΘΗΝΑ: Ξενοκλής Ιάνης Η δέηση της Αθηνάς, από την Ορέστεια του Αισχύλου, (μουσική για αρχαίο δράμα, για βαρύτονο και ορχήστρα).

ΑΘΗΝΑ: Μπερτόνι, Φερντινάντο Δουξ των Αθηνών, (όπερα, 1780). Σιμπέλιους, Γιαν Το Τραγούδι των Αθηναίων, (παιδικές και ανδρικές φωνές, πνευστά, κρουστά). Στράους, Ρίχαρντ *Panathenäenzug*, (πιάνο για αρ. χέρι και ορχήστρα, έργο 74, 1926-1927).

ΑΙΑΣ Σοφοκλή: Αδάμης Μιχάλης (για μαγνητοταινία). Ασπρινίδης, Νίκος (μουσική για αρχαίο δράμα). Βάρβογλης, Μάριος (μουσική για αρχαίο δράμα). Θεοδωράκης, Μίκης (μουσική για αρχαίο δράμα). Σπινέλης, Λουδοβίκος (μουσική για αρχαίο δράμα). Χριστοδουλίδης, Μιχάλης (μουσική για αρχαίο δράμα).

ΑΙΓΙΣΘΟΣ: Ανδρέου Γιώργος (συμφωνική μουσική). Καβάλλι, Πιέρ Φρανσέσκο (όπερα, 1643).

ΑΙΓΟΚΕΡΩΣ: Μπάρμπερ, Σαμουέλ (για κοντσέρτο φλάουτο, όμποε,

τρομπέτα, έγχορδα).

ΑΙΝΕΙΑΣ: Ρουσσέλ Αλμπέρ (μονόπρακτο μπαλέτο, εργ.54, Βρυξέλες, 1937). Κράους, Γιόζεφ Ο Αινείας στην Καρχηδόνα, (όπερα).

ΑΙΣΧΥΛΟΣ: Δημόπουλος Παναγιώτης Τρία τραγούδια από Αισχύλο, (για πιάνο και πιάνο). Σούμπερτ Φραντς Απόσπασμα από τον Αισχύλο, (lied).

ΑΙΣΩΠΟΣ: Χάλαρης Χριστόδουλος Ο Φίλος μου ο Αίσωπος, (σκηνική μουσική), Τσαγκάρης Γιώργος Οι μύθοι του Αισώπου, (σκηνική μουσική). Τέλεμαν Γκέοργκ Φίλιπ Aesopus bey Hofe, (όπερα).

ΑΚΑΝΘΗ ΚΑΙ ΚΗΦΙΣΟΣ: Ραμό Ζαν Φιλίπ (όπερα, 1751).

ΑΚΑΝΘΟΣ: Ξενάκης Ιάνης (για δυο φωνές, ορχήστρα).

ΑΚΙΣ ΚΑΙ ΓΑΛΑΤΕΙΑ: Λουί Ζαν Μπατίστ (όπερα, 1686). Μπιάνκι Φραντσέσκο (όπερα, 1792), Νάουμαν Γιόχαν Γκότλμπ (όπερα, 1801). Χαίντελ Φρίντριχ Γκέοργκ Άκισ, *Γαλάτεια και Πολύφημος*, (καντάτα, όπερα, Πρώτη έκδοση 1718).

ΑΚΡΟΠΟΛΗ: Καραμπέκος Στέφανος *Σκίτσα περί την Ακρόπολιν*, (για πιάνο). Παλλάντιος Μενέλαος *Προσευχή στην Ακρόπολη*, (ορχήστρα). Παπαϊωάννου Γιάννης Α. (μουσική για τον κινηματογράφο, εργ.129). Παπαϊωάννου Γιάννης Α. Πυθική Ωδή (από την Ακρόπολη), (μικρό ορχηστρικό σύνολο).

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ: Αστρινίδης, Νίκος *Τα Νεανικά χρόνια του Μέγα Αλέξανδρου*, (ορατόριο, Α΄ μέρος). Μπενάκης, Ιωσήφ Αλέξανδρος ο Μέγας, (όπερα). Χάλαρης Χριστόδουλος Μέγας Αλέξανδρος, (τραγούδι). Γκαλούπι Μπαλνταζάρε Ο Αλέξανδρος στην Περσία, (κωμική όπερα). Γκετρί Αντρέ Μοντεσί Διογένης και Αλέξανδρος, όπερα. Γκλουκ Κρίστοφ Βίλιμπαλντ Αλέξανδρος στις Ινδίες, (όπερα (1741). Κερουμπίνι Λουίτζι Αλέξανδρος στις Ινδίες, όπερα (Μάντοβα, 1784). Μπερτόνι Τζουζέπε Αλέξανδρος στις Ινδίες, (όπερα, 1769). Μπιάνκι Φραντσέσκο Αλέξανδρος στις Ινδίες, (όπερα, 1785). Παϊζιέλο Τζιοβάνι Αλέξανδρος στις Ινδίες, (όπερα). Πιτσιόι Νικολό Αλέξανδρος στις Ινδίες, (όπερα). Χαίντελ, Φρίντριχ Γκέοργκ (όπερα, 1726).

ΑΛΚΑΙΟΣ: Νταλαπικόλα Λουίτζι Ποιήματα ή Έξι τραγούδια του Αλκαίου, (για φωνή και 11 όργανα).

ΑΛΚΗΣΤΙΣ Ευριπίδη: Ανδριτσάκης Πλάτων (μουσική για αρχαίο δράμα - συμφωνική μουσική). Κουρουπός Γιώργος (μουσική για αρχαίο δράμα). Παλλάντιος Μενέλαος (μουσική για αρχαίο δράμα). Ρώτας Νικηφόρος (μουσική για αρχαίο δράμα). Βέλλες Εγκον (όπερα, Μανχάιμ, 1924). Γκλουκ Κρίστοφ (όπερα, Βιέννη, 1767). Λέεβ Ρέινμπερντ ντε (όπερα). Λουί Ζαν-Μπατίστ (όπερα, Παρίσι, 1674). Μπάουτον Ρούτλαντ (μουσικό δράμα, 1922). Σαιν-Σανς Καμίγ (για πιάνο). Στρονγκ Άνταμ Νικολάους (όπερα, 1678). Τζωρτζ Αλεξάντερ (όπερα). Χαίντελ Φρίντριχ Γκέοργκ («μάσκα»).

ΑΛΚΙΒΙΑΔΗΣ: Χατζιδάκις Μάνος (σκηνική μουσική). Στεφανί Αγκοστίνιο όπερα. Μαράι Μαρέν (σκηνική μουσική, όπερα, 1706). Κερουμπίνι Μαρία Λουίτζι Ανακρέων (ή Φευγαλέος Έρωτας), (όπερα, Παρίσι 1803).

ΑΛΚΥΩΝ: Ραμό Ζαν – Φιλίπ (μπαλέτο).

ΑΜΑΖΟΝΕΣ: Παπαϊωάννου Γιάννης Α. Αμαζόνα, (έργο 49 για πιάνο, 1939). Παπαϊωάννου Γιάννης Α. (έργο 115 χορογραφική εικόνα, 1952).

ΑΜΑΔΡΥΑΔΕΣ ΚΑΙ ΣΕΙΛΗΝΟΙ: Δέλλιος Βασίλης (χορόδραμα).

ΑΜΦΙΑΡΑΟΣ: Σούμπερτ Φραντς Πέτερ (για φωνή και πιάνο).

ΑΜΦΙΚΤΥΟΝΙΑ: Κορέλης Πέτρος (μουσική δωματίου).

ΑΜΦΟΡΕΑΣ: Καζέλλα Αλφρέντο (μπαλέτο).

ΑΜΦΙΤΡΙΩΝ: Πονηρίδης Γιώργος (μουσική για αρχαίο δράμα). Σκλάβος Γεώργιος (όπερα). Λέχαρ Φρανς (όπερα). Πέρσελ Χένρυ (σκηνική μουσική).

ΑΜΦΙΩΝ: Χόνεγκερ Άρθουρ (μπαλέτο, μελόδραμα, Παρίσι, 1931).

ΑΝΑΚΡΕΩΝ: Κορέλης Πέτρος (κουαρτέτο εγχόρδων). Μάντζαρως - Χαλικιόπουλος Νικόλαος Ανακρεόντιοι ωδαί, (χορωδία). Βόλφ Ούγκο Ο Τάφος του Ανακρέοντα, (για φωνή και πιάνο). Γκετρί Αντρέ Μοντεσί Απαρέση chez Polycrate, (όπερα, Παρίσι, 1797). Κερουμπίνι Μαρία Λουίτζι Ανακρέων (ή Φευγαλέος Έρωτας), (όπερα, Παρίσι 1803). Μορίς Εμμανουέλ Τρεις σύντομες Ανακρεόντιες ωδές, (όπερα). Νταλαπικόλα Λουίτζι Ανακρέοντα ποιήματα, (για φωνή, κλαρινέτο, βιόλα και πιάνο). Ραμό Ζαν – Φιλίπ (μπαλέτο). Ορφ Καρλ (σκηνική μουσική, 1949).

ΑΝΔΡΟΜΑΧΗ Ευριπίδη: Αργυρός Γιάννης (μουσική για αρχαίο δράμα). Καζάσογλου Γιώργος (σκηνική μουσική). Κουνάδης Αργύρης (σκηνική μου-

σική). Κουρής Χάρης (μουσική δωματίου). Χριστοδουλίδης Μιχάλης (μουσική για αρχαίο δράμα). Μοντεβέρντι Κλαούντιο (όπερα). Μπερτόνι Τζουζέπε (όπερα, 1771). Ροσσίνι Τζιοακίνο (όπερα). Σαιν-Σανς Καμίγ (όπερα).

ΑΝΔΡΟΜΕΔΑ: Παπακωνσταντίνου Θανάσης (τραγούδι). Μοντεβέρντι Κλαούντιο (όπερα, 1618). Χοβχάνας Άλαν Όραμα της Ανδρομέδας, (συμφωνία αρ. 48).

ΑΝΤΙΓΟΝΗ Σοφοκλή: Αγουρίδης Κωνσταντίνος (για τενόρο, βαθύφωνο, αφηγητή, τέσσερα κρουστά). Ανδριτσάκης Πλάτων (μουσική για αρχαίο δράμα). Αντωνίου Θεόδωρος (σκηνική μουσική, 1967). Αποστολόπουλος Παναγιώτης (για τενόρο, ορχήστρα). Αργυρός Γιάννης (μουσική για αρχαίο δράμα). Αρχιτεκτονίδης Βασίλης (μουσική για αρχαίο δράμα). Δραγατάκης Δημήτρης (μουσική για αρχαίο δράμα). Θεοδωράκης Μίκης (μπαλέτο, 1958, όπερα, 1996). Καζάσογλου Γιώργος Εικόνες απ' την Αντιγόνη, (μουσική για αρχαίο δράμα). Κωνσταντινίδης Ντίνος 1. (για τενόρο και ορχήστρα). 2. Τρεις ωδές, (για διπλή χορωδία, πιάνο, κλαρινέτο, βιολοντσέλο, κρουστά). 3. (συμφωνία αρ. 4). 4. Η μάχη των Θηβών (από την 'Αντιγόνη'), (για υψίφωνο, μικτή χορωδία, ορχήστρα). 5. Ο θρήνος της Αντιγόνης, (για φωνή, κλαρινέτο, φαγκότο., κρουστά). 6. Ύμνος στο ανθρώπινο πνεύμα, (από την "Αντιγόνη"), (για τενόρο και ορχήστρα). Μεταλλινός Γιάννης (σκηνική μουσική). Ξενάκης Ιάνης (για παιδικές φωνές, πνευστά, κρουστά). Ουλκέρογλου Στάθης (μουσική για αρχαίο δράμα). Παπαθανασίου Βαγγέλης (αφηγητές, σολίστ, χορωδία και ήλεκτρον. Πληκτροφόρα). Παπαϊωάννου Γιάννης Α. 1. (για πιάνο, από το χορόδραμα για ορχήστρα το οποίο δεν σώζεται). 2. Έρωσ ανίκατε μάχαν, (έργο 158, χορωδ. a cappella, 1965). 3. (μουσική για αρχαίο δράμα). 4. (σουίτα για ορχήστρα δωματίου). Παλλάντιος Μενέλαος (μουσική για αρχαίο δράμα). Πονηρίδης Γεώργιος (μουσική για αρχαίο δράμα, 1939). Σακελλαρίδης Ιωάννης (μουσική για αρχαίο δράμα). Σακελλαρίδης Θεόφραστος (οπερέτα). Στάθης Θεόδωρος (χορόδραμα). Σταματίου Χρήστος (θεατρική μουσική). Τενίδης Βασίλης (μουσική για αρχαίο δράμα). Τσαγκάρης Γιώργος (σκηνική μουσική). Τσουγιόπουλος Γιώργος Αντιγόνη, Ιχνηυτές, Αγαμέμνων – αποσπάσματα, (για χορωδία, ορχήστρα πνευστών, κρουστά). Χάλαρης Χριστόδουλος (μουσική για αρχαίο δράμα). Χατζιδάκις Μάνος (σκηνική μουσική). Χατζής Χρήστος (κοντράλο, μουσική για την Αντιγόνη). Ζιγκαρελλι Αντόνιο (όπερα, 1790). Κάτζερ Γκέοργκ (όπερα, 1991). Μέντελσον Φέλιξ (σκηνική μουσική). Μισλιβτσεκ Τζότζεφ (όπερα). Μπάσσερ Χένρι Πολ (καντάτα). Μπιάνκι Φραντσέσκο (όπερα, 1796). Μπερτόνι Τζουζέπε (όπερα, 1756). Ορλαντίνι Τζουζέπε Μαρία (όπερα, 1718). Ορφ Καρλ (σκηνική μουσική, 1949). Πιτσιόι Νικολό (όπερα, 1781). Πρεβέρ Ζακ (για τενόρο και ορχήστρα). Σάβεζ Κάρλος (σκηνική μουσική, συμφωνία). Σούμπερτ Φραντς Αντιγόνη και Οιδίπους, (για φωνή και πιάνο, ντουέτο, 1817). Τραέττα Τομάζο (όπερα, 1772). Χένσεν Χανς Βέρνερ (για ορχήστρα). Χόνεγκερ Άρθουρ (όπερα, 1927).

ΑΝΤΙΟΠΗ: Σπινέλης Λουδοβίκος (σκηνική μουσική). Αλεξιάδης Μηνάς Απολλωνία, (για οργανικό σύνολο).

ΑΠΟΛΛΩΝ: Καψωμένος Δημήτρης, Προσόδιο στο Ναό του Απόλλωνα, Πινδάρου, (ορατόριο). Κορέλης Πέτρος Ύμνος στον Απόλλωνα, (για υψίφωνο, βαρύτονο, άρπα, κοντραμπάσο, ορχήστρα). Μπενάκης Ιωσήφ Ο Απόλλων και οι μούσες στον Όλυμπο, (όπερα). Ρουσσάκης Νικόλαος Ύμνος στον Απόλλωνα, (για χορωδία). Μπλις Σερ Άρθουρ Ύμνος στον Απόλλωνα, (μπαλέτο). Μπρίττεν Μπέντζαμιν 1. Απόλλων Μουσηγέτης, (για ορχήστρα εγχόρδων). 2. Ο νεαρός Απόλλων, (για πιάνο και ορχήστρα εγχόρδων). Σούμπερτ Φραντς (lied). Στραβίνσκυ Ιγκόρ Απόλλων Μουσηγέτης, (μπαλέτο, Ουάσινγκτον, 1928). Στράους Ρίχαρντ Ύμνος και τραγούδι της Ίριεας του Απόλλωνα, (για χορωδία και ορχήστρα).

ΑΠΟΛΛΩΝ ΚΑΙ ΔΑΦΝΗ: Λαυράγκας Διονύσιος (χορόδραμα). Χαίντελ Φρίντριχ Γκέοργκ (καντάτα).

ΑΠΟΛΛΩΝ ΚΑΙ ΥΑΚΙΝΘΟΣ: Μότσαρτ Βόλφγκανγκ Αμαντέους (όπερα - σαν Ιντερμέτζο, πρόλογος και εννιά μέρη, 1767). Χέντσε Χανς Βέρνερ (κοντράλο, κλαβεσέν και 8 όργανα).

ΑΡΓΟΝΑΥΤΕΣ: Μάλερ Γκούσταβ (μελόδραμα).

ΑΡΓΩ: Λέχαρ Φρανς (οπερέτα).

ΑΡΕΘΟΥΣΑ: Συμανόβσκυ Κάρολ Τα Συντριβάνια της Αρέθουσας, (από τους "Τρεις μύθους", για βιολί και πιάνο).

ΑΡΗΣ: Μπουτόν Ζακ κοντσέρτο του Άρη, (για κιθάρα και ορχήστρα).
 ΑΡΙΑΝΝΑ: Καμπέρ Ρομπέρ (όπερα).
 ΑΡΙΑΔΝΗ: Απέργης Γιώργος Ο μίτος της Αριάδνης, (μουσική δωματίου, για κύματα Μαρτενών και μαγνητοταινία). Κυπουργός Νίκος Η Αριάδνη μένει στη Λέρο, (μουσική για τον κινηματογράφο). Καμπέρ Ρομπέρ (όπερα, 1659). Κρος Γκόρντον (για όμποε, 12 εκτ.). Μαράι Μαρέν Αριάδνη και Βάκχος, (όπερα, 1696). Μαρτινού Μπρουχοσλάβ (όπερα, 1961). Μαρτσέλο Μπενετέτο (όπερα, 1727). Μασνέ Ζυλ Εμίλ Φρεντερίκ (όπερα, 1906). Μεούλ Ετιέν-Νικολά (όπερα). Μιγιά Νταριούς α. Η εγκατάλειψη της Αριάδνης, β. η απαγωγή της Ευρώπης, γ. η λύτρωση του Θησέα, (όπερα, 1928). Μοντεβέρντι Κλαούντιο Ο Θρήνος της Αριάδνης, (όπερα). Μπέντα Γρίζι Αντονίν Γκέοργκ (μελόδραμα, 1775). Ντίλον Τζέιμς Ο Μίτος της Αριάδνης, (για βιόλα). Ντυκά Πολ Αριάδνη και ο Κιανοπώγων, (όπερα φαντασίας, 1907). Πόρπορα Νικολό Αντόνιο (όπερα, 1714). Σκαρλάτι Αλεσσάντρο (καντάτα). Στράους Ρίχαρντ Αριάδνη στη Νάξο, (όπερα, έργ. 60, 1912). Χαίντελ Φρίντριχ Γκέοργκ Αριάδνη στην Κρήτη, (όπερα, 1734). Χάυδν Γιόζεφ Η Αριάδνη στη Νάξο, (καντάτα).
 ΑΡΙΣΤΕΙΔΗΣ: Βιβάλντι Αντόνιο (όπερα, Βενετία, 1735).
 ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ: Σαμαρέλος Κώστας (εμβατήριο για ορχήστρα πνευστών).
 ΑΡΙΣΤΟΦΑΝΗΣ: Σαββόπουλος Διονύσης Ο Αριστοφάνης που γύρισε από τα Θυμαράκια, (σκημική μουσική). Τσαγκάρης Γιώργος (σκημική μουσική).
 ΑΡΜΙΔΑ: Γκλουκ Κριστόφ (όπερα). Λουλί Ζαν-Μπατίστ (όπερα, 1686). Ροσίνι Τζιοακίνο (όπερα).
 Η ΑΡΠΑΓΗ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΗΣ: Μιγιά Νταριούς (όπερα).
 Η ΑΡΠΑΓΗ ΤΟΥ ΚΕΦΑΛΟΥ: Κατσίνι Τζούλιο Ρομάνο (όπερα).
 ΑΡΟΥΡΑ (ΓΗ): Ξενάκης Ιάνης (για 12 όργανα).
 ΑΡΤΑΞΕΡΗΣ: Αριόστι Ατίλιο (όπερα). Άρνε Τόμας Αυγουστίνος (όπερα, Μετασάξιο 1762). Γκαλούπι Μπαλτασάρε (όπερα, 1751). Γκλουκ Κριστόφ (όπερα, 1746). Γκράουν Καρλ Χάινριχ (όπερα). Κερουμπίνι Λουίτζι (όπερα, 1785). Μπαχ Γιόχαν Κρίστιαν (όπερα, Τορίνο, 1761). Μπερτόνι Τζουζέπε (όπερα, 1776). Μπιάνκι Φραντσέσκο 5 (όπερα, 1787). Παϊζέλο Τζιοβάνι (όπερα, 1765). Πιτσίνι Νικολό (όπερα, 1766). Τερραντέλλας Ντομίνγκο (όπερα). Τζομέλι Νικολό (όπερα). Τσιμαρόσα Ντομίνγκο (όπερα, 1781). Χάσσε Γιόχαν Άντολφ (όπερα, 1730).
 ΑΡΤΕΜΙΣ: Γκλας Λουί (συμφωνικό ποίημα). Γκλουκ Κριστόφ Άρτεμις και Ακταίων, (όπερα). Μπουμαρτιέ Ζοζέφ Μποντέν ντε Άρτεμις και Ακταίων, (καντάτα). Ντελίμπ Λεό Η νύμφη της Άρτεμις, (μπαλέτο). Πίνχαμ Ντάβιελ Ο Κήπος της Αρτέμιδος, (όπερα δωματίου). Πουινιάνι Γκαετάνο Άρτεμις και Ακταίων, (όπερα). Πουτσίνι Τζιάκομο Ύμνος στην Άρτεμη, (για πιάνο και χορωδία).
 ΑΡΧΑΪΚΑ: Ζώρας Λεωνίδας Μικρό Αρχαϊκό Πρελούδιο, (ορχήστρα). Καζάσογλου Γιώργος Αρχαϊκό σκίτσο, (για πιάνο και ορχήστρα). Καζάσογλου Γιώργος Αρχαϊκή μινιατούρα, (για φωνή και ορχήστρα). Καζάσογλου Γιώργος Αρχαϊκό Τρίπτυχο, Πεπλοφόρες/Κεσία/Πυρρίχιος, (χορογραφική φαντασία για πιάνο). Κουτούγκος Μιλτιάδης Αρχαϊκός Χορός, (συμφωνική μουσική). Λεβίδης Δημήτριος Αρχαϊκός Ύμνος, (κουιντέτο εγχόρδων, άρπα, όμπιάνο, κρουστά, 1921). Μιχαηλίδης Σόλων Αρχαϊκή σουίτα, (για φλάουτο, όμποε, άρπα και ορχήστρα). Παλλάντιος Μενέλαος Τρεις αρχαϊκές σουίτες, (χοροδραμα). Ριάδης Αιμίλιος Αρχαϊκές Μελωδίες, (τρία τραγούδια). Σκαλκώτας Νίκος Αρχαϊκό Ελληνικό εμβατήριο, (για ορχήστρα πνευστών). Μπάρνερ Τζον Φράνσις The Ancient Mariner, (καντάτα, 1867). Ντεμπουσσώ Κλωντ Έξι Αρχαϊκές Επιγραφές, (για πιάνο, 4 χέρια, 1914).
 ΑΣΕΛΗΝΟΝ ΜΥΣΤΗΡΙΟΝ: Μηνάς Γιώργος (από αρχαίο κείμενο του Επίκουρου και σε αποσπάσματα από τον "Ορέστη", (σκημική μουσική).
 ΑΣΚΛΗΠΙΟΣ: Στράους II, Γιόχαν (πόλκα).
 ΑΣΠΑΣΙΑ: Αρχιτεκτονίδης Βασίλης (σκημική μουσική) Γκετρώ Αντρέ Μοντεσί (όπερα, Παρίσι, 1789).
 ΑΤΑΛΑΝΤΗ: Κουρής Χάρης Τα Παιδιά της Αταλάντης, (για φωνή και πιάνο). Κουπρέν Φρανσουά (για τσέμπαλο, 1717). Χαίντελ Φρίντριχ Γκέοργκ (όπερα, 1736).
 ΑΤΤΑΛΟΣ: Μπιάνκι Φραντσέσκο Άταλος Βασιλεύς Βιθυνίας (όπερα, 1783). Λουλί Ζαν-Μπατίστ (λυρική τραγωδία, 1676). Πιτσίνι Νικολό (όπερα).
 ΑΤΛΑΣ: Κέιτζ Τζων Άτλας (εκλειπτικός), (συμφωνική μουσική). Σού-

μπερτ Φραντς (για φωνή και πιάνο).

ΑΤΛΑΝΤΙΣ: Καραστάθης Άρης για μαγνητοταινία. Μάζης Σπύρος για ορχήστρα. Ιβάνοφ Ιάνης (συμφωνία αρ. 4). Κάουελ Χένρυ Ντιξον (μπαλέτο). Ούλμαν Βίκτορ Βασιλιάς της Ατλαντίδος, (όπερα, 1975). Τομαζί Ανρύ (σκημική μουσική). Φάλλια Εμάνουελ ντε (σκημική μουσική – ορατόριο, 1962). Φέλντμαν Μόρτον (για ορχήστρα).

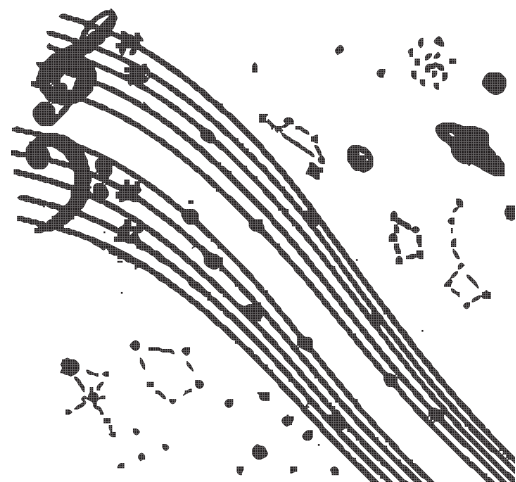
ΑΤΡΕΙΔΕΣ: Αντανίου Θεόδωρος (σκημική μουσική). Ξενάκης Ιάνης (για 10 όργανα). Ζουγανέλης Γιάννης (σκημική μουσική). Μαραγκόπουλος Δημήτρης (χοροδραμα, για 6 κρουστά). Μαρκόπουλος Γιάννης Όταν οι Ατρείδες, (σκημική μουσική). Ουλκέρουλου Στάθης (για βαρύτονο, 3φωνη χορωδία, πιάνο).

ΑΦΡΟΔΙΤΗ: Δαούτης Άκης Αφροδίτη (Venus), (για μαγνητοταινία). Λαμπιλέτ Ναπολέων Το πέρασμα της Αφροδίτης, (όπερα). Μαρκόπουλος Γιάννης (σκημική μουσική). Ρώτας Νικηφόρος (σκημική μουσική). Μαλιπιέρο Τζιαν Φραντσέσκο Φυλακισμένη Αφροδίτη, (όπερα). Μπέργκον Τζεφρέι Ύμνος στην Αφροδίτη, (για φωνή και πιάνο). Μπιάνκι Φραντσέσκο Αφροδίτη και Άδωνις, (όπερα). Μπλόου Τζον Αφροδίτη και Άδωνις, (Μάσκα, Λονδίνο, 1864). Ντιπόν Γκαμπριέλ Ύμνος στην Αφροδίτη, (συμφωνικό ποίημα). Ορφ Καρλ Θρίαμβος της Αφροδίτης (σκημικό κοντσέρτο). Σατί Ερίκ (μπαλέτο). Τσέσι Αντόνιο Αέρας της Αφροδίτης ή Το χρυσό μήλο, (όπερα). Φωρέ Γκαμπριέλ Η Γέννηση της Αφροδίτης, (μουσική για φωνή).

ΑΧΑΡΝΗΣ Αριστοφάνης: Κουνάδης Αργύρης (σκημική μουσική). Λεοντής Χρήστος (μουσική για αρχαίο δράμα). Τενίδης Βασίλης (μουσική για αρχαίο δράμα). Τσαγκάρης Γιώργος (σκημική μουσική). Πάρι Σερ Χούμπερτ (σκημική μουσική).

ΑΧΕΡΟΝΤΑΣ: Παλλάντιος Μενέλαος Πομπή στον Αχέροντα, (χοροδραμα).

ΑΧΙΛΛΕΑΣ: Ανδριτσάκης Πλάτων Αχιλλέας και Έκτορας, (ορχήστρα δωματίου). Μόρος Θέμης Αχιλλέας και Έκτορας, (για αφηγητή και ορχήστρα). Καλντάρα Αντόνιο (όπερα, 1736). Καμπρά Αντρέ Αχιλλέας και Δηιδάμεια, (όπερα). Λουλί Ζαν-Μπατίστ Αχιλλέας και Πολυξένη, (όπερα, Παρίσι, 1687). Μπερτόνι, Τζουζέπε Αχιλλεύς εν Σκύρω, (όπερα, 1764). Μπρουχ Μαξ (για σολίστ, χορωδία και ορχήστρα). Το θέμα «Η Αρχαία Ελλάδα πηγή έμπνευσης στη Μουσική» με έχει απασχολήσει πολλά χρόνια. Μια πρώτη δημοσίευση του προς έκδοση βιβλίου έγινε στο περιοδικό «Μουσικής Πράξη» της Ένωσης Καθηγητών Μουσικής Δημοσίας Εκπαίδευσης. Τα αποσπάσματα επελέγησαν από τις πρώτες σελίδες (δηλαδή από το «Α»). Η εργασία αυτή συμπληρώνεται ως και το «Ω».

Μνημόνιο για μια εισήγηση¹ περί Αληθείας: από την Αρχαιότητα ως τους καιρούς μας

Του ΦΑΝΟΥΡΗ Κ. ΒΩΡΟΥ

Ph. D.-επιτ. Συμβούλου Παιδαγωγικού Ινστιτούτου

Προοίμιο:

Ομολογώ ότι, όταν πρότεινα στον κ. Κούτρα το θέμα της σημερινής εισήγησης και έγινε η πρότασή μου αποδεκτή, δεν είχα συνειδητοποιήσει τις πραγματικές διαστάσεις του στο γνωσιολογικό / επιστημονικό επίπεδο και το ηθικοκοινωνικό. Ίσως γιατί στους καιρούς μας η Επιστήμη και η Τεχνολογία έχουν επιβάλει τη γνωσιολογική κυρίως άποψη της ανθρώπινης δραστηριότητας.

Μόλις όμως άρχισα να σκαλίζω τη μνήμη, για να θυμηθώ και να καταγράψω πτυχές του θέματος, άρχισα να αναρωτιέμαι κατά πόσο θα αναφερθώ στο γνωσιολογικό επιστημονικό πεδίο ή θα προσπαθήσω να προσεγγίσω και την ηθικοκοινωνική διάσταση του θέματος. Με αυτό τον προβληματισμό διατύπωσα στο Μνημόνιο τούτο τις §§ Α', Β' που ακολουθούν.

Και απομένει ως Γ' μέρος η καταγραφή θεωριών, που έχουν διατυπωθεί για το νόημα, το περιεχόμενο και έναν ορισμό της Αλήθειας, που θεωρείται γνώρισμα απαραίτητο της γνώσης, π.χ. η άποψη του Αριστοτέλη: «Οὐκ ἔν τοις πράγμασιν ἡ ἀλήθεια, ἀλλ' ἔν τῇ διανοίᾳ» (=η Αλήθεια δεν υπάρχει στα πράγματα, για τα οποία γίνεται λόγος, αλλά στη διάνοια του ανθρώπου, η οποία εκφράζει το λόγο για τα πράγματα με τρόπο αληθινό ή λαθεμένο).

Μέρος Α'.

Μερικές εκφράσεις εμπιστοσύνης και επαίνου, αμφισβήτησης ή αμφιβολίας, προβληματισμού ή και αποστροφής της αλήθειας (λόγω κινδύνου για τον λέγοντα ή γράφοντα την αλήθεια) καταγράφονται για επισήμανση των διαστάσεων του θέματος.

1. Παρμενίδης (1.29): «Ἡ ἀλήθεια πειθοῦς ἐστὶ κέλευθος (= η αλήθεια ανοίγει το δρόμο για την πειθώ).

2. Δημόκριτος (fragment Β' 117)²: «Ἐν βυθῷ ἡ ἀλήθεια» (=η αλήθεια βρίσκεται στο βάθος της πραγματικότητας και ο ερευνητής ή εραστής της είναι ανάγκη να διεισδύσει σ' αυτό το βάθος, για να τη βρει και να νιώθει βεβαιότητα).

3. Αναξαγόρας (Α' 102)³: «Υπό ἀφανρότητος τῶν αἰσθήσεων οὐ δυνατοὶ ἐσμεν κρίνειν τὸ ἀληθές» (= λόγω αδυναμίας των αισθήσεων δεν είμαστε σε θέση να κρίνουμε ποια και πού ακριβώς είναι η αλήθεια, πιθανή είναι και κάποια ψευδαίσθηση, που μας απομακρύνει από την αλήθεια).

4. Δημόκριτος (Β' 125) «ἐποίησε τὰς αἰσθήσεις λεγούσας πρὸς τὴν διάνοιαν: «τάλαινα φρὴν παρ' ἡμῶν τὰς πύστεις⁴ (ὄχι τὰς πίστεις) λαβοῦσα ἡμᾶς καταβάλλεις; πτώμά τοι τὸ κατάβλημα». «έβαλε τις αισθήσεις να λένε

προς τη διάνοια (στο νου): ταλαίπωρη, αφού πήρες από μας τις ειδήσεις για την πραγματικότητα που σε περιβάλλει, προσπαθείς να αρνηθείς τη συμβολή μας; Αν επιμένεις σ' αυτή την αλαζονική άποψη, συ είσαι που θα ξεπέσεις σε γνωσιακή φτώχεια, αφού δε θα έχεις πληροφορηση από μας για την πραγματικότητα...»).

5. Θουκυδίδης, *Ξυγγραφή*, (Α' 20): «Χαλεπόν εὐρεῖν τὴν ἀλήθειαν (διότι) οἱ παρόντες τοῖς ἔργοις ἐκάστοις οὐ ταῦτὰ περὶ τῶν αὐτῶν ἔλεγον ἀλλ' ὡς ἐκατέρων τις εὐνοίας ἢ μνήμης ἔχοι» (=είναι δύσκολο στον τομέα της ιστορίας να βρει κανείς την αλήθεια, γιατί οι αυτόπτες μάρτυρες γεγονότων, όταν ρωτιούνται δίνουν διαφορετική απάντηση, ενώ είχαν δει τα ίδια γεγονότα_ αυτό σημαίνει ότι η αφήγησή τους εξαρτάται από το ποιον ευνοούν από τα πρόσωπα που έδρασαν και από το τι θυμούνται από αυτά που είδαν και άκουσαν).

6. Σοφιστής Γοργίας: «Κόσμος λόγω ἀλήθεια». (=Κόσμημα για τον ανθρώπινο λόγο είναι η αλήθεια). Και μια αλήθεια έκφραση της κοινωνικής ισότητας και δικαιοσύνης: «Λυκόφρων (ο σοφιστής) ἔφη κατ' ἀλήθειαν οὐδὲν διαφέρειν τοὺς εὐγενεῖς τῶν ἀγενῶν». Ο ίδιος δίδαξε ότι «ὁ νόμος ἐστὶ ἐγγυητὴς ἀλλήλοισ τῶν δικαίων» (Αριστοτέλη, *Πολιτικά*, γ' βιβλίο)⁵.

Και ο σοφιστής Αντιφώντας αναφέρεται ότι έγγραψε ειδική συγγραφή *Περί Ἀληθείας* με αναφορά κυρίως σε προβλήματα της Φυσικής επιστήμης, που έκανε τα πρώτα βήματα της με το πνεύμα των Ιώνων φιλοσόφων.⁵

7. Λουκιανού (117-180 μ.Χ.), *Πῶς δεῖ Ἱστορίαν συγγράφειν*, § 39: «Τοῦ συγγραφέως ἔργον ἔν: Πῶς ἐπράχθη τὸ ἔργον (ποῖον τὸ γεγονός) εἰπεῖν καὶ πολὺ ἀναγκαϊότερον τὴν ἀλήθειαν εἰπεῖν, οὐ λογιζόμενος τί δόξει τῷδε καὶ τῷδε ἀλλὰ τί πέπρακται λέγων» (= του συγγραφέα το βασικό καθήκον είναι να γράφει πώς ακριβώς έγινε η πράξη την οποία αυτός αφηγείται και το πιο αναγκαίο είναι να γράφει την αλήθεια για τα γεγονότα, χωρίς να τον απασχολεί και να τον αναχαιτίζει η σκέψη για το πώς θα φανεί αυτή η αφήγηση στον τάδε ή τάδε, αλλά να αφηγείται τι ακριβώς έχει γίνει).

8. Πολύβιος, *Ἱστοριῶν*, Α' 14: Καλλίστην παιδείαν ἡγήτεον τὴν ἐκ τῆς πραγματικῆς (αληθινῆς) Ἱστορίας περιγυνομένην ἐμπειρίαν. Μόνη γὰρ αὕτη χωρὶς κινδύνου ἀπὸ παντὸς καιροῦ καὶ περιστάσεως κριτὰς ἀληθινούς ἀποτελεῖ τοῦ βελτίονος (= Φρόνιμο είναι να θεωρούμε ότι η πιο σωστή παιδεία για τον άνθρωπο είναι η εμπειρία που αποκομίζει από την πραγματική (αληθινή) ιστορία. Γιατί μόνη αυτή -χωρίς κανένα κίνδυνο επη-

ρεασμού από τη χρονική στιγμή και τις μεταβαλλόμενες περιστάσεις- στον άνθρωπο, που αποκόμισε την εμπειρία από το παρελθόν του προσφέρει τα πιο σωστά κριτήρια, για να επιλέγει τον καλύτερο δρόμο για το μέλλον). Του ίδιου: «Ἐξ ἱστορίας ἀναιρεθείσης τῆς ἀληθείας λόγοι κενοὶ τὸ λειπόμενον» (=αν από την ιστορική αφήγηση αφαιρεθεί η αλήθεια, ὅτι απομένει είναι κενολογία).

9. «*Η συμβολή του Ρήγα Φεραίου στην τέχνη διάδοσης της Αλήθειας*», (εισήγηση στο Ε΄ Συνέδριο περί του Ρήγα από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών – Βελεστίου – Ρήγα», 2007).

10. Στους νεότερους χρόνους ο John Locke (1632-1704) έγραψε (αποφάνθηκε): *Nihil est in intellectu quod non prius fuerit in sensu* = τίποτε δεν υπάρχει στη διάνοια, που δεν πέρασε πρώτα από τις αισθήσεις (η εκδοχή της αισθησιοαρχίας ως προς την προέλευση της Γνώσης).

11. Ο Bertold Brecht, Γερμανός στοχαστής του Μεσοπολέμου, έγραψε δοκίμιο με τίτλο: *Πέντε δυσκολίες να βρει κανείς και να γράψει ή να πει την αλήθεια*.

12. Γερμανός στοχαστής των αρχών του 19ου αι. διατύπωσε το πάγιο καθήκον του μελετητή: να βρει για κάθε γεγονός στοιχεία επαρκή για να γράψει: «*Wie es eigentlich gewesen war*» (πώς πραγματικά έγινε αυτό); Προφανής η άποψη ότι μπορεί κανείς να βρει την ιστορική αλήθεια, αν σπουδάζει και αναλύει πραγματικά γεγονότα.

13. Βλαδίμηρος Μαγιακόφσκι:

«Με φλογισμένα χείλη πεις γονατιστός
απ' το ποτάμι που το λένε γεγονός»⁶

(Το γεγονός είναι η πιο πλούσια και αξιόπιστη πηγή ιστορικής σπουδής).

14. Ο Κ. Βάρναλης στο ποίημά του με τίτλο: «*Οι πόνοι της Παναγίας*» παρουσιάζει τη μάνα του Χριστού να λέει με αγωνία ως Μάνα στο παιδί της, ίσως επειδή έλεγε αλήθειες ενοχλητικές για τους ισχυρούς της ημέρας και άρα κινδύνευε από αυτούς:

Πού να σε κρύψω, γιόκα μου, να μη σε φτάνουν οι κακοί;
Σε ποιο νησί του Ωκεανού, σε ποια κορφήν ερημική
Κι αν κάποτε τα φρένα σου το Δίκιο, φως της αστραπής,
κι η Αλήθεια σου χτυπήσουνε, παιδάκι μου, να μη την πεις.
Θεριά οι άνθρωποι, δεν μπορούν το φως να το σηκώσουν.
Δεν είναι αλήθεια πιο χρυσή σαν την αλήθεια της σιωπής.
Χίλιες φορές να γεννηθείς, τόσες θα σε σταυρώσουν.

15. Φ.Κ.Βώρος, «Για την υπεράσπιση μιας ιστορικής αλήθειας σχετικής με την ιστορία της εθνικής συνείδησης των Ελλήνων (μόνο με συγκεκριμένα παραδείγματα, γεγονότα)»⁷ Η υπεράσπιση γίνεται με παράθεση σχετικών γεγονότων εξακριβωμένων (και με άμεση παραπομπή στις πηγές).

Μέρος Β΄.

Χρήση του όρου αλήθεια στον καθημερινό λόγο και σε τίτλους συγγραφών (άρθρων, βιβλίων, εφημερίδων)

1. Ευχές πολλών ατόμων που ενδιαφέρονται για κάποιο ζήτημα της καθημερινότητας:

- να ακουστεί όλη η αλήθεια έστω και αν είναι πικρή,

- να αποκαλυφθεί η αλήθεια γυμνή,

- να λάμψει, επιτέλους, η αλήθεια.

2. Ο Πρόεδρος ποινικού δικαστηρίου καλεί κάθε μάρτυρα να επαναλαμβάνει: «Ορκίζομαι να είπω την αλήθεια...και μόνη την αλήθεια, χωρίς φόβο και χωρίς πάθος» (μολονότι η θρησκεία δεν επιδοκιμάζει τον Όρκο και υποδεικνύει στους πιστούς να αρκούνται στο ναι ή ου).

3. Πολλοί εκδότες εφημερίδων ή συγγραφείς βιβλίων χρησιμοποιούν τον όρο αλήθεια ως τίτλο και έμμεση υπόσχεση στον αναγνώστη τους ότι αυτοί γνωρίζουν και σέβονται και προβάλλουν την Αλήθεια:

- Στην Ανατολική Αττική κυκλοφορεί εφημερίδα με τίτλο: *Η Αλήθεια*.

- Η Εκκλησία εξέδιδε έντυπο με τίτλο: *Εκκλησιαστική Αλήθεια*. (Προφανώς υποδήλωνε ότι εκφράζει την εκδοχή της Εκκλησίας για θέματα που την αφορούν).

- Μεγάλη εφημερίδα των Αθηνών επαναλαμβάνει ως υπότιτλο: *Η αληθινή εφημερίδα (Real News)* (Υποδηλώνει ότι αυτή αναζητεί και προβάλλει την αλήθεια).

- Πριν από 50-55 χρόνια σεβαστός καθηγητής Φιλοσοφίας, (ο Χαρ. Θεοδωρίδης) έγραψε μονογραφία με τον τίτλο *Επίκουρος* και υπότιτλο: *η αληθινή όψη του Αρχαίου Κόσμου* (από κοινωνική άποψη).

4.

- Ο Αμβρόσιος Φραντζής, συγγραφέας *Επιτομής της Ιστορίας της Αναγεννηθείσης Ελλάδος* (1715-1835), εν Αθήναις 1839 πρόσθεσε στον Πρόλογό του (τ. Α΄,σελ.δ΄ -ε΄) ότι εξιστορεί «δσα ὡσὶν ἠκούσαμεν, ὄσα αὐτοφεί εἶδομεν», ὄσα έμαθε ως αντιπρόεδρος και αυτόπτης μάρτυρας. Ένδειξη ειδικής φροντίδας για την αλήθεια της αφήγησής του.

- Και ο Μακρυγιάννης στα *Απομνημονεύματά του* (Α΄,107) εκφράζει την πρόθεσή του γράφοντας: «Θα σημειώσω γυμνή την αλήθειαν»

- Ο Σπ.Μπέκιος, αγωνιστής της Εθνικής Αντίστασης, έλαβε μέρος και στην ανατίναξη της γέφυρας του Γοργοπόταμου (25/26 Νοέμβρ. 1942) και αργότερα, για να υπερεκράσει τους ισχυρισμούς πολλών άλλων για το ρόλο τους, έγραψε ογκώδες βιβλίο: *Η Αλήθεια που καίει*. Προφανής υποδήλωση ότι κάποιος δεν επιθυμούν να ειπωθεί (να γραφεί) η αλήθεια για το ρόλο τους.

- Ο Χρ. Σωφρονάς που «φιλοξενήθηκε» στη Μακρόνησο (1947-49), έγραψε βιβλίο με τον τίτλο: *Ένας Μακρονησιώτης θυμάται τη δεκαετία 1940-50* (με υπότιτλο): *μια αληθινή ιστορία* (Καλαμάτα 2007). Και ανάμεσα στα άλλα δημοσιεύει επιστολή ενός αρχιβασιανιστή, που ομολογεί τη μετάνοιά του, με βαθειά «ευλάβεια για την ιστορική αλήθεια».

- Ο Δημ. Σέρβος έγραψε βιβλίο για το επίμαχο θέμα του Παιδομαζώματος και με την προσθήκη /διευκρίνιση: *Ποιος φοβάται την αλήθεια* (Σύγχρονη Εποχή, 2001).

- Ο Κώστας Βάρναλης έγραψε βιβλίο με τον τίτλο: *Η Αληθινή Απολογία του Σωκράτη*. Προφανής ο υπαινιγμός ότι τα σχετικά κείμενα του Πλάτωνα ή του Ξενοφώντα

Απολογία του Σωκράτη δεν αποδίδουν την Αλήθεια.

• Ρώσος συγγραφέας (της εποχής της ΕΣΣΔ) έγραψε βιβλίο με τον τίτλο *The Real Truth* (Η πραγματική Αλήθεια) σχετικά με τη μεταχείριση που είχαν οι Εβραίοι από το σοβιετικό Κράτος και από άλλες χώρες τον καιρό που μετακινούνταν οι Εβραίοι από τις χώρες της Διασποράς προς την αρχαία πατρίδα τους. Προφανής ο υπαινιγμός του ότι η δική του αλήθεια είναι πιο τεκμηριωμένη.

5. Bertolt Brecht στο βιβλίο του *Πέντε δυσκολίες για να γράφει κανείς την Αλήθεια* έχει περιλάβει στη σελίδα 46 ως τίτλο κεφαλαίου: *Για την αποκατάσταση της Αλήθειας* και στην ίδια σελίδα έχει περιλάβει την πρόταση / κρίση, ότι κάποια προσθήκη σε ένα κείμενο μπορεί να «... δίνει πολλές φορές στο λόγο την επίφαση της αλήθειας». Προφανώς υπαινίσσεται καταστάσεις ή προθέσεις απόκρυψης ή παραποίησης της αλήθειας από άλλους παράγοντες.

6. Ο Μάκης Μαϊλλης στο βιβλίο του *Από την 4η Αυγούστου 1936 ως τις μέρες μας* (σελ. 22) έχει γράψει: «Υπάρχουν διαφορετικές αλήθειες, που αντιστοιχούν σε διαφορετικά συμφέροντα» ή εκφράζουν διαφορετικές ιδεολογίες. (Θυμίζει την άποψη του Θουκυδίδη: «οἱ παρόντες τοῖς ἔργοις ἑκάστοις οὐ ταῦτὰ περὶ τῶν αὐτῶν ἔλεγον ἀλλ' ὡς ἑκατέρων τις εὐνοίας ἢ μνήμη ἔχοι»).

Γ'. Θεωρίες που έχουν διατυπωθεί για το νόημα, το περιεχόμενο και έναν ορισμό της Αλήθειας:

Ο πρώτος (όσο γνωρίζω εγώ) ορισμός της ανθρώπινης γνώσης έχει συνδέσει αυτή τη νοητική διαδικασία με την αλήθεια ως βασικό γνώρισμά της. Ο Πλάτων (στο διάλογο *Θεαίτητος*, §§ 201-202) παρουσιάζει ένα συνομιλητή να λέει συμπερασματικά: «Ἔστιν οὖν ἐπιστήμη (γνώση εξακριβωμένη, βεβαιωμένη) δόξα ἀληθής μετὰ λόγου» (=είναι, λοιπόν, τεκμηριωμένη, αξιόπιστη μια γνώμη που έχει επαληθευτεί με τη λογική ικανότητα των ανθρώπων)⁸. Και αργότερα ο ίδιος ο Πλάτων διευκρίνισε: «Αἱ δόξαι αἱ ἀληθεῖς οὐ πολλοῦ ἄξιαί εἰσιν ἕως ἄν τις δῆσῃ αὐτὰς (ὡς) αἰτίας λογισμῶ (Πλάτων, *Τίμαιος*, 29 b-d).

Ο Αριστοτέλης αργότερα διατύπωσε την άποψη ότι αυτό το γνώρισμα της Αλήθειας «οὐκ ἔστιν ἐν τοῖς πράγμασιν... ἀλλ' ἐν τῇ διανοίᾳ».

Και αιώνας ύστερα ο Λουκιανός (117- 180 μ.Χ.) στο έργο του: *Πῶς δεῖ τὴν Ἱστορίαν συγγράφειν* διευκρίνισε ότι η ζητούμενη ιστορική αλήθεια βρίσκεται στα γεγονότα, στο «πῶς ἐπράχθη το ἔργον»⁹, κάτι «δύσκολο για την ιστορική έρευνα», όπως είχε επισημάνει ο Θουκυδίδης¹⁰ πολύ νωρίτερα.

Αργότερα λατινόφωνοι συγγραφείς αποφάνθησαν: «Veritas est adaequatio rei» (αλήθεια είναι η νοητική εικόνα που αντιστοιχεί προς το πράγμα το οποίο απεικονίζει).

Και ο Βρετανός John Locke (1632-1704) γράφοντας στη λατινική γλώσσα διατύπωσε την άποψη ότι απαραίτητη για την διαδικασία της γνώσης είναι η συνεργασία των αισθήσεων, που φέρνουν την πληροφορία / εικόνα των πραγμάτων, και της νόησης, που την επεξεργάζεται¹¹. Έγραψε συγκεκριμένα: «Nihil est in intellectu quod non

prius fuerit in sensu» (Δεν υπάρχει τίποτε στη διάνοια που δεν πέρασε πρώτα από τις αισθήσεις)¹². Την τοποθέτηση αυτή είχε διατυπώσει με τρόπο γλαφυρό 2.000 νωρίτερα ο Δημόκριτος¹³.

Από τους νεότερους και σύγχρονους άλλοι υπερετιμούν τη συμβολή των αισθήσεων (αισθησιαρχία), άλλοι του νου (Νοησιαρχία) και κάνουν λόγο για έμφυτες ιδέες. Οι πραγματιστές τονίζουν ιδιαίτερα την πρακτική χρησιμότητα που προκύπτει από την αλήθεια για τον άνθρωπο. Ένα άλλο θέμα που έχει θυγεί από τους μελετητές της αλήθειας είναι το πόσο βοηθούν οι επιμέρους αισθήσεις για την εύρεση της αλήθειας: όραση, ακοή κ.λπ.¹⁴ Όλοι, πάντως, φαίνεται ότι αποδέχονται ότι είναι διαφορετικός ο τρόπος προσέγγισης της Αλήθειας στους ποικίλους τομείς της Γνώσης (π.χ. της τυπικής Λογικής, της Φυσικής Επιστήμης, της Ιστορίας, της Ιατρικής, των Μαθηματικών).

Μια άλλη πτυχή του ζητήματος είναι νομίζω η σχετικότητα της αλήθειας και η υποκειμενικότητα. Και μου φαίνεται ότι την πιο παραστατική και κατανοητή εικόνα δίνουν οι παρακάτω στίχοι κάποιου ποιητή (που δεν τον θυμάμαι):

Ένας καθρέφτης λαμπερός
από τα ουράνια πέφτει παλάτια
- με πονηριά του Σατανά-
στη γη και γίνεται χίλια κομμάτια.
Οι άνθρωποι τρέχουν κοντά,
καθένας ένα κομματάκι αρπάζει
κι όμως πιστεύει στα σωστά
πως όλο τον καθρέφτη εξουσιάζει.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ:

1. Το πλήρες κείμενο της εισήγησης στην τελική μορφή της θα προωθηθεί στο site: www.voros.gr.
2. H. Diels – W. Kranz, *Die Fragmente der Vorsokratiker*, 68 Bæ117
3. *ό.π.*, Α'102. Ελληνική έκδοση από τον εκδοτικό οίκο «Παπαδήμας».
4. Πύστις: από το πυνθάνομαι (=πληροφορούμαι). Νομίζω ότι αυτή η γραφή είναι πιο σύμφωνη με το νόημα του κειμένου του Δημόκριτου (Fr. 125).
5. Σχετικό λήμμα στο *Εγκυκλοπαιδικό Λεξικό της Ελληνικής Ιστορίας*, περίοδος Αρχαιότητας από την Προϊστορία ως το 330 μ.Χ.
6. *Γεγονός*: Ό,τι έχει γίνει από ανθρώπους. Για να γνωρίσει ο ερευνητής και να πλησιάσει την αλήθεια είναι ανάγκη να κάνει ερωτήματα όπως: Ποιοι έδρασαν; Πού; Πότε; Πώς; Γιατί; Ποια τα κίνητρα των δρώντων ή αντιδρώντων; Ποιες οι συνέπειες;
7. Το άρθρο αυτό έχει προωθηθεί στο Internet (site: www.voros.gr)
8. Φ. Κ. Βάρου, «Είναι δυνατός ο ορισμός της γνώσης;» (*Φιλοσοφία*, επιτηρίδα του ΚΕΕΦ, τ. 1ος, 1971)
9. Πιο μπροστά (Α'7) το σχετικό απόσπασμα.
10. Πιο μπροστά (Α'5).
11. Αναλυτικά και τεκμηριωμένα όλα αυτά στο βιβλίο Δημ. Κούτρα, *Θέματα Φιλοσοφίας* (Αθήνα 2002) ειδικά στο κεφάλαιο: «Το Πρόβλημα της Αλήθειας» σελ. 37-71. Επίσης, δύο άρθρα του Παν. Δαμάσκου για την Αλήθεια στο περιοδικό «Φιλοσοφία και Παιδεία», τεύχη 33,34.
12. Πιο μπροστά (Α'10).
13. Πιο μπροστά (Α'4).
14. Και μια αγράμματη Μάνα συνήθιζε να επαναλαμβάνει στα παιδιά της τα επιγραμματικά λόγια: «Όσα ακούς μην τα πιστεύεις / όσα βλέπεις τα μισά / κι όσα αγγίζεις με το χέρι εκείνα είναι πιστευτά». Νομίζω ήταν λόγια κάποιου σατιρικού ποιητή στην Κεφαλονιά, πριν από ένα αιώνα και πλέον.

Ἄγαπῶ τὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα

Ἄγαπῶ τὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα
 τὰ ὀνόματα καὶ τὰ νοήματά της
 τὸν Ὀλυμπο καὶ τὴν Ὀλυμπία
 τὸν Ἄλφειό, τὴν Ἄλφειοῦσα καὶ τὸν Ταῦγετο
 τὴν Ἑλιά τό Κυπαρίσσι καὶ τὴ Βελανιδιά
 τὴ Θάλασσα, τὸν ἥλιο καὶ τὸν Οὐρανό
 τὴ Νησίδα καὶ τὴ Βραχονησίδα
 τὴ Νόηση καὶ τὴ Διανόηση
 τὴ Σοφία καὶ τὴ Φιλοσοφία
 τὴ Δικαιοσύνη καὶ τὴν Ἄδικία
 τοὺς Κίονες καὶ τοὺς Κῦνες
 τὴν Παλλάδα καὶ τὴν Ἀθηνᾶ
 τὴ Σπάρτη καὶ τὸν Μυστρά
 τὸν Ποσειδῶνα, τὸν Πόντο καὶ τὸν Ἑλλήσποντο

Ἄγαπῶ τὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα
 τὰ γράμματά της –τὰ χειρόγραφα καὶ καλλιγραφικά
 τό περήφανο σάν κύκνος δ(έλτα) τῆς δημοκρατίας
 τό θηλυκό ω(μέγα) τῶν ὀπισθίων
 τό μεγαλόπρεπο θ(ου) τοῦ θρόνου
 τό σκεπτικό φ(ου) τῆς φιλοσοφίας.
 Το ἦχηρό χ(ου) τῆς χαρᾶς

Ἄγαπῶ τίς παρηγήσεις
 Ἄποδίδουν τὴν ἔνταση τοῦ βιώματος
 τραβᾶνε τό σκοινί ὡς τὴν ἄκρη
 ἀποκαλύπτουν τὸν γρεμό.

Ἄγαπῶ τὰ ὁμοιοτέλευτα
 ἀναδίνουν τὴ γοητεία τοῦ ἀλλοτινοῦ.

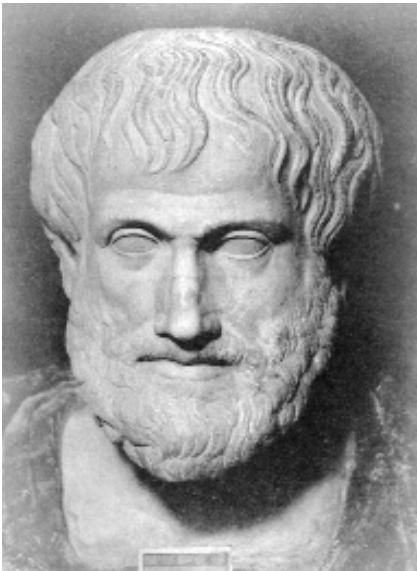
Ἄγαπῶ τίς μετοχές
 τίς ἐνεργητικὲς καὶ θηλυκὲς
 γράφουσα, παίζουσα, ὀμιλοῦσα, φεύγουσα
 εἶναι γεμάτες ζωὴ καὶ δράση.

Ἄγαπῶ τὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα
 τὰ ὀνόματα καὶ τὰ νοήματά της.

Γραμματικὴ

ΑΠΟ ΤΟΥΣ ΑΡΧΑΙΟΥΣ ΜΑΣ ΚΛΑΣΙΚΟΥΣ**ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ:****ΠΕΡΙ ΜΕΣΟΤΗΤΟΣ ΣΤΑ ΠΑΘΗ
ΚΑΙ ΤΙΣ ΠΡΑΞΕΙΣ ΤΩΝ ΑΝΘΡΩΠΩΝ**

«...Τριῶν δὴ διαθέσεων οὐσῶν, δύο μὲν κακιῶν, τῆς μὲν καθ' ὑπερβολὴν τῆς δὲ κατ' ἔλλειψιν, μιᾶς δ' ἄρετῆς τῆς μεσότητος, πᾶσαι πάσαι ἀντίκεινται πως· αἱ μὲν γὰρ ἄκραι καὶ τῇ μέσῃ καὶ ἀλλήλαις ἐναντίαι εἰσίν, ἡ δὲ μέση ταῖς ἄκραις ὥσπερ γὰρ τό ἴσον πρὸς μὲν τό ἔλαττον μείζον πρὸς δὲ τό μείζον ἔλαττον, οὕτως αἱ μέσαι ἔξεις πρὸς μὲν τὰς ἐλλείψεις ὑπερβάλλουσιν πρὸς δὲ τὰς ὑπερβολὰς ἐλλείπουσιν ἔν τε τοῖς πάθεσι καὶ ταῖς πράξεσιν»...

(**Ἀριστοτέλους:** Ἠθικά Νικομάχεια
βιβλ. Β', κεφ. 7, VIII 15-20)

ΒΙΒΛΙΟΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ

Μισέλ Κρουμπελλιέ - Πιέρ Πελλεγκρέν:

Αριστοτέλης ο Φιλόσοφος και οι Επιστήμες

(Μετφρ. Ελένης Περδικούρη, «Εστία», Αθήνα 2011, σσ. 453).

Πρωτοκυκλοφόρησε στα γαλλικά το 2002 και στα ελληνικά το 2011.

Το βιβλίο περιλαμβάνει επτά κεφάλαια εκτός του προλόγου, του συμπεράσματος, της βιβλιογραφίας και του ευρητηρίου.

Κεφάλαιο 1: αναφέρεται στη βιογραφία και το έργο του Αριστοτέλη (384-322)π.χ. Το Λύκειο, οι προγενέστεροί του και το αριστοτελικό corpus (15-41). Γνωστές πληροφορίες: αξίζει ίσως να αναφέρω ότι οι γονείς του κατάγονταν από τον γιο του Ασκληπιού Μαχάωνα, πράγμα που δικαιολογεί και την προτίμησή του προς την εμπειρική πραγματικότητα. Ακόμη ότι ο Αριστοτέλης και ο Δημοσθένης, φιλομακεδόνας και αντιμακεδόνας αντίστοιχα γεννήθηκαν και πέθαναν την ίδια χρονιά (322 π.χ.).

Κεφάλαιο 2: Η Γνώση (42-122). Είναι από τα μεγαλύτερα και δείχνει την προτίμηση των συγγραφέων προς την αριστοτελική Γνωσιολογία. Δίνεται ο επιστημονικός ορισμός της Γνώσης ως γνώση του γιατί. Οι επιστήμες χωρίζονται σε θεωρητικές, ποιητικές και παραγωγικές, όλες ενδιαφέρονται για την αλήθεια και η γνώση εστιάζεται στην ιδέα της απόδειξης, όπου οι προκείμενες οφείλουν να είναι αιτίες του συμπεράσματος και να το καθορίζουν. Ο Αριστοτέλης αποκόπτεται από το πλατωνικό ιδεώδες της καθολικής επιστήμης και το υποκαθιστά με τη σύλληψη ενός κόσμου οικείου(52). Ήθελε να κατασκευάσει ένα συμβολικό λογισμό, ότι δηλαδή κάνουν σήμερα οι λογικοί – μιλάει για τις τέσσερις τάξεις των κατηγορημάτων (ορισμός, γένος, ίδιον, συμβεβηκός), που αναλύει στα τοπικά. Στα *Αναλυτικά* κυριαρχεί η ανακάλυψη του μέσου όρου. Συνεπώς η απόδειξη παρουσιάζεται ως η ίδια η μορφή της επιστημονικής γνώσης και πρωτίστως η αιτία της(58). Εδώ στηρίζεται η μαθηματική λογική του ευκλείδειου λογισμού, που συμβαδίζει με τον αριστοτελικό ρεαλισμό(82). Η Ηθική στηρίζεται στο έθος(έξη) και οφείλεται στην επανάληψη της πράξης(95). Ορίζει την ψυχή ως την μορφή ή την εντέλεια του σώματος και διατηρεί μόνιμες επιφυλάξεις για την επιβίωσή της μετά θάνατον(96). Ο νους είναι ξεχωριστός. Η επιστήμη τέλος είναι το γεγονός ότι γνωρίζουμε το καθόλου.

Κεφάλαιο 3: Οι πρακτικές και η θεωρία του λόγου(123-166). Ο Αριστοτέλης είναι ο άνθρωπος όλων των επιστημών και όχι μόνο τις αφομοίωσε αλλά διέπρεψε σε αυτές(123). Το ερώτημα αφορά το «πώς», χωρίς να αναγορεύει τον φιλόσοφο σε «ειδικό των γενικών ιδεών», γιατί όλες οι επιστήμες πρέπει να μπορούν και οφείλουν να επικοινωνούν μεταξύ τους. Αυτές συγκροτούν «το Όργανον», όπως το ονόμασαν οι σχολιαστές, που μαζί με τη ρητορική προτείνουν μια γενική θεωρία του λόγου(124). Ακόμη δε, χώρισε αμετάκλητα τις λέξεις από τα πράγματα(142), ενώ υπάρχουν δύο τρόποι διαλεκτικοί του συλλογίζεσθαι, η επαγωγή και ο συλλογισμός(149).

Κεφάλαιο 4: Οι επιστήμες της ανθρώπινης πράξης (167-238). Μετά τον ιδεαλισμό του Πλάτωνα, ο Αριστοτέλης σηματοδοτεί την επιστροφή του «ρεαλισμού» τόσο με την μεταφυσική, όσο και με την απολύτως κοινή σημασία του όρου. Η Ηθική και η Πολιτική αποσκοπούν να εξασφαλίσουν στους ανθρώπους όχι ουτοπίες και νοησιακές πλάνες – όχι να μάθουμε αλλά να γίνουμε ενάρετοι.(67/8). Η «Πολιτεία» είναι το άριστο πολίτευμα, μια μέση «συναγματική διακυβέρνηση», όπου ο νους πρέπει να επιλέξει, αλλιώς μένει μετέωρος και πρέπει να έχει αποτελέσματα, αλλιώς η γνώση είναι άχρηστη – όχι τι είναι κάτι, αλλά χρειάζεται η γνώση της αιτίας, ο σκοπός και η συνείδηση με όπλο τη φρόνηση, που εδώ είναι διανοητική αρετή, γιατί από τη φύση μας έχουμε την ικανότητα να γίνουμε ενάρετοι, γιατί οι αρετές είναι έξεις και με ελεύθερη προαίρεση, γιατί δε διαλέγουμε το κακό εκούσια. Στο τέλος άλλο είναι η φρόνηση ως ηθική αρετή και άλλο η σοφία. Έτσι η «Έξις είναι Δευτέρα φύσις», που οδηγεί στην ευδαιμονία με ηδονή(169-206). Εδώ παίζει μεγάλο ρόλο η εκπαίδευση, που είναι τελικά υπόθεση της πόλης, η οποία είναι φυσική κοινότητα. Τελικά η *Ηθική* είναι κλάδος της Πολιτικής και ο Αριστοτέλης δεν λέει ότι οι άνθρωποι γεννιούνται δούλοι αλλά γίνονται δούλοι είτε από μόνιους τους, τεμπελιά κλπ, είτε από πολεμικές καταστάσεις, σκλαβιά κλπ. Η φύσει δουλεία είναι ρατσιστική άποψη. (211-214). Η αριστοτελική πολιτεία είναι ρεαλιστική σε σχέση με την πλατωνική πολιτική ουτοπία(219). Το δε άριστο πολίτευμα δεν είναι παντού το ίδιο, γιατί έχει σχέση και με το κάθε λογής περιβάλλον και οι νόμοι εξαρτώνται από το πολίτευμα

και όχι το αντίθετο, ενώ κλειδί είναι ο νομοθέτης(220/6). Κατά δε τον Καρλ Πολάνκι ο Αριστοτέλης είναι και ο προφητικός στοχαστής για την οικονομία της αγοράς(231). Τέλος η θεωρία ως θέση μπορεί να παραπλανήσει ως μυστικιστική παρέκκλιση, γιατί μόνο ο νους είναι ο κατεξοχήν άνθρωπος και η σοφία είναι ανώτερη από την φρόνηση(235/6).

Κεφάλαιο 5: Οι θεωρητικές επιστήμες, τα μαθηματικά(239-258). Έχουμε φυσικές και μαθηματικές επιστήμες ή θεωρητικές, ενώ η θεολογική είναι αιώνια και ασχολείται με τα ακίνητα, τα θεϊκά. Φαίνεται μάλιστα να θεωρεί τα μαθηματικά πρότυπο για κάθε επιστημονική θεωρία, μια αντιπλατωνική θέση, γιατί η άποψη ότι τα σχήματα και οι αριθμοί συνιστούν ακίνητα και χωριστά αντικείμενα είναι μια περιττή οντολογική επιπλοκή. (244/5). Έπειτα ο χρόνος είναι «μέτρηση και αριθμός κινήσεως»(254).

Οι σχολιαστές μιλούν για μια «νοητή ύλη», χωρίς όμως με κάποια οντολογική πραγματικότητα, κάτι σαν τις πλατωνικές ιδέες(254/5). Τέλος έχουμε τα τρία πεδία της θεωρητικής γνώσης και εφόσον τα αντικείμενα της φυσικής είναι χωριστά θα έχουμε μία ιεραρχική σειρά: Αντικείμενα συνάμα ακίνητα και χωριστά: Θεολογία Αντικείμενα ακίνητα αλλά όχι χωριστά: Μαθηματικά Αντικείμενα ούτε χωριστά (από την ύλη) ούτε ακίνητα: Φυσική.(σ.258).

Κεφάλαιο 6: Πώς γνωρίζουμε τη φύση(259-354) Η φιλοσοφία γεννήθηκε ως φυσική φιλοσοφία, γιατί τα φυσικά έχουν την αρχή κίνησης και στάσης μέσα τους(352). Το Πρώτο Κινούν είναι καθαρή ενέργεια και ως τέτοιο απαλλαγμένο από ύλη και εφόσον η ύλη αποτελεί δυνατότητα... η ίδια η ύπαρξη της φύσης εξαρτάται από αυτό το μη φυσικό ον που είναι το ακίνητο Πρώτο Κινούν. Το αριστοτελικό σύμπαν είναι σφαιρικό και περατό (265) και χωρίζεται σε υπερσελήνιο και υποσελήνιο(268). Τα πράγματα ήταν εντελώς διαφορετικά στο Μεσαίωνα και ακριβέστερα τη στιγμή της αριστοτελικοποίησης του χριστιανισμού από την ώθηση των δομνηρικανών δασκάλων του 13ου αιώνα(286). Η φύση κάθε όντος είναι η μορφή του, δηλ. η αρχή της οργανικής του διάρθρωσης, που το κάνει να είναι αυτό που είναι(271). Η Φυσική προϋποθέτει την υπέρβαση του Ελεατισμού(275). Οι αρχές της μεταβολής είναι τρεις, μορφή, στέρηση, υποκείμενο(277). Σε έναν περατό κόσμο μόνο μία κυκλική κίνηση μπορεί να είναι αιώνια(279). Ένας άπειρος κόσμος δεν θα

ήταν τέλειος(280). Ένα σημείο δεν συνιστά μήκος, ούτε μία στιγμή χρόνο(284). Οι αιτίες είναι: τελική, ειδική(τυπική, μορφική), ποιητική, κινητική, τελική(289). Το Πρώτο Κινούν Ακίνητο είναι αιτία μόνο του εαυτού του(290). Η Τέχνη μιμείται τη Φύση, γιατί τα φυσικά όντα διατηρούν ενωμένο αυτό που η τέχνη είναι υποχρεωμένη να χωρίσει και αιτία για αυτό είναι η Φύση(296). Η ψυχή είναι και μορφή με την έννοια της ενέργειας, ενός σώματος που είναι δυνάμει ζωντανό· έτσι έμψυχο είναι κάτι που διαθέτει ζωή. Εάν το μάτι ήταν ζώο, η ψυχή του θα ήταν η όραση. Η νοητή ψυχή είναι «ο τόπος των ειδών»(309). Η φύση ενεργεί με πανουργία, γιατί «ουδέν μάτην ποιεί»(323). Έτσι για τον Αριστοτέλη η ψυχή δεν είναι αθάνατη, πεθαίνει μαζί με το σώμα, όταν ψύχεται η θερμική του ενέργεια, ούτε υπάρχει Θεός, που δημιουργεί τη Φύση, αλλά ούτε Θεός, που να φροντίζει τη Φύση και τους ανθρώπους(325). Τέλος ο Αριστοτέλης καταρρίπτει τις μηχανιστικές θεωρίες των προγενεστέρων του(340).

Κεφάλαιο 7: Η πρώτη επιστήμη(355-430). Το Πρώτο Κινούν στη «Θεολογία» ή πρώτη φιλοσοφία ή μεταφυσική του Αριστοτέλη(Μετ.Λ) χαρακτηρίζεται ως καθαρή ενέργεια, που παρομοιάζεται με μια νόηση από την οποία πηγάζει κάθε αγαθό στον κόσμο(357). Οι Θεοί είναι άστρα (ουράνιες σφαίρες) με αιώνια κίνηση. Αυτό δε που οι άλλοι ονόμασαν αρχαιολογία, οντολογία, ουσιολογία ή μεταφυσική ο Αριστοτέλης το ονομάζει «Θεολογία»(363), που είναι διδασκαλία των αρχών, δηλ. το πραγματικό του πραγματικού ή οντολογικό πρότυπο(364/5). Οι συγγραφείς υποστηρίζουν ότι ο Αριστοτέλης θα παραμείνει πλατωνικός και αυτό είναι λάθος, γιατί δεν υπάρχουν δύο τάξεις όντων, αιώνια και φθαρτά, ούτε ότι τα μεν είναι νοητά και τα άλλα αισθητά, όπως υποστηρίζεται στον πλατωνικό Τίμαιο, γιατί όλα τα όντα είναι τελικά αιώνια και όλα γνωρίζονται με τη νόησή μας. Η δε ιδέα που δήθεν τα κάνει αιώνια είναι για τον Αριστοτέλη η μορφή, η οποία μαζί με την ύλη δημιουργεί τη σύνθεση του όντος(368).

Η ύπαρξη και η διατήρηση των μορφών στον φυσικό κόσμο απαιτούν την ύπαρξη μιας μη φυσικής οντότητας και αυτή είναι το πρώτο κινούν(376). Αφού το αληθές βρίσκεται στη νόησή μας(395). Από την άλλη η περίφημη φράση «το τι ην είναι», που δυστυχώς ο Αριστοτέλης παρά τις συνήθειές του αφήνει ασχολίαστη, μεταφράζεται από τους συγγραφείς μας ως «τι είναι να είναι» ή «τι ήταν να είναι», που δεν λένε τελικά τίποτε για τον

σύγχρονο αναγνώστη. Εγώ την μεταφράζω ως εξής: «Τι είναι αυτό που ήταν (δυνάμει) και πρέπει να είναι (ενεργεία), δηλαδή να πάρει η ύλη κάθε όντος την τελική του μορφή, ώστε να γίνει από απλή δύναμη-κατάσταση μέσω της ενέργειας-μορφής εντελέχεια, γιατί δεν είναι ακόμη αυτό που τελικά πρέπει να είναι, να γίνει η ουσία(386).

Ο Αριστοτέλης αρνείται ότι οι πλατωνικές ιδέες και τα μαθηματικά αντικείμενα είναι ουσίες και θέτει την ύπαρξη τουλάχιστον μιας μη αισθητής ουσίας, ήτοι του Πρώτου Κινούντος(400). Δεν υφίσταται ο άνθρωπος γενικά ως ιδέα, γιατί κανένα καθόλου δεν μπορεί να συνιστά ουσία(τόδε τι), όπως στον Πλάτωνα(404). Γιατί το υποκείμενο ταυτίζεται με την ύλη και το «τι ην είναι» με τη μορφή(406). Τα δε γένη είναι τα ιδιαίτερα καθόλου(407), όπως το γένος άνθρωπος και ο άνθρωπος Σωκράτης. Η αριστοτελική οντολογία χαρακτηρίζεται από βαθιά τάση προς το συγκεκριμένο(411). Η ουσία είναι ταυτόχρονα υπερβατική ως μορφή και εμμένεια ως ύλη(412). Το Πρώτο Κινούν είναι η συνθήκη δυνατότητας της αιωνιότητας του κόσμου και επομένως της αιωνιότητας των φυσικών κινήσεων(419), άρα δεν είναι ο πλατωνικός νους(421). Οι συγγραφείς μας εδώ μιλάνε για «ατελή δύισμό» του Αριστοτέλη(420/1). Η ύπαρξη του Πρώτου Κινούντος είναι ζωή και αυτό αναδεικνύει η μελέτη των θεϊκών πραγμάτων περισσότερο παρά του ίδιου του Θεού ή ότι τα θεϊκά πράγματα συνιστούν αιτίες στο βαθμό που φανερώνουν τη φύση του θείου(430).

Συμπέρασμα(431-436): Σε τι χρησιμεύει ή τι να κάνουμε με τον Αριστοτέλη σήμερα; τι μας χρειάζεται ο αριστοτελικός τρόπος του σκέπτεσθαι. Δεν έπαψε να μιλάει στους φιλοσόφους εδώ και είκοσι τέσσερις αιώνες. Χαρακτηρίστηκε δογματικός και κληρονόμησε ένα μέρος της αντιαριστοτελικής μανίας της πλατωνίζουσας Αναγέννησης. Μία κριτική άδικη- χωρίς γνώση και υβριστική. Από τον καιρό του Αλβέρτου του Μέγα και κυρίως του Θωμά του Ακινάτη κατά τον 13ο αιώνα γίνονται προσπάθειες να διακριθούν από έναν αυγουστιανισμό βαθιά επηρεασμένο από τον πλατωνισμό και να χωριστούν από αυτόν. Ο Αριστοτέλης μάς παρέχει μια ολοκληρωτική ματιά του συνόλου του όντος και των διακριτών περιοχών του πραγματικού. Υπάρχει «μία επιστήμη ανά γένος», ενώ παράλληλα υπάρχουν περάσματα ανάμεσα στις επιστήμες, που επιτρέπουν την υπέρβαση, ως ένα σημείο της κλειστής φύσης του γένους. Η αριστοτελική φιλοσοφία είναι η υψηλότερη και η πιο γενική επιστήμη, γιατί αφορά στο ον ως

ον. Η ακαταμάχητη ποικιλία του πραγματικού οδηγεί τον Αριστοτέλη στην αλήθεια, αλλά όχι στον σχετικισμό (433). Κάθε άνθρωπος μετέχει ως τέτοιος της αλήθειας, γιατί ο Αριστοτέλης δεν είναι ο φιλόσοφος της ρήξης ή του άγραφου πίνακα, όπως ο Πλάτωνας, ο Καρτέσιος ή ο Καντ. Με τον Αριστοτέλη έχουμε την αποκατάσταση της φύσης μετά την κρίση της προσωκρατικής φυσικής φιλοσοφίας. Παραμένει εμπειρικός και όχι ιδεαλιστής και δίδει στον καθένα τη δυνατότητα να γίνει ευδαίμων. Ο κόσμος είναι περατός για αυτό και βαθιά ελληνικός και ο ανθρώπινος νους από τη φύση του προορισμένος για τη γνώση του κόσμου, που προσφέρεται στη γνώση μας ακριβώς όπως είναι σύμφωνα με τη φύση του.

Ο νους θέτει μόνο ερωτήματα στα οποία μπορεί να απαντήσει. Η ανθρώπινη γνώση είναι γενικά οριστικά συγκροτημένη. Επαφίεται στους κληρονόμους αυτής της κλειστής σκέψης να την ανοίξουν ξανά για να την κάνουν να λειτουργήσει με αντικείμενα και συνθήκες που η ίδια θα θεωρούσε αδιανόητα. σ.(436).

Τέλος υπάρχουν μερικά τυπογραφικά νομίζω λάθη, όπως π.χ. στη σελ.403: Η δύο ιδιότητες αντί οι κλπ. Συγχαρητήρια στην «Εστία» για την έκδοση αυτή. Γιατί όμως πολυτονικό σύστημα; Γιατί τόσο μικρά γράμματα, που διαβάζονται μόνο με φακό και γιατί τόσο ακριβό; 35 ευρώ για 435 σελ. και μάλιστα σε πολύ μικρό σχήμα; Το βιβλίο αξίζει να διαβαστεί, είναι μια έντιμη και επιστημονική προσέγγιση της αριστοτελικής σκέψης, που δείχνει πόσο επίκαιρη είναι η ελληνική φιλοσοφία. Η μετάφραση της Ελένης Περδικούρη πολύ καλή. Οι Δυτικοί μας κατηγορούν ότι τους χρωστάμε πολλά, αυτοί όμως μας χρωστάνε πολύ περισσότερα, μας χρωστάνε και το πνεύμα που η αιώνια Ελλάδα τους χαρίζει δωρεάν αιώνες τώρα. Αν αυτό το καταλαβαίνουν!

Βασίλη Κων. Νούλα.
Φιλολόγος - Συγγραφέας

Μελέτες για τον Κορνήλιο Καστοριάδη
Η Γένεση της Δημοκρατίας και η σημερινή κρίση. εκδ. Ευρασία 2011)

επιμ.: Γιώργος Ν. Οικονόμου

Γράφουν: Γ. Αλατζόγλου-Θέμελη, Γ. Δαρεμάς, Α. Κιουπκιολής, Ν. Κυριαζής, Α. Μουζακίτης, Γ. Ν. Οικο-

νόμου, Θ. Πολλάτος, Σ. Ροζάνης, Β. Ρωμανός, Θ. Τάσης, Δ. Τσακίρη.

Τα κείμενα του τόμου αυτού επιχειρούν να προσεγγίσουν τη σκέψη του Κορνήλιου Καστοριάδη σε σχέση με τη σημερινή πολιτική και κοινωνική κατάσταση. Να αναλύσουν την τόσο παρεξηγημένη -από τη γένεσή της στην αρχαία Ελλάδα έως σήμερα- έννοια της δημοκρατίας. Να προσδιορίσουν τη συμβολή του φιλοσόφου Καστοριάδη στην ανάδειξη της δημοκρατίας και του βασικού στοιχείου της, δηλ. του προτάγματος της αυτονομίας. Να συγκρίνουν τις ιδέες του με αυτές άλλων στοχαστών που εμφορούνται από την ιδέα της πολιτικής αλλαγής, επισημαίνοντας σημεία προσεγγίσεων και αποκλίσεων. Να αναδείξουν εν ολίγοις τη σημασία που έχει το έργο του Καστοριάδη για τη δύσκολη κατάσταση που διέρχονται οι σύγχρονες κοινωνίες.

W.

δια-ΛΟΓΟΣ

Επετηρίδα Φιλοσοφικής Έρευνας

Κυκλοφόρησε από τις Εκδόσεις Παπαζήση το πρώτο τεύχος του περιοδικού δια-ΛΟΓΟΣ, το οποίο εκδίδεται μία φορά το χρόνο υπό μορφή Επετηρίδας Φιλοσοφικής Έρευνας. Διευθυντής Έκδοσής

του είναι ο Καθηγητής Φιλοσοφίας του Παντείου Πανεπιστημίου Δημήτρης Ν. Λαμπρέλλης.

Σκοπός του περιοδικού είναι να προάγει τη φιλοσοφική έρευνα και τον διάλογο μεταξύ των ερευνητών της φιλοσοφίας. Προκειμένου να υπηρετήσει τον σκοπό του αυτό, το περιοδικό διακρίνεται από το απροκατάληπτο άνοιγμά του προς όλες τις μορφές και τις τάσεις του φιλοσοφείν, όπως αυτές αποτυπώνονται και καλλιεργούνται στην Ιστορία της Φιλοσοφίας μέχρι σήμερα· η πρόθεση αυτή του περιοδικού επιβεβαιώνεται μέσα από τα κείμενα των συγγραφέων που δημοσιεύονται στο πρώτο του τεύχος, το οποίο περιλαμβάνει 20 άρθρα και 4 βιβλιοκρίσιες.

Οι συγγραφείς του τεύχους είναι οι εξής:

Δημήτριος Ζ. Ανδριόπουλος, Κώστας Ανδρουλιδάκης, Ηλίας Βαβούρας, Δημήτρης Κυρίσης, Πέτρος Α. Γέμος, Νένος Γεωργόπουλος, Νικολίτσα Γεωργοπούλου, Κωνσταντίνος Δεληκωσταντής, Ιωάννης Δελλής, Κωνσταντίνος Δεσποτόπουλος, Παναγιώτης Δόικος, Γιώργος Ζωγραφίδης, Παναγιώτης Ηλιόπουλος, Ενστράτιος Θ. Θεοδοσίου, Άρις Κουτούγκος, Ιωάννης Λαζαράτος, Γκόλφω Μαγγίνη, Ανδρέας Μάνος, Μάριος Μπέγζος, Έλενα Παπανικολάου, Ιωάννης Πλάγγεσης, Ιωάννης Πρελορέντζος, Ζωή Σαμαρά, Δημήτρης Τζωρτζόπουλος, Ιωάννης Σ. Χριστοδούλου.

W.

ΕΙΣ ΜΝΗΜΗΝ ΤΑΣΟΥ ΠΑΝΤΑΖΗ

Με συναισθήματα έντονης συγκίνησης παραλάβαμε τον Τόμο ΙΣΤ, Τεύχος 1, του επιστημονικού περιοδικού *Παιδαγωγικός Λόγος*, που είναι αφιερωμένος στη μνήμη του Τάσου Πανταζή, εξαίρετου φοιτητή του μεταπτυχιακού προγράμματος ειδίκευσης στη Φιλοσοφία, του Τμήματος Φιλοσοφίας-Παιδαγωγικής-Ψυχολογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών. Το εν λόγω τεύχος επιγράφεται «Ενός λεπτού σιγή: 11+1 φιλοσοφικά κείμενα εις μνήμην Τάσου Πανταζή» και περιλαμβάνει ποικίλο, επιστημονικό και φωτογραφικό υλικό, καθώς και αφιερωματικά κείμενα στον αγαπητό Τάσο. Άρθρα ηθικής, μεταφυσικής, γνωσιολογίας, αισθητικής, κοινωνικής και πολιτικής φιλοσοφίας κοσμούν τις σελίδες του *Παιδαγωγικού Λόγου*, καλλύνοντας με την ορθολογική τους διάσταση τον πλούσιο συναισθηματικό διάκοσμο του αφιερωματικού τόμου.

δρ. Σωτήρης Φουρνάρος

ΛΕΞΙΚΟ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

Γράφει: ο ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΔΙΑΜΑΝΤΟΠΟΥΛΟΣ, *Επίτ. Σχολικός Σύμβουλος Φιλολόγων*

Τελολογία

I. ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ σύμφωνα με την οποία τα πάντα στον κόσμο, ανθρώπινες ενέργειες, φυσικά ή κοινωνικά φαινόμενα, έχουν μια συγκεκριμένη σκοπιμότητα.

Ως φιλοσοφικός όρος χρησιμοποιήθηκε, για πρώτη φορά, από το Γερμανό φιλόσοφο Βολφ (Wolff, 1679-1754), ο οποίος υποστήριζε ότι η τελολογία, ως ιδιαίτερος φιλοσοφικός κλάδος, έχει αποστολή «να ερμηνεύει τους τελικούς σκοπούς» προς τους οποίους κατευθύνονται όλα τα όντα.

Ο αντίστοιχος ξένος όρος **Teleologie**, κατά τον Έλληνα φιλόσοφο Θ. Βορέα, έχει σημασιωθεί εσφαλμένα, δεδομένου ότι το πρώτο συνθετικό του όρου δεν είναι η λέξη τέλειος αλλά η λέξη **τέλος**. Το ορθόν είναι **Telologie**, συνθετική λέξη από τη λέξη τέλος (σκοπός) και λόγος. Στην ξένη ορολογία συνήθως είναι και η λέξη Finalismus από τη λατινική λέξη finis, που στην αρχαία ελληνική σημαίνει σκοπός.

II. Η ΤΕΛΟΛΟΓΙΑ ΔΙΑΚΡΙΝΕΤΑΙ σε διάφορες μορφές με τις ανάλογες εννοιολογικές αποχρώσεις της, όπως α) Πρακτική τελολογία, στην οποία υπάγεται κάθε πράξη ή ενέργεια του ανθρώπου. β) Φυσική τελολογία. Πρεσβεύει

ότι στη φύση επικρατεί η σκόπιμη ενέργεια, η σκοπιμότητα της δημιουργίας, στον οργανικό και ανόργανο κόσμο. γ) Μεταφυσική τελολογία. Υποστηρίζει ότι το σύμπαν έχει δημιουργηθεί από τον Θεό, ο οποίος θέτει ορισμένους σκοπούς, που πρέπει τα όντα να πραγματοποιήσουν στο βιολογικό τους κύκλο. Κύριος εκπρόσωπος φέρεται ο Γερμανός φιλόσοφος Λάϊμπνιτς (Leibniz, 1646-1716). δ) Γνωσιολογική τελολογία, σύμφωνα με την οποία η ανθρώπινη σκέψη καθοδηγείται από πνευματικά διαφέροντα, αξίες, σκοπούς και ιδανικά και ε) Ψυχολογική τελολογία χαρακτηρίζεται η μέθοδος που ερευνά τις ανθρώπινες πράξεις από την πλευρά του σκοπού και όχι από την πλευρά της αιτίας. Ο ψυχολόγος δεν ερωτά « από ποιά αιτία εξαναγκάστηκε ο άνθρωπος να κάνει κάτι αλλά «ποιό σκοπό εξυπηρετεί η συγκεκριμένη πράξη τους». Η τελολογική ερμηνεία της ψυχικής ζωής υποστηρίχτηκε από το Ντιλτάϊ (Dilthey, 1833-1911) και κυρίως από τον Άντλερ (Adler, 1870-1937).

III. ΑΠΟ ΤΙΣ ΕΝ ΛΟΓΩ ΜΟΡΦΕΣ πό τις εν λόγω μορφές, η πλέον ενδιαφέρουσα μορφή θεω-

ρείται η **μεταφυσική τελολογία**, δεδομένου ότι προκάλεσε τη διαμάχη των ιδεών ανάμεσα στην ιδεαλιστική (μεταφυσική) τελολογία και στην (υλιστική) μηχανοκρατία.

Η τελολογία, θεωρία της σκοπιμότητας, θεωρεί ότι ο σκοπός κάθε όντος έχει καθοριστεί από μια υπέρτατη, υπερβατική δύναμη, τον θεό. Όλα τα όντα είναι σκόπιμα διατεταγμένα και όλα μαζί συναποτελούν ένα αρμονικό σύνολο, που το διακρίνει σοφία και τάξη.

Αντίθετα, η μηχανοκρατία (ή μηχανιστική αντίληψη), αποδέχεται την αιτιοκρατία και πιστεύει ότι η διάταξη και αρμονία του κόσμου είναι αποτέλεσμα εξωτερικών παραγόντων και μηχανικών αλληλεπιδράσεων, μεταξύ των υλικών σωμάτων. Οι αλληλεπιδράσεις αυτές είναι δυναμικού χαρακτήρα (όχι στατικές), οδηγούν σε καταστάσεις εξισορρόπησης των αντίθετων δυνάμεων (τάξη-αταξία) και συντελούν στην αρμονία. Σύμφωνα με την αντίληψη αυτή των οπαδών της μηχανοκρατίας ο κόσμος με τα υπάρχοντα όντα, οργανικά και ανόργανα, δεν πλάστηκε από ένα παγκόσμιο πνεύμα, από μια υπερβατική δύναμη, από την πανοδυναμία του θεού.

Στην τοποθέτηση αυτή οι τε-

λογικοί φιλόσοφοι αντιτάχθηκαν και υπεστήριξαν ότι η αρμονία που επικαλούνται οι μηχανοκράτες και υλιστές (διαλεκτικός υλισμός) δεν είναι δυνατό να προέλθει από την πάλη των αντιθέσεων, την ανάμειξη χημικών στοιχείων και επιδράσεων των μηχανικών μέσων, αλλά από τη σοφή διάταξη των όντων και των σχέσεων τους προς το περιβάλλον.

IV. ΣΤΗΝ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ ΤΑ ΔΥΟ, φιλοσοφικά συστήματα διαφοροποιούνται και μέσα στην έννοια του χρόνου. Η μηχανοκρατική αντίληψη εξηγεί το παρόν και το μέλλον με βάση τα αίτια (αιτιοκρατία), τα οποία υπήρξαν στο παρελθόν, ενώ η τελολογική ερμηνεύει το παρόν και το παρελθόν με βάση τους σκοπούς, οι οποίοι προβάλλονται προς πραγματοποίηση στον ορίζοντα του μέλλοντος.

V. Η ΤΕΛΟΛΟΓΙΚΗ ΑΝΤΙΛΗΨΗ, ΓΙΑ ΤΗΝ τελολογική αντίληψη, για την ερμηνεία του κόσμου, έχει μακρά ιστορία, έχει τις ρίζες της στην αρχαία ελληνική φιλοσοφία. Πρώτος εισηγητής της έννοιας της τελολογίας αναδείχθηκε ο προσωκρατικός φιλόσοφος Αναξαγόρας, ο οποίος edίδαξεν ότι η υπάρχουσα τάξη στον κόσμο οφείλεται στην ενέργεια μιας νοητικής αρχής την οποία εκάλεσε «νουν». Την αντίληψη αυτή του Αναξαγόρα ενστερνίστηκε και ο Σωκράτης στην ηθική διδασκαλία του. Ο Πλάτων ανέπτυξε συστηματικότερα την τελολογική άποψη στον «Φαίδωνα» (97B) και στον «Τίμαιο» (46 C). Ο Αριστοτέλης εξέφρασε την αρχή της δημιουργίας με τον όρο «οὐ ἔνεκα» και την εθεώρησε ως την κυριώτερη αρχή της διαμόρφωσης των όντων. Στο σύγγραμά «Περί ψυχής» γράφει: «Η φύση τίποτα δεν κάνει χωρίς λόγο, γιατί όλα τα φυσικά όντα υπάρχουν προς εξυπηρέτηση ενός σκοπού (Μηδέν μάτην ποιεί η φύσις: ἔνεκα του γάρ πάντα υπάρχει τα φύσει.. Αριστοτ. «Περί ψυχής» 434, d31). Και καταλήγει: « τελικός σκόπος είναι ο Θεός». Οι Στωικοί θεωρούν ότι η αρμονική τάξη στον κόσμο έχει ως ύψιστο σκοπό την εξυπηρέτηση του ανθρώπου.

Κατά τους νεώτερους χρόνους πρόμαχος της τεχνολογικής θεωρίας υπήρξε ο μεταφυσικός

φιλόσοφος Λάμπνιτς. Υποστήριξε ότι ο Θεός με τη σοφία και την παντοδυναμία του διευθέτησε τον κόσμο με τον πλέον αρμονικό τρόπο (Μεταφυσική τελολογία).

Στη συνέχεια ο Καντ, ο ιδρυτής της κριτικής φιλοσοφίας, ασχολήθηκε με την έννοια της τελολογίας στο σύγγραμμά του «Κριτική της κριτικής δυνάμεως» την οποία ανέλυσε και κριτικά ανέπτυξε. Αναφέρονται, κατά τις τελευταίες δεκαετίες, οι τελολογικοί βιολόγοι οι οποίοι παρετήρησαν και κατέγραψαν ότι τα είδη των ζωντανών όντων και οργανισμών ακολουθούν μια προκαθορισμένη πορεία προσαρμογής προς το περιβάλλον τους και εκπληρώνουν ένα συγκεκριμένο σκοπό ύπαρξης.

VI. ΠΑΡΑ ΤΟΥΣ ΥΠΟΣΤΗΡΙΚΤΕΣ ΤΗΣ αρά τους υποστηρικτές της τελολογικής θεωρίας υπήρξαν, από το 17ο αιώνα και εντεύθεν, επώνυμοι φιλόσοφοι και διανοούμενοι, ιδιαίτερα ξένοι, οι οποίοι καταφέρθηκαν εναντίον της τελολογίας. Ενάς από αυτούς, ο Καρτέσιος (Descartes R. 1596-1650), Γάλλος φιλόσοφος και μαθηματικός, εθεώρησε ματαιοπονία την ενασχόληση με την τελολογία, υποστηρίζοντας πως όλη η φύση ερμηνεύεται με την ύλη και την κίνηση, ενώ ο Σπινόζα (Spinoza, 1632-1677), Ολλανδός φιλόσοφος, εχαρακτήρισε την τελολογία «Καταφύγιο της άγνοιας». Στο πλαίσιο της αμφισβήτησης και άρνησης εντάσσεται και ο διαλεκτικός υλισμός, ο οποίος διδάσκει πως η σκοπιμότητα χαρακτηρίζει μόνο τη δράση του ανθρώπου και η δράση του καθορίζεται από αντικειμενικούς όρους της ύπαρξής του και περισσότερο από τους υλικούς όρους της κοινωνίας. «Η σκοπιμότητα που παρατηρείται στον οργανικό κόσμο αποτελεί θέμα φυσικής επιλογής» (Φιλοσοφικό Λεξικό Ράζενταλ-Γιουντίν. Εκδ. Νέος σταθμός, Αθήνα).

VII. ΟΙ ΑΜΦΙΣΒΗΤΗΣΕΙΣ ΟΜΩΣ ΚΑΙ ΟΙ αρνήσεις αυτές, που κατά καιρούς διατυπώθηκαν, δεν μειώνουν την αξία και το κύρος της τελολογίας, ως κορυφαίας φιλοσοφικής έννοιας, που απασχόλησε την σκέψη μεγάλων Ελλήνων και Ευρωπαίων διανοητών για τον σκοπό της ύπαρξης του ανθρώπου και του κόσμου, που τον περιβάλλει.

Οι δραστηριότητες της ΕΚΔΕΦ

Για την ενημέρωση των Μελών και των Φίλων της Ένωσής μας, παραθέτουμε τις δραστηριότητες της ΕΚΔΕΦ κατά το χρονικό διάστημα: *Οκτώβριος – Δεκέμβριος 2011*.

1. Συνεδριάσεις του Δ.Σ.

1η Συνεδρίαση: (18.10.2011) Στο τρίμηνο αυτό το Δ.Σ. συνεδρίασε τρεις φορές ως εξής: Αρχικά, ο Πρόεδρος Σπ. Γ. Μοσχονάς ευχήθηκε στα μέλη του Συμβουλίου υγεία και συνέχιση των δραστηριοτήτων της Ένωσής μας κατά το νέο ακαδημαϊκό έτος και ένταση των προσπάθειών μας για την προβολή του φιλοσοφικού λόγου στις δύσκολες περιστάσεις που περνά η Χώρα και ο κόσμος γενικότερα σήμερα.

Το κύριο θέμα στη Συνεδρίαση αυτή υπήρξε η δημιουργία ιστοσελίδας της ΕΚΔΕΦ στο Διαδίκτυο. Ύστερα από ανταλλαγή γνώμων το Συμβούλιο ομόφωνα απεφάσισε να αναθέσει στον Έφορο διεπιστημονικών σχέσεων κ. Σωτήρη Φουρνάρο να αναλάβει την περαίωση του θέματος και σε σύντομο χρονικό διάστημα να ενημερώσει το Δ.Σ. σχετικά.

- Στη συνέχεια το Δ.Σ. απασχολήθηκε με τη διάταξη της ύλης του νέου τεύχους του Περιοδικού μας (58^{ου}) και την ολοκλήρωση της έκδοσής του.
- Τέλος, ο Πρόεδρος υπενθύμισε στα μέλη την προετοιμασία για τις επικείμενες αρχαιρεσίες της ΕΚΔΕΦ, λόγω της συμπλήρωσης της προβλεπόμενης από το Καταστατικό τριετίας.

2η Συνεδρίαση: (23.11.2011) Το Δ.Σ. κατά τη Συνεδρίαση αυτή ασχολήθηκε κυρίως με τη διοργάνωση της Επιστημονικής Εκδήλωσης με την ευκαιρία της Παγκόσμιας Ημέρας Φιλοσοφίας. Όπως κάθε χρόνο, αποφασίστηκε και εφέτος η ΕΚΔΕΦ να συμμετάσχει σ' αυτήν, διοργανώνοντας σχετική εκδήλωση την 28^η Νοεμβρίου και με κύριο ομιλητή τον Ομότιμο Καθηγητή Πανεπιστημίου Αθηνών κ. Βασίλειο Κύρκο.

- Στην ίδια συνεδρίαση έγινε συζήτηση για τις επικείμενες αρχαιρεσίες και την προσπάθεια να υποβάλουν σχετικές υποψηφιότητες και νέα μέλη της Ένωσής μας.
- Τέλος, ο Ταμίας κ. Δημ. Διαμαντόπουλος ενημέρωσε τα μέλη για τα οικονομικά της ΕΚΔΕΦ και αποφάσισε να συνδράμουμε όλοι για την είσπραξη των οφειλομένων συνδρομών για το λήγον έτος, δεδομένου ότι αυτές αποτελούν τον μοναδικό οικονομικό πόρο της ΕΚΔΕΦ.

3η Συνεδρίαση: (14.12.2011) Σ' αυτήν συζητήθηκε η διοργάνωση της Εορταστικής Εκδήλωσης της Ένωσής μας για το νέο έτος και αποφασίστηκε να πραγματοποιη-

θεί μετά τις αρχαιρεσίες για την ανάδειξη του νέου Δ.Σ., οι οποίες ομόφωνα ορίστηκαν μετά τις Εορτές και συγκεκριμένα τη Δευτέρα 16 Ιανουαρίου 2012.

- Στην ίδια συνεδρίαση επελέγη και η ύλη για το επόμενο (59^ο) τεύχος του Περιοδικού μας.

2. Επιστημονική Εκδήλωση

Με την ευκαιρία της Παγκόσμιας Ημέρας Φιλοσοφίας που έχει καθιερωθεί από την UNESCO τα τελευταία χρόνια, η ΕΚΔΕΦ πραγματοποίησε σχετική εκδήλωση.

Συγκεκριμένα: Στις 28 Νοεμβρίου 2011 στην Αίθουσα διαλέξεων «Πατάκη», ύστερα από σχετική εισήγηση του Προέδρου της Ένωσής μας για τη σημασία αυτού του εορτασμού ιδιαίτερα στην εποχή μας, ο Ομότιμος Καθηγητής Φιλοσοφίας Πανεπιστημίου Αθηνών και επίλεκτο μέλος μας κ. **Βασίλειος Κύρκος** εισηγήθηκε το θέμα: «Ο Νεοελληνικός διαφωτισμός και η σημασία του». Ο ομιλητής που επί σειρά ετών ασχολείται ειδικά με το θέμα αυτό, που έχει ως γνωστόν τις ρίζες του στην Αρχαία Ελληνική Φιλοσοφία, ανέπτυξε το θέμα με πληρότητα, ενάργεια λόγου, καθαρότητα και σαφήνεια.

Η εισήγησή του προκάλεσε το ενδιαφέρον των πολλών μελών και φίλων που παρακολούθησαν την εκδήλωση αυτή που κορύφωσή της υπήρξε αξιόλογος διάλογος και ανταλλαγή απόψεων.

4. Νέα Μέλη

Κουλουριώτης Κωνσταντίνος, τ. πρ. Εφετών, *Κηφισιά*

Μητροπολίτης Πατρών κ. Χρισόστομος, *Πάτρα*

Χριστοφιλοπούλου Λίνα, *Κηφισιά*

Ρούσσοσ Ν. Ευάγγελος, δρ. φιλοσοφίας, *Παιανία*

Τερέζης Χρήστος, καθηγητής φιλοσοφίας Πανεπ.

Πατρών, *Πάτρα*

Κατσιάπης Χαράλαμπος, ιδ. υπάλληλος, *Ν. Φιλαδέλφεια*

Βύζα Ελένη, φυσικός, *Αθήνα*

Μπιλάλη Βασιλική, φιλόλογος, *Παπάγου*

Λυμπέρης Λεωνίδα, εκπαιδευτικός, *Πάτρα*

Μπαρής Θεόδωρος, προϊσ. Α/θμιας Εκπ/σης Δυτ.

Ελλάδος, *Πάτρα*

Παπασιμίπας Γεώργιος, δρ. φιλολογίας, *Πάτρα*

Φώτου Αγγελική, φιλόλογος, *Πάτρα*

ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΕΙΣ:

1

Η Συντακτική Επιτροπή του περιοδικού υπενθυμίζει σε όσους επιθυμούν να αποστέλλουν άρθρα προς δημοσίευση, ότι προκειμένου να γίνουν αποδεκτά θα πρέπει:

1. Να μην υπερβαίνουν τις 2.500 λέξεις.
2. Να είναι πρωτότυπα. Στην περίπτωση που αναδημοσιεύουν μικρά ή μεγάλα τμήματα από κείμενα του ιδίου ή άλλων συγγραφέων, αυτά να τίθενται εντός εισαγωγικών και να δηλώνεται ρητά και με ακριβή παραπομπή η πηγή από την οποία αυτά αντλήθηκαν.
3. Να αποστέλλονται απαραίτητος στην διεύθυνση του Περιοδικού (Εθνικής Αντιστάσεως 20 - 143 43 Ν. Χαλκηδόνα) και παράλληλα μέσω ηλεκτρονικού ταχυδρομείου στο (e-mail: filip@cleavermedia.gr) σε μορφή word.
4. Να παρουσιάζονται στην τελική τους μορφή και αφού έχει ελέγξει επισταμένως ο συγγραφέας το κείμενο και τις παραπομπές προς αποφυγή λαθών.
5. Οι τίτλοι των βιβλίων, των συλλογικών έργων και των περιοδικών, να εμφανίζονται με πλάγια γραφή, οι τίτλοι των άρθρων με όρθια, ενώ θα πρέπει να δηλώνεται το περιοδικό ή το συλλογικό έργο στο οποίο έχει δημοσιευθεί το άρθρο.
6. Αν ο συγγραφέας θέλει να δώσει έμφαση σε κάποια έκφρασή του να χρησιμοποιεί έντονα γράμματα (bold).
7. Τα αποστελόμενα άρθρα υπόκεινται στην κρίση της Συντακτικής Επιτροπής η οποία αποφασίζει για τη δημοσίευσή τους.

Τέλος είναι αυτονόητο ότι ο υπογράφων-συγγραφέας είναι υπεύθυνος για τη γλωσσική μορφή και το περιεχόμενο των άρθρων.

2

Παρακαλούνται τα Μέλη για την **έγκαιρη αποστολή της συνδρομής και ιδιαίτερα όσοι οφείλουν ακόμα τη συνδρομή προηγούμενων ετών**. Η συνδρομή, παρά την αύξηση γενικώς του κόστους έκδοσης του Περιοδικού και των ταχυδρομικών τελών, παραμένει 20,00 Ευρώ.

- Τα χρήματα αποστέλλονται ή με **ταχυδρομική επιταγή** επ' ονόματι του Προέδρου της ΕΚΔΕΦ στη διεύθυνση του Περιοδικού (Εθνικής Αντιστάσεως 20 - 143 43 Ν. Χαλκηδόνα) ή **μέσω της Εθνικής Τράπεζας** (αριθμός λογαριασμού 665/755979-85) ή **μέσω της Eurobank** (αριθμός λογαριασμού 0026-0048-22-0101291870). Στη δεύτερη περίπτωση είναι ανάγκη να γνωστοποιείται η κατάθεση τηλεφωνικώς (**210-2510020, 210-2580814, 210-2921403**), για την έκδοση της σχετικής αποδείξεως πληρωμής.